

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

VLADIMIROVNA TYRKOVA

ARIADNA

JÖN TÜRKLER ve İSTANBUL

BİR RUS GAZETECİNİN GÖZÜNDEN

JÖN TÜRKLER

1911 ve İSTANBUL 1912

ARIADNA
VLADIMIROVNA TYRKOVA

RUSÇA ASLINDAN ÇEVİREN
TİBET ABAK

**BİR RUS GAZETECİNİN GÖZÜNDEN
JÖN TÜRKLER VE İSTANBUL
1911-1912**

—
ARIADNA VLADIMIROVNA TYRKOVA

KRONİK KİTAP: 241

Türkiye Tarihi Dizisi: 35

YAYIN YÖNETMENİ

Adem Koçal

ÇEVİRİ

Tiğbet Abak

EDİTÖR

Can Uyar

KAPAK TASARIMI

Kutan Ural

MİZANPAJ

Kronik Kitap

1. Baskı, Ekim 2021, İstanbul

ISBN

978-625-7631-47-1

ORJİNAL ADI

*Staraya Turtsiya i Mladoturki: God v
Konstantinopole, Petrograd, 1916.*

KRONİK KİTAP

Şakayıklı Sk. N°8, Levent

İstanbul - 34330 - Türkiye

Telefon: (0212) 243 13 23

Faks: (0212) 243 13 28

kronik@kronikkıtap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 49639

www.kronikkıtap.com

   kronikkıtap

BASKI VE CİLT

Optimum Basım

Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1

34295 K. Çekmece / İstanbul

Telefon: (0212) 463 71 25

Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI

Bu kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları

Kronik Yayınları A.Ş.'ye aittir. Tanıtım amacıyla
yapılacak alıntılar dışında, hiçbir şekilde kopya
edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz.

BİR RUS GAZETECİNİN GÖZÜNDEN

JÖN TÜRKLER

1911 ve İSTANBUL 1912

ARIADNA
VLADIMIROVNA TYRKOVA

RUSÇA ASLINDAN ÇEVİREN
TİBET ABAK

Kronik

ARIADNA VLADIMIROVNA TYRKOVA

Rus aristokrat bir aileden gelmekte olan Ariadna V. Tyrkova St. Petersburg'da 1869 yılında doğmuştur. 1889 yılında Beztujev Kız Yüksek Okulu'na girmiş, ülke ve dünya siyasetine dair ilgisi ilk burada başlamıştır. İlk eşi olan Alfred N. Borman'dan ayrıldıktan sonra aktif bir şekilde yayıncılık hayatına girmiştir. 1903 senesinde, Çarlık rejimine muhalefet eden, illegal *Kurtuluş* (Osvoboğenje) örgütüne katılmış, örgütün yayın organını dağıtmaktan hapse atılmıştır. Kefaletle serbest kalan yazar, yurtdışına çıkmış, Paris'te geçirdiği bir yılın sonunda, Rusya'da 1905 Devrimi meydana gelince ülkeye geri dönmüştür. Bundan sonra liberal görüşlü, meşrutiyet yanlısı Anayasal Demokrasi Partisi'ne (Kadetler) katılan Tyrkova, bu partinin Merkez Komitesinde yer alan tek kadın olmuştur. Tyrkova, 1905-1917 arası Rusya'daki en popüler yayınlardan olan *Rech*, *Russkaya molva*, "*Severni krai*", *Russkie vedomosti*, *Rus* gazetelerinde ve *Russkaya mysl*, *Vestnik Evropy* dergilerinde yazılar yazmış ve aktif şekilde politik hayatta yer almıştır. Bu sırada İngiliz Times gazetesinin yurtdışı muhabiri Dr. Harold Williams ile evlenmiştir. 1917'de Bolşevikler iktidara gelince Williams ile birlikte Londra'ya yerleşen Tyrkova, Bolşevik karşıtı yazılar yazmıştır. 1919 yılında kocasıyla birlikte Rusya'ya Beyaz Ordu'nun kontrolündeki bölgeye gelen yazar, Beyaz Hareket'in yenilgisi üzerine tekrar Londra'ya dönmek zorunda kalmıştır. Gerek edebi, gerekse siyasi ve düşünsel içerikli eserleri bulunan Tyrkova, 1951 yılında ABD'de yerleşmiş ve burada da Rus muhacirler arasında yayın faaliyetleriyle yoğun şekilde ilgilenmiştir. Yazar 1962 yılında Washington'da hayatını kaybetmiştir.

TİBET ABAK

2004 yılında Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirmiştir. Ardından, 2007 yılında aynı üniversitede Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans yapmıştır. 2018 yılında Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü Ortadoğu Araştırmaları Merkezi'nden doktorasını almıştır. Rusya Tarihi, Osmanlı-Rus İlişkileri, Rus Askeri Tarihi, Sovyet Tarihi üzerine çalışmaları bulunmaktadır.

İçindekiler

Sunuş	7
Önsöz	11
1 Jön Türk “Kalabalığı”	15
2 Seçimler ve Meclisin Açılması	44
3 Boğazlar ve Rusya	59
4 Ermeniler	73
5 Askeri İsyan ve Jön Türklerin Başarısızlığı	91
6 Liderler	119
7 Sonuç Yerine	136
Küçük Dokumacılar	150
Narodnik Öğrenci	158
Halide Hanım	165
Türk Edebiyatçı	178
İndeks	187

Sunuş

II. Meşrutiyet devri, hakkında en çok araştırma yapılan, en bol kaynağa sahip, gerek akademik, gerekse popüler ilgiye mazhar olan dönemlerden birisidir. Osmanlı tarihinin bu çalkantılı devri on yıl kadar kısa bir süreyi kapsamasına karşın, etkisi hâlen yoğun bir şekilde devam etmektedir. Bugün Türkiye’de tartışılan, çözümlenmemiş, üzerinde uzlaşma sağlanamamış siyasi ve sosyo-ekonomik pek çok sorunun izini II. Meşrutiyet döneminde sürmek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu’nun günbatımı, fakat aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti’nin de şafağı olan bu dönem, siyasi ve ideolojik polemiklere son derece açık olması nedeniyle –her kesime göre- farklı anlamlar ifade etmektedir. Ancak sosyal bilimcinin ve entelektüelin erdemi olayları ve olguları ön-kabullerle ele almak değil, bunları objektif bir şekilde yorumlamaktır. Bunun da en önemli yöntemlerinden birisi kaynakları çeşitlendirmek ve karşılaştırmaktır. İşte, Rus gazeteci ve yazar Ariadna V. Tyrkova’nın eseri, bu amaca hizmet etmesi amacıyla çevrilmiştir.

Son yıllarda Türkiye’de yapılan çevirilerin sayısında önemli bir artış görülmektedir. Rusça çeviriler bunların arasında önemli bir yer işgal etmektedirler. 20. yüzyıl boyunca ihmal edilmiş olan Rusça kaynaklar dilimize kazandırılmaya başlanmıştır. Hem akademiye hem de genel okuyucu kitlesini farklı, alışık olunmadık bir dünya ile tanıştıran bu kaynaklar –kullanıldıkları

disipline göre- araştırmacıya yeni bir bakış açısı sunmaktadırlar. Tyrkova'nın anıları ve gözlemlerinden oluşan bu eser de II. Meşrutiyet devrini çağdaş bir Rus entelektüelin gözünden okuyucunun önüne getirmektedir. Metnin pek çok yerinde Osmanlı İmparatorluğu'na, Osmanlı sosyo-ekonomik düzenine ve siyasal yaşamına dair Rus oryantalizminin etkilerini görmek mümkün olacaktır. Nihayetinde dönemin Rus entelejensiyası, tıpkı Batı'daki muadilleri gibi Osmanlı'yı ve daha genel anlamda Doğu'yu öncelikle oryantalizmin süzgecinden geçirerek anlamaktadır. Bu nedenle okuyucunun katıldığı noktalar olduğu gibi katılmadığı yerler de olacaktır. Ancak, önemli olan, eserin bir bütün halinde çağdaş bir gözlemcinin şahitliği olarak ele alınması, bu arada tüm tarihsel kaynaklar gibi insan ürünü olduğunun unutulmamasıdır. Bununla beraber, şunu ifade etmek gerekir ki Tyrkova'nın tanıklığı sadece II. Meşrutiyet'in çağdaşı olduğu için değil, fakat aynı zamanda bir gazeteci-yazar olarak Rusya'da müstesna bir yere sahip olmasındandır. Hemcinslerine kıyasla siyasette son derece aktif bir rol oynayan yazar, Çarlık otokrasisine karşı 1890'lardan başlayarak mücadele eden, meşrutiyet rejimi yanlısı bir liberaldir. Kadet Partisinin Merkez Komitesindeki tek kadın üye olan Tyrkova'nın yazıları Rusya'da dönemin pek çok liberal gazete ("Rech", "Russkaya molva", "Severnı krai", "Russkie vedomosti", "Rus" vs.) ve dergisinde ("Vestnik Evropy", "Russkaya mysl" vs.) yayınlanmıştır. Çarlık rejiminin kovuşturmaları nedeniyle sık sık sınırdışına çıkmak zorunda kalan yazar, faaliyetlerini Avrupa kentlerinden de sürdürmeye devam etmiştir. Bolşevik darbesi sonrası işe tamamen ülkesini terketmek ve hayatının geri kalanını geçireceği ABD'ye iltica etmek zorunda bırakılmıştır. Dolayısıyla hem Çarlık rejimine hem de Bolşeviklere karşı olan ve her ikisiyle de mücadele eden, kendi içinde tutarlı bir meşrutiyetçiden söz etmekteyiz.

Tyrkova, Rusya'daki siyasi çalkantıların ortasında ve üretkenliğinin doruğundayken, 1911-12 yılları arasında İngiliz

“Morning Post” gazetesinin muhabiri olarak –aralıklarla- Türkiye’de bulunmuştur. Buradaki anılarını, gözlemlerini ve yapmış olduğu mülakatları Rusya’daki çeşitli yayın organlarında birbiri peşi sıra yayınlayan yazar, meşrutiyet yanlısı bir siyasetçi ve entelektüel olarak Türk Meşrutiyeti’ni değerlendirmiştir. Bu sırada Türkiye de çalkantılı bir süreçten geçmekteydi. 31 Mart ayaklanmasının bastırılması ve II. Abdulhamid’in tahttan indirilmesi sonrası iktidar-muhalefet arasındaki gergin ilişkiler, Trablusgarp Savaşı, yoğun baskı altında gerçekleştirilen 1912 Meclis-i Mebusan seçimleri, ordu içerisinde kamplaşmalar ve Halaskar Zabitan grubunun faaliyetleri bu dönemin en önemli olayları arasında sayılabilir. Yazar, bu olaylara dair şahitliklerini ve değerlendirmelerini aktardığı gibi, Rus-Osmanlı ilişkileri, Ermeni Meselesi, Türkiye’nin sosyo-ekonomik dışa bağımlılığı gibi daha genel konularda da –birinci elden duyum ve gözlemlere dayalı olarak- değerlendirmelerde bulunmuştur. Öte yandan, eserde Osmanlı-Türk aydınına ayrı bir önem atfedilmiştir. İmparatorluğun sorunlarından çıkış arayan Halide Edip (Adivar), Hüseyin Cahit (Yalçın) gibi önde gelen aydınlar ve onların birinci elden dinlenmiş fikirleri Trykova’nın eserinin kayda değer bir bölümünü kapsamaktadır.

Yazar Türkiye’ye dair genel bilgiler vermekte, şahit olduğu olayları, mülakatlarını aktarmakta ve tanıklıklarına dayanarak kendi değerlendirmelerini yapmaktadır. Trykova’nın eserinde İttihat ve Terakki liderlerinin, Osmanlı aydınının ve II. Meşrutiyet Türkiye’si’nin renkli tasvirlerini bulmak mümkün olacaktır. Bununla beraber, her tarihsel kaynak gibi burada sunulan bilgiler de genel-geçer doğrular olarak farzedilmemeli, tarih metodolojisiyle süzgeçten geçirilmelidir. Trykova bir Rus liberal, meşrutiyetçi olarak bu eseri kaleme almıştır. Bu eser akademik bir tarih çalışması değil, çağdaş bir gözlemcinin kayıtlarıdır. Üstelik –yukarıda ifade edildiği üzere- Rus oryantalist bakışının izlerini taşımaktadır. Özellikle İslam toplumuna dair değerlendirmeler, Ermeni

Meselesi gibi kritik husularda bu bakış açısı kendini iyice hissettirmektedir. Yazar, o dönemde Rusya'daki hakim görüşü tekrarlamaktadır. Bilhassa Ermeni Meselesi konusundaki ithamları, gözlemlere, tanıklığa dayanmamaktadır. Dolayısıyla, okuyucunun her tarihsel kaynağın da kendi hikayesi/tarihinin olduğunu göz önünde bulundurması, varılacak sonuçların objektif ve tutarlı olması açısından önemlidir. Genel olarak, eser Türkiye'deki II. Meşrutiyet dönemi çalışmalarına katkı sağlayacaktır. Bilhassa renkli tasvirler ve soyut değil, doğrudan hayatın içinden, somut gözlem ve değerlendirmeler ve Osmanlı toplumunun birbirinden farklı kesimleriyle temasta bulunulmuş, pek çok farklı konunun ele alınmış olması bu eseri kıymetli kılmaktadır.

Tibet Abak

Önsöz

Bu kitapta, A. Vergezshskii imzasıyla *Rech'* (Söylev) gazetesinde ve diğer bazı yayınlarda basılan röportajları mümkün olduğunca topladım ve yeniden gözden geçirdim. Çağdaş Türkiye hakkında kitaplardan edinilebilecek bilgileri ise eklemedim. Burada yazılanlar bazen oldukça hızlıca ancak daima hayatın içinden veya ana kaynaktan elde edilmiş, doğrudan gözlem ve kayıtlardır. Türk devlet adamlarının büyük çoğunluğu, en önemlisi de mensubu oldukları fırka şu anda da iktidarda bulunmaktadır. Anlayışları, kabulleri, becerileri ve zayıflıkları dört sene önce ne ise, yaklaşık olarak aynı kaldıklarına şüphem yoktur. Bu kadar kısa bir sürede halkın genel yaşam tarzında, psikolojisinde ise çok daha az değişiklik meydana gelebilirdi.

Bundan dolayı bu kitabın genel olarak az çalışılmış ve muhtemelen bu sefer yüzlerce yıllık savaşımızı nihayete erdireceğimiz Türkiye'yi anlamamızı kolaylaştıracağını düşünüyorum. Ondan devralacağımız miras, Küçük Asya vilayetleriyle yeni komşuluğumuz, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışından ileri gelen siyasi vazifelerin zorluğu, tüm bunlar bu zamana kadar Yakın Doğu'nun yaşamını oluşturan unsurları dikkatli bir şekilde gözden geçirmeyi gerektirmektedir.

1911 sonbaharından 1912 sonbaharına değin İstanbul'da kısa aralıklarla yaşamak durumunda kaldım. Bu İtalya ile savaş

dönemiydi. Türklerin bu savaşa hiç hazır olmadıkları ortaya çıkmıştır. Afrika'daki son varlıklarını, bilindiği üzere antik Sire-nayka'nın ele geçirilmesiyle sona eren İtalyan kuvvetlerinin istilasından koruma gücüne sahip değillerdi. Dıştan gelen darbe, yüzlerce yıllık despotik, rüşvetçi yönetimle mahrum bırakılmış ülkenin iç köhnemişliğini ortaya çıkarmıştır. Büyük devlet Osmanlı İmparatorluğu'nun günlerinin sayılı olduğu bariz hale gelmiştir. Balkan Savaşları bu çöküş sürecini devam ettirmiştir. Türkler Makedonya'yı, Selanik'i, Ege Denizi kıyılarını kaybetmiş, Rumeli vilayetlerinin güneydoğu sınırlarına atılmışlardır. Ancak İstanbul'u elde tutmayı başarmışlardır.

Şimdi genel Avrupa savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini belirliyor ve bir zamanların kudretli halifeliğine, Doğu Avrupa'nın ve öncelikle Rusya'nın asırlık düşmanına son darbeleri vuruyor. Bizim uzun, bu kadar çok kuşağa kanlı fedakârlıklara mal olmuş, güney bozkırları, Kırım, Kafkasya'ya hakim olma hakkı için Türklerle olan rekabetimiz, Karadeniz havzası, Boğazlar, denize serbest çıkış için yapılan son savaş ile nihayete eriyor.

Türkiye'ye giderken, Rus entelektüellerin çoğu gibi, üstelik bir kuzeyli olarak Boğazların önemini çok belirsiz şekilde tasavvur edebiliyordum. Ta ki 1912 Martı'nda Boğaz'da ve Altın Boynuz'da¹ Rus buğdayıyla dolu, Çanakkale Boğazı'nın kapatılması nedeniyle harap edici hareketsizliğe mahkum edilmiş yüzlerce gemiyi görene kadar. Ancak o zaman bile hâlâ barışçıl bir netice-nin, anlaşmanın, uzlaşmanın mümkün olduğuna inanıyordum. Bizim oldukça bilgili gibi görünen siyasetçilerimiz ve diplomatlarımız da, belli ki bu illüzyonu sadece desteklemekle kalmayıp, paylaşıyorlardı.

Almanların oyunu o dönemde henüz perde arkasında devam etmekteydi. Üçlü İtilafın diplomatları İngiltere'nin kudretli etkisi,

1 Altın Boynuz, coğrafi yapısından dolayı Batılılar tarafından Haliç'e verilen isimdir. (ç.n.)

Fransa'nın kültürel ve ticari üstünlüğü hakkındaki eski rivayetlerle sükûnet içinde yaşıyorlardı. O dönemde Alman tüccarlar ise önlerindeki pazarı yavaş yavaş genişletiyorlardı. İstanbul basınının bir kısmı Viyana ve Berlin'e bağlıydı. Alaylar oluşturan Alman eğitimciler, Türk subaylar için gençlik ve zerafetin timsaliydiler ve Boğazların iki kıyısını onlarla berbaer tahkim ediyorlardı. Fakat tüm bunlar çok kurnazca, planlı ve farkedilmeden yapılıyordu.

İktidardaki Jön Türk fırkası, eski sultan politikası olan değişken denge siyasetini devam ettirmeye çalışarak, elçilikler arasında manevralar yapıyordu. O zaman dahi meşrutiyetçiler ve aydınlanmacı ıslahatçılar olarak itibarları güçlkle muhafaza ediliyordu. Önceki saltanatın kasvetli cehaleti Jön Türkler için avantajlı bir tezatlık yaratmıştı; ancak, birkaç yıllık idarelerinden sonra illüzyonlar dağılmıştır. Ermeni halkının eşi görülmemiş imhası Jön Türklerin Avrupa'dan alınan program ve sloganlara rağmen, özünde eski Türklerden hiçbir açıdan farklı olmadığını göstermiştir.

Şimdi, artık Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erdiği açık; Almanya'nın demir himayesi dahi onun hayali büyük gücünü korumaya yardım edemez.

Ancak Türk halkı kendi hükümetinden çok daha iyi. Bizzat halktan, halkın kendi kendine yeterliliğinden rahat bir vicdanla umudu kesmek için onların hayatlarına fazlaca yakından girmek zorunda kaldım. Pek çok şeyleri sempati ve saygımı kazandı. Ciddi İstanbul terbiyesi, ataerkil yapılarının dokunulmazlığını civar Asya köylerinde dahi koruyan Türk köylülerinin sakin, güvenilir, cana yakınlığı hoşuma gitti. Sade halkın dürüstlüğü fiziksel ve zihinsel emeği hor gören, eşit derecede cahil ve tembel yönetici sınıfların, büyük ve küçük bürokratarın yozlaşmışlıklarını daha belirgin hale getirmektedir.

Ancak entelektüeller arasında da samimiyetle hayatını halka adanmış idealistlere rastladım. Öğrenci İbrahim ve Halide Hanım

yalnız değiller. Onlar gibiler köhnemiş halifeliğin yıkıntılarından yeni bir devlet kurmak zorundalar; burada, katlanılamaz Büyük Güç yükünden nihayet kurtulmuş olan Türk halkı kendini ortaya koyabilecektir.

Fakat bu artık Asya'da olacak. Türkiye'nin Avrupa tarihi sona ermekte.

A. Tyrkova

1916

Temmuz

Jön Türk “Kalabalığı”¹

Tren Belgrad’a yağmurlu bir akşamda ulaştı. Soğuk ve konforsuzdu; aynı taşradaki bir Rus tren garındaki gibi. Rusçanın yarı tanıdık seslerini uyku bir şekilde dinledik, bakmaya değer hiç kimse ve hiçbir şey olmadığına emin olarak kötü ışıklandırılmış gara mahmurca göz gezdirdik.

Aniden platformun dibinde gözlerimize parlak, renkli ve alışkın olmadığımız bir şey takıldı. Bazıları siyah, bazıları beyaz çizgili giysilerle sarmalanmış, altında zenci kadınların geniş suratlarının karardığı garip şekilli figürler. Yine burada Avrupalı giyimli çocuklar. Yerde kil, dar boğazlı testiler duruyordu, küçük giysi balyaları hafif bir hırdavat ile serilmişlerdi. İnsanlar ancak yangında gereksiz eşyaları böyle kapıp, dört bir yana koşuşurlar ve uzakta bir yere toplanıp, oradan yangının yakıp kül etmesini seyredeler...

Yakınlaştığım zaman, ürkek ve güvensiz kadın ve çocuk gözlerinde hâlen geçmiş ateşlerin sönük ışıltılarını görür gibi oluyorum. Önümde Trablusgarp’tan muhacirler var. Tam bir haftadır Belgrad’daki Türk konsolosu bu bahtsız ve savaş nedeniyle muhtaç insanları karşıyor ve İstanbul’a gönderiyor. Burada birçok aile tüm fertleriyle; hem efendiler hem de hizmetçiler bir arada bulunuyor olmalı. Zenci hizmetçiler bohçaların üzerinde oturuyor,

1 Türkçe olarak karışıklık, kargaşa, safsata anlamına gelen bu sözcüğü, ölmekte olan halifelikte sık sık duymak durumunda kaldım. Ayrıca, Türkiye’nin tüm yaşamının, daha doğrusu tüm siyasi yaşamının gerçekten tamamiyle bir “kalabalıktan” ibaret olduğuna ise daha da sıkça ikna olmuşumdur.

gevezelik ediyor, el sallıyorlar, onların arkasında ise siyah, ipek elbiselerle örtünmüş halde, kibirli pozlarla Türk kadınları duruyorlar. Yüzleri gözükmüyor, fakat elbiselerinin kesiminden, küçük beyaz ellerinden, tavırlarındaki tarif edilemez bir şeyden bu kadınların yönetici sınıflardan olduğu aşikâr. Aralarından birinin yanında güzel ve akıllı yüzlü, 10 yaşında bir çocuk duruyor. Benim fazlaca dikkatli bakışıma karşılık olarak, onun siyah, uzun gözleri kinle parlıyor. Artık gavurlardan nefret ediyor ve kendine göre haklı. Bu yakışıklı, ipek kaftanlı Türk onun babası olmalı. Göç etmenin küçük düşürücülüğünün ortasında bile hareketlerindeki ve sesindeki durgun ciddiyeti kaybetmiyor. Muhtemelen, muharebe eden orduya katılmayıp, İstanbul'a kaçtığı için Jön Türklerin yargıya teslim etmek istedikleri Trablusgarp'taki yetkililerden biri.

Ana yurtlarından atılmış bu Müslümanlara garip bir suçluluk duygusuyla bakıyorum. Bu durumda kesinlikle dolaylı bir Avrupa sorumluluğu var, İtalya'nın yağmacı saldırısı, en önemlisi de sivil halkın hakkından gelme yöntemi Hristiyan kültürüyle birleşmiş hepimizin üstüne kara bir gölge düşürüyor sanki. Aynı zamanda da, çok derinlerde bir yerde saf Slav hatıraları beliriyor: Evet, sonuçta bunlar Türkler, kırk seneden az bir süre önce burada, Belgrad'da hükmeden aynı Türkler başıbozukların Slav kardeşlerimize zulmetmelerine müsaade etmişlerdi.

Daha sonra Sofya'da, duymasam bile birçok kez muhataplarımın gözlerinde ve sırtlarında aynı Slav hatırasını hissedecektim. Ancak bundan da önce, sınırdaki küçük bir Bulgar istasyonu olan Tsarbrod'da diğer göçmenleri görecektik. Bunlar, Trablusgarp muhacirlerinin Türkiye'nin dışişlerinin göstergesi olması gibi, içişlerinin aynı şekilde anlamlı bir göstergesiydiler.

İstasyonun yakınındaki yamaçta ve açık platformda sabırla ve donuk şekilde kadınlar oturuyor ve toplanıyorlar; karmaşık, işlemeli kıyafetleriyle ne Mordovyalıları² ne de Küçük

2 Rusya'daki Mordovya bölgesinde yaşayan bir halktır. Mordovyalı veya Mordvin denmektedir. Fin-Ugor kavimlerine mensupturlar. İlk olarak Volga ve civarında ortaya çıkmışlardır. (ç.n.)

Rusları³ anımsatıyorlar; erkekler ise kısa ceketli ve geniş pantolonlular, parlak kemerlerle kuşanmışlar ve kaba bir ayakkabı giymişler. Bulgaristan genel olarak yürüyen bir etnografi müzesi. Bu sanayinin özellikle yüksek seviyede gelişmiş olduğunu ifade etmiyor, zira hem kumaşlar hem de nakışlar hâlen el yapımı ve zanaatkâr işi. Ancak renkli benekleri seven birinin bakabileceği şeyler var. Bu tam anlamıyla köylü, arkaik güruh, vagonun penceresinden işte böyle renkli ve parlak bir benek gibi gözüküyordu. Sadece onların arasından hızla geçip giden melon şapkalı, beyaz doktor önlüğüne sarılı insanlar şimdiki uygarlığı ifade ediyorlardı. Bunlar sağlıkçılardır. Bulgarlar kendilerini koleradan çok enerjik ve hünerli biçimde koruyorlar.

"Muhtemelen Makedonlar burada iki gün karantinada oturmak zorunda kalacaklar," diye açıklıyor Bulgar kondüktör.

Peki bunca yıl ve böyle başarısız bir şekilde diplomatların kibarca haklarında müzakere ettiği, gazetecilerin ise kabaca adlarını haykırdığı bu Makedonlar kimdir? Makedonya: Her zaman Avrupa Savaşına sebebiyet verebilecek bir barut fıçısı... Bu ifadeyi ne kadar çok kez okumak ve duymak durumunda kaldık; ancak bu kara gözlü, eski görünümlü insanların böyle tehlikeli, sıcak bir maddeyi temsil ettiklerini; öyle ki, henüz yakın zamanda mağazaların lükslüğü, gece mekânlarının ateşiyle gözlerimizin önünde parlayan, hür, neşeli, kurnaz Viyana'nın bile onların yüzünden askeri maceraya girebileceğini hayal etmek çok güç.

Makedonya Bulgarları kitleler halinde göç ediyorlar, çünkü meşruti Türk hükümeti Makedonya'yı gayretle İslamlaştırıyor. Jön Türkler, tüm imparatorlukta olduğu gibi, sanırım burada da kendi ilk liberal vaatleriyle ülkeyi buldukları zorlu vaziyet arasında kıskaca düştüler. Abdülhamid'i devirdiler; fakat bu esasında onların siyasi işlerinin en kolay kısmıydı. Türkiye eski ve atıl bir

3 "Küçük Rusya" terimi, 19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başında Rus idarecileri tarafından bugünkü modern Ukrayna topraklarının büyük bölümü için kullanılmaktaydı. (ç.n.)

ülke. Çok geniş ve muhtelif yapılı devletin farklı yerlerini bir arada tutan kavrama gücü, sağlam bir şekilde geliştirilmiş idare yöntemlerine dayanmaktadır. Bunları geliştirmek ve değiştirmek için sadece büyük kadrolara sahip olmak yetmez, buna hazırlanmış bir ülke de gereklidir. Ancak görünüşe göre bu mevcut değil.

İyi bilgili ve geniş düşünen bir Bulgar bilim adamı bana şunu anlattı:

“Jön Türkler Makedonya’da çaresiz bir durumdalar. Darbe esnasında onlara Müslüman büyük toprak sahipleri yardım etmişlerdi; bunlar Kanun-i Esasi’yle ilgilenmiyorlardı. O dönemde oldukça iyi organize olmuş Makedonya komitesi ise büyük ağalara karşı bir çeşit köylü birliği kurmuştu. Bunu yapmak zor değildi, zira kırsal işçilerin durumu ümitsizdi ve istekle greve gidiyorlardı. Eğer toprak sahibi belirlenen ücreti ödemezse veya haddinden fazla çalışmaya zorlarsa, ona çalışmaya gitmiyorlardı, arazisi işlenmemiş, tarlaları sürülmemiş kalıyordu. Türk beyler kendi arazilerini satmaya çalışmışlar, ancak kimse almamıştı. Abdülhamid yönetimi onlar için hiçbir şey yapamadı. Bunun üzerine hızla İttihat komitesine doğru aktılar ve o zamandan beri kendilerini ona bağlamışlardır. Öte yandan, Müslüman ulemanın temsilcileri Hristiyanlara verilecek hiçbir tavizi kabul etmemekte. Komite ise bu iki Müslüman güce sadakat göstermek zorunda. Şu anda Makedonya’daki Hristiyanlar, ailelerinin asırlarca yaşadığı köylerden basit bir şekilde kovuluyor ve bu köylere Türkler iskân ediliyor. “Türklerin kendilerini nasıl haklı gösterdiklerini biliyor musunuz?” diye acı bir gülümsemeyle ekledi Bulgar. “Macaristan’daki Macarlar, özellikle de Poznan’daki Prusyalılar gibi daha güçlü ve kültürlü halklar bile yabancı milletlerle –ve Slavlarla– aynı yöntemlerle mücadele ediyorlar.”

“Ya siz Makedonya sorununun çözümünü nasıl görüyorsunuz?”

Muhatabım ateşli Makedon vatanseverlerden biriydi ve tereddüt etmeden cevap vermesi şaşırtıcı değildi:

“Elbette Makedonya özerk olmak zorunda. Ancak Türkler gönüllü olarak buna yanaşmazlar. Biz fırsatı kaçırdık. Bunu

Kanun-i Esasi'nin ilanından hemen sonra, henüz askeri birlikleri yokken yapmamız gerekiyordu; şimdi ise geç oldu."

"Ama belki anlaşmak mümkündür, değil mi?"

"Hayır. Eğer Jön Türkler gerçekten milliyetlere özgürlük verirlerse, Türkiye'yi ellerinde tutamazlar. Her şey dağılır."

Yumuşak ve düşünceli yüzünde onun ateşli siyasi hayalini görüyorum: Bu kadar yüzyıl Balkan halklarını boyunduruk altında tutan Osmanlı İmparatorluğu'nun nihayet nasıl dağıldığını görmek. Asya'ya gitsinler, orası onların yeri. Burada, Hristiyan Avrupası'nda yapacakları hiçbir şey yok. Ve hayatın şekillendirdiği böyle hakiki bir ayrışma duygusu içindeyken, "Türkiye'nin de dahil olacağı" Balkan Federasyonu hakkında konuşmak kulağa pek ciddi gelmiyor. Şu anda tüm yarımadada tek bir halk yok ki Babiali'yle samimi olarak dostluk yapmak istesin.

Muhtemelen Romanya haricinde. Orada Bulgaristan'ın güçlenmesinden korkuyorlar veya Bulgarların dediği gibi "Büyük Bulgaristan'dan" korkuyorlar. Romen kralı ile sultan arasında gizli bir askeri anlaşmanın mevcut olma ihtimali var. Bu anlaşma hakkındaki dedikodular Bulgarların saldırganlığını her şeyden çok ehlileştirdi; Trablusgarp Savaşı'nın başında Bulgarlar Türk sınırını geçmekte bir sakınca görmezlerdi, fakat kendi kuzeydoğu sınırlarında Romen ordusunu görmeyi de hiç istemiyorlardı.

Bununla birlikte, tüm bu tartışmalar ve öngörüler, gürültülü ve çığırkan Bulgar basınınca oldukça şişirilmiş ve abartılıdır; burada, İstanbul'da da basın mutedil değil ve bağırانlar mevcut.

Burada Türkçe, Ermenice, Rumca, Fransızca pek çok gazete var. Her şeyden çok, çığırkanlık ve yalancılıklarıyla ayırt ediliyorlar. Avrupa devletlerinin subvansiyonlarıyla yaşıyorlar. Gazetecilerin özellikle Almanya ve Avusturya'da pek çok gönüllü dostları var. Bunların çoğu şu anda hükümete karşı konumlanmış durumdadır. Jön Türkler ise hem *Tanin* hem de *Le Jeune Turc*'de çaresizce kendilerini savunmaktalar.⁴ Fakat ne yazık ki sadece

4 Sıkça bu iki gazete ruhen yakın sayılmaktadır, ancak bu doğru değildir. *Tanin* en azından o dönemde Jön Türk komitesinin gerçek yayın organıydı ve onun

sözlü savunmayla yetinmeyerek polisiye önlemlere de başvuruyorlar. Muhalif basına yönelik en esaslı kovuşturma yürütülüyor. Gazeteler kapatılıyor ve el koyuluyor. Editörler askeri mahkemeye çağırılıyor. Harbiye Nazırı dün *Matbuat* gazetesi editörü, mebus Lütfi Fikri Bey'i tutuklatmak istedi. Ancak Lütfi Fikri Bey memuru takip etmeyi reddederek, hapislane yerine doğrudan meclise yollandı. Külisler çalkalandı, gensoru için imzalar toplandı, hatta Jön Türkler öfkelenildi. Herkes nazırın derhal açıklama yapmasını talep etti, bağırıp çağırıldılar ama nazır gelmedi; kimse bir açıklama yapmadı ve mebuslar evlerine döndüler.

Lütfi Fikri Bey ise kapatılmış gazetesini başka bir adla yayınlamaya devam etmekte ve böyle yapan tek kişi o değil. Tamamen 1905-6 yıllarında bizde olduğu gibi. Gazetelerin tavrı, Rus basınının o dönemdeki tavrına benziyor. Özellikle Ermeni ve Rum gazeteleri Jön Türklerle sert bir şekilde saldırıyorlar. Popüler Rum Metropoliti Emelyan'ın öldürülmesi öfkeyi daha da alevlendirdi.

“Onu kim öldürdü? Elbette onlar, hükümet,” dedi bize restorandaki Rum hizmetçi. Kendisi, tehlikeli dinleyiciler olup olmadığını görmek için sürekli etrafına bakınıyordu; sonra yine

hesabına basılmaktaydı. Fransızca basılan *Jeune Turc*, Avusturya yayın organıydı ve Rusya'ya karşı makul değil, öfkeli bir kampanya yürütüyordu. Bu gazetenin editörlüğünü Türk uyruğuna geçmiş eski bir Rus vatandaşı, Samuil Gohberg yapıyordu. İlk kez onun yanına gittiğimde, bana Sofya'da Balkan federasyonu hakkında ne düşündüklerimi sormuştu. Ona, Bulgarların bunun ilk şartlarından biri olarak Makedonya'nın özerkliğini gördüklerini söyledim. “Ancak bu Türkiye'nin İsviçre gibi bir şeye dönüştürülmesi anlamına gelir” diye, kızarak yanıtladı Gohberg, “belki 200 yıl sonra böyle olacak, ama şimdi değil.” Ona, Jön Türklerin gazeteleri kapattıkları, sıkıyönetim ilan ettikleri ve askeri mahkemeler tesis ettikleri için suçlandıklarını söyledim.

Yine, aynı öfkeyle Gohberg bana cevap verdi:

“Bunlar gerekli önemler. İki sene önce karşı devrim yapıldı (31 Mart vakası –ç.n.) Kanun-i Esasî'nin korunması lazım.

Onun kendisinin, yeni vatanında meşruti düzenin varlığına inandığından şüpheliyim; ancak Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasındaki ilişkileri sorduğumda *Jeune Turc* editörü bana mağrurca cevap verdi:

“Meşruti düzenin olmadığı bir devletle ittifak yapmamız mümkün değil.”

eğilerek acelece anlattı: "Abdülhamid zamanında Hıristiyanlar daha rahattı. Şimdi hayat yok. İşte, herkesi askere almayı icat ettiler. Şimdi Kanun-i Esasi var, herkes eşit diyorlar. Fakat muhtemelen bizi askeri okullara sokmayacaklar, değil mi? Hepimiz aşağıda kalıyoruz, onlar ise bizim üzerimizde."

Ermeniler ve Bulgarlar da aynı şeyleri söylüyorlar. Herkes hoşnutsuz, herkes kendini kandırılmış hissediyor ve askeri başarısızlıklar şeytani bir zevke neden oluyor.

Jön Türkler ise başarısızlıkları kabul etmiyor ve İtalyan mağlubiyetleri hakkında abartılı makaleler yazıyorlar. Ancak bu makalelerdeki gerginlikten, huzursuz tondan zayıflığın öfkesi hissediliyor. Onların dostları neredeler? Kime dayanıyorlar? Osmanlı İmparatorluğu'nda alevlenen bütün çelişki ve taleplerden çıkışı nerede bulacaklar? Eğer bulamazlarsa o halde kim bulacak? Uzaktan, farklı kitap ve gazetelerden edinilen izlenimlerden Babıali'nin durumu ümitsiz gözüküyordu. Ancak burada, bu büyük, canlı, çeşitli ve her şeye rağmen sağlam şekilde yerleşmiş İstanbul'da, bu Müslüman dünyasındaki inatçı mücadele gücünün hâlen korunduğu hissediliyor. Ve muhtemeldir ki Türkiye sadece devletlerin karşılıklı cimrilikleriyle değil, bir de içinde taşıdığı, kendisine ait bir şeyle ayakta kalıyor.

30 Ekim

Altın Boynuz'dan Avrupa mahallelerine giden dar sokak sabah-tan akşama kadar insanlarla dolu: Türkler, Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Araplar, Museviler, burada kim yok ki. Renkli, eski kostümler ve günlük, sadece fesle taçlandırılmış ceketler. Türk kadınları, yüzleri koyu siyah peçeyle örtülü halde tek renkli te-setturdeler; Avrupalı kadınlar ise siyah, transparan peçeyle örtülülüler; çirkin zenci kadınlar ve muhteşem, altın işleme elbiseli Karadağlı uşaklar, taşıtlar, atlılar, bisikletler ve tüm bu gelip geçen, acele eden kalabalığın arasında, ellerinde her tür çer çöple bağırان tüccarlar. Tüm geri kalan tüccarların seslerini bastırarak

yankılanan tekerlek gürültüsü ve atların nal sesleri; gazetecilerin, sanki müezzinlerin haykırıları gibi, sokağın gürültüsünü yaran tiz sesleri çınıyor. Bu insan kafalarının üzerinde uçuşan Ermeni, Türk, Rum, Fransız isimlerde çağıran, durmak bilmeyen, fevkalade önemli bir şey, sanki bir savaş haykırışı duyuluyor. Bu sokak tellalları bir tür siyasal coşkunluk illüzyonu yaratıyor, İstanbul sokaklarına doluşan kitlenin gazete ürününe gerçekten ihtiyacı olduğuna beni inanmaya zorluyorlardı. Ancak şehrin bağlantı noktalarından uzaklaşmak, basının sesinin başkentin civarlarına bile ne kadar zayıf ulaştığını anlamak için yeterliydi.

Açık, mehtaplı bir akşamda, Boğaz boyunca sultanın ikamet-gahı Dolmabahçe'den başlayıp, meclis binasının yanından şehre uzanan uzun, dar, eğri bir sokakta yürüyorduk. Tam da o gün mecliste, harbiye nazırının muhalefet mebusunu tevkif etme teşebbüsü nedeniyle ateşli konuşmalar cereyan ediyordu. Sadece hükümet karşıtları değil, Jön Türklerin kendileri de hem meclis tribününden hem de basın yoluyla mebusların ve onlarla beraber Kanun-i Esasi'nin dokunulmazlığını korumaya hazır olduklarını beyan ettiler. Siyasi açıdan konu ciddiydi, kabine krizi tehlikesi taşıyordu, hem de ağır bir savaş sırasında.

Sokağın iki tarafına tıkmış kahve ve meyhanelerde ise, doğrudan açık hava altında, duvar boyunca banklarda ağırbaşlı ve ciddi Türkler bağdaş kurmuş oturuyor, kahve, nargile içiyor ve nadiren komşularıyla kesik cümleler takas ediyorlardı. Sakallı bir şarkıcı, gitara benzeyen enstrümanı ile eskârlı bir ezgiyi burnundan söyledi, sonra bakır bir fincana tumbul, kilden yapılma yassı bir mataradan içecek koydu ve dikkatli dinleyicilere ikram etti. Dinleyiciler uysalca içtiler ve ona bozuk bakır paralar verdiler.

Gezimiz neredeyse bir saat sürdü. Gri, ahşap, ızgara pencere li Türk evleri çıkıntılarıyla üzerimizde yükseliyorlardı; taş duvarlar nadiren beyazlaşıyorlar, selvilerin keskin hatları koyulaşıyordu. Aşağıda, evler arasında mehtaplı Boğaz parlıyordu. Masallardaki kadar renkliydi. Ancak biz -inatçı Avrupalılar- yeni, canlanmış

hayatın işaretlerini ve onun ilk habercileri olan gazetecileri aradık. Neredeyse hiç görünmüyorlardı. Meclisin karşısındaki geniş bir kahvede birkaç subay gazetelerle oturuyorlardı. Alçak ve kirli başka bir bankta ise bıyıklı bir adam sesli olarak, sanırım Türkçe bir gazete okuyordu. Fakat karışık ve kozmopolit nüfusuyla şehir ulaştığımızda, ellerde büyük gazete sayfaları belirlemeye başladı.

Buradaki gazetelerin kendi tirajları Türkiye'de henüz siyasi okumaya yönelik ne alışkanlık ne de talep olmadığını göstermektedir. En yaygın olanı resmi *Tanin* ve bağımsız, Ermeni, fakat Türkçe çıkan *Sabah*'tır. Her ikisinin yaklaşık 20 bin tirajı vardır. Diğerleri zar zor on-on beş bine ulaşıyorlar. Büyük olasılıkla bunların hiçbirisi masraflarını karşılayamaz ve bağımsız olarak, kendi kaynaklarına dayanarak varlıklarını sürdürmezler. Başkent basını vilayetlere hemen hemen ulaşmıyor, yerel basın ise henüz doğum aşamasında.

Ülkede siyasi olarak yetişmiş sağlam bir tabakanın olmamasının yanında, politikaya sadece ilgi duyan bir tabaka da mevcut değil. Bu anlaşılır değil. Zira henüz üç yıl önce burada Abdülhamid'in kızıl rejimi hüküm sürüyordu. Yaşlı despot işkencelere başvuruyor, insanları herhangi bir şey düşündüklerine, bir şey öğrenmek istediklerine dair tek bir şüpheyle hapis hanede çürütüyordu. Türkiye'de halk eğitimi cenin aşamasında bulunuyor. Geçerliliği kalmamış Kuran'a göre eğitim gören hafızlar veya sık sık üstünkörü şekilde, sözde Fransız kültürünü kapatan batıcılar okuma yazma biliyorlar.

Bu şartlarda meşruti düzen kurmak kolay değil, üstelik eski düzenin, elbette Abdülhamid'in değil, ama genel olarak eski iyi düzenin⁵ taraftarları henüz çok. Bizzat komitede batıcılarla Müslüman geleneklerinin dokunulmazlığını ve onunla beraber eski yaşam tarzını muhafaza etmeye çalışan ulema temsilcileri arasında çekişme mevcut.

5 Burada eski düzenden kasıt, Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama sürecine girmeden önceki devlet yapısıdır. Muhafazakâr kesimler klasik dönem Osmanlı sistemini idealize etmektedirler (ç.n.)

Bu vaziyet içerisinde meclisi kendi son krizinden onurla çıkmış addedebiliriz. Şüphesiz, parlamentoda açıklamada bulunan Harbiye Nazırı Mahmut Şevket, Lütfi Fikri Bey'i tutuklamaya niyetlenmediğini, yalnızca sorgulamaya çağırdığını garanti ederek sıyrılmaya çalışmakta. Bağdatlı bir Çerkes olan Mahmut Şevket, son karşı devrimin acımasız bastırıcısı. Kaba, tamamen askeri beyanatında tehdide benzeyen bazı garip imalar vardı. Bir darbe durumunda onun iktidarı eline alacağına dair söylentilerin olması boşuna değil. Nihayetinde sadece muhalif mebusu tutuklatmaktan vazgeçmek zorunda kalmadı, fakat meclis önünde de her şeyi tesadüfi bir düşüncesizliğe yorarak kendini aklamaya mecbur oldu ve bununla güvenoyu aldı.

Olay pratik bir sonuca da haiz oldu. Jön Türklerin, tüm geri kalan fırkaların da iştirak ettiği teklifiyle şu karar kabul edildi: Mebusu sorgulamak gerekirse, onu nazikce Meclis Riyaseti aracılığıyla çağırın.

Fakat... Burada her tür “fakat” başlıyor. İttihat ve Terakki komitesi son deklarasyonunda kendisini oldukça emin bir şekilde “Osmanlıcilık ve meşrutiyetçilik fikirlerinin cisimleşmiş hali gibi” tanımladı. Ancak tam da bu aynı komite iki buçuk sene önce İstanbul'da sıkıyönetim ilan etmiş ve şu ana değin ilga edilmeyen askeri mahkemeler kurmuştu. Mahmut Şevket açık sözlüce, fakat tekrar tekrar bunu kendi yararına yorumlamış ve uygunsuz mebus-editöre asker gibi emir verme hakkını kendinde görmüştür; aynı şekilde kabinenin kendisinde gazete kapatma hakkını görmesi gibi. Elbette gazeteler şimdi farklı adlarla çıkıyorlar, fakat bu artık bir hoşgörüyü bağlı ve kabine her dakika, cidden “kanunî” ağızlığını basına geçirebilir.

Ancak Türk toplumsal yaşamında daha ağır bir husus mevcut: siyasi cinayetler.⁶ Şu anda görünürde iki tane var. Rum

6 O zaman konsoloslüğümüzün tercümanlarından biri, 1911 yazında Manastır'da yerel Jön Türk komitesi üyelerinin, özgürlük kahramanı Niyazi Bey'in liderliğinde bir Müslüman çetesi oluşturup bunlara silah dağıttıklarını bana anlatmıştı. Yaz boyunca bu çeteciler, yerel halktan bir şekilde komiteye uygun

metropoliti Emelyan Grevenskiy'nin öldürülmesi hakkında henüz inceleme devam ediyor ve çözülmesi zor. Kesinlikle Türkler değil, ama Rumlar, Ermeniler Makedonya'daki rahibi hükümetin temizlediğini söylüyorlar. Hükümet ise bizzat Rumların yaptığını söylüyor.

Ünlü maliyeci Zeki Bey'in öldürülmesi vakası halihazırda yargı tarafından araştırılıyor. Bu kötü, kirli bir hikâye. Zeki Bey, gerçekte Fransız olan Osmanlı Bankası'nda önde gelen bir şahsiyetti. Maliye Nazırı ise makama gelmeden önce başka bir büyük bankanın, gerçekte İngiliz olan Türk Milli Bankasının yöneticilerinden biriydi.

Bankalar arasında rekabet ve iş adamları arasında mücadele başlamıştı. Hırslı ve pek de temiz olmayan Zeki Bey, Nazıra karşı, onun aldığı borçlara karşı kampanya yürütüyordu. Cavid Bey'in şöhreti de pek iyi değildi. Eğer yerinden edilebilirse, Zeki Bey onun koltuğu için tek ciddi rakipti. Mücadele cezai bir suçla sona erdi, Zeki Bey'i sokakta, İstanbul'a yakın bir sayfiye yerinde vurdular. Sanık sırasında Çerkes Ahmet ve bir Jön Türk mebusunun kardeşi olan Türk Mustafa oturuyorlar. Mahkemede, Zeki Bey'in Selanik komitesine yazdığı mektup okundu. Burada Cavid Bey'i Türkiye için zararlı olan çeşitli iktisadi işlemleri yapmakla ve açgözlülükle suçluyordu.

Zeki Bey'in kötü şöhreti, yaptığı suçlamaların gücünü azaltmakta. Fakat bu mektubun gönderilmesinden sonra öldürüldüğü de bir gerçek.

Mahkemenin gerçek katilleri bulması ise olası değil. Hakkatin tam olarak açıklığa kavuşturulacağına güvenebilmek için ülkedeki eski düzenin marifetleri hâlâ fazlaca güçlü.

gelmeyen 30 kişiyi öldürmüşlerdir. Güpegündüz sokakta savcı öldürülmüştür. Bu savcı daha önce komiteci, yani komite üyesiydi ama bir sebeple örgütle iyi geçinemiyordu. Suikast soruşturmasını Rus ve İngiliz konsolosları yürütmüşlerdir. Bu işin kesinlikle Niyazi Bey'in emriyle yapıldığına ikna olmuşlar; hatta katilin akşamları jandarmalarla kahve içmek için kahveye gittiğini öğrenmişlerdir. Ancak ona ulaşamadılar.

Neredeyse üç yıl önce, 1908 Mart'ında karşı devrimi bastıran Jön Türkler düşmanlarını acımasızca asmışlardı. Darağaçları en kalabalık yerlerde, İstanbul⁷ ile Galata arasındaki köprüde, Ayasofya meydanında duruyordu. Buralarda, asılanların cesetleri sabahtan akşama kadar sallanıyordu. Zeki ve tarafsız bir Müslüman görgü şahidi bana acıyla kalabalığın darağaçlarının çevresinde nasıl durduğunu ve meftalarla dalga geçtiğini, Türk kadınlarının nasıl onları burunlarından çektiğini, yüzlerine tükürmeye çalıştıklarını anlattı.

Türklerin yumuşak ve iyi yürekli bir halk olduğunu söylüyorlar. Ancak uzun, gaddar ve utanmaz yönetim halkın ruhunda belli bir acımasızlık ve ahmaklık yaratmış. Bu ağır kalıntıların, Jön Türk komitelerinin renkli kadrosuna etki etmemesi mümkün değildir.

Her şeye rağmen, Jön Türkler şimdilik ülkede siyasi muhakerme yapan (мыслящей) ve belli oranda örgütlenmiş tek güç. Muhalefet, parlamento yaşamından görüldüğü kadarıyla kaotik bir yapıdadır. En büyük iki partiden biri olan Mutedil Hürriyetperveran esas olarak komiteye düşmanlıkla birleşmiştir. Ahali Fırkası'nda en çok, Jön Türklerin rasyonalizminden korkan ulema mevcuttur. Hristiyanlar ise tüm gruplarda var. Sözgelimi Ermenilerin bir kısmı muhalefette, Taşnaksütyun ise Jön Türklerle beraber.

Ancak yine de böyle bir muhalefet dahi hükümetin her istediğini yapmasına izin vermiyor. Son oturumların birinde, önde gelen bir Rum mebus, Buşo Efendi muhalefetin temel taleplerini şöyle özetledi: Genel af, Hristiyanların hakiki eşitliği ile subay ve bürokratların politikayla uğraşmalarının gerçekten yasaklanması.

Jön Türkler bu son talepleri yerine getirebilirler mi? Fırka her şeyden önce askeri bir fırka ve şu anda komitesinde pek çok subay mevcut, vilayet idaresinde ise pek çok yandaşı var. Elbette, Jön Türkler savaş anında kavga etmek veya ordu temsilcilerinden ayrı düşmek istemeyeceklerdir. Türkiye, İtalyanların Ege Denizi'ni istila etmeleri korkusuyla yaşıyor. Şöyle ya da böyle

7 Tarihi Yarımada (ç.n.)

Osmanlı İmparatorluğu'nu bitirmeye, onu parçalamaya hazır olan devletlerin hayaleti buradaki siyasetçilerin gözleri önünde duruyor. Ordu, onlar için bir kurtarıcı, yeni Türkiye'nin sevgili çocuğu. Ve belli oranda ciddi tek ıslahatlar, ordunun güçlenmesi için yapıldı. Eğer Türkiye kuvvetlerinin en azından bir kısmını Trablusgarp'a yönlendirebilseydi İtalya'nın durumu şimdikinden kıyaslanamaz şekilde kötü olurdu; şu anda İtalyanlara karşı küçük bir avuç düzenli asker, Araplar, Trablusgarp'a gizlice gelen gönüllüler savaşıyorlar.

Bununla beraber, bizzat İtalyanların acımasızlıkları Arapları daha da iyi birleştirdi.

8 Kasım

Ege Denizi'nde bir yerde birkaç gün başıboş gezen İtalyan filosu, Avrupa başkentlerinin diplomatlarını elbette İstanbul siyasetçilerinden daha fazla endişelendirdi. Düşmanın bu caydırma hareketi onlar tarafından tamamen bir tehdit gibi algılandı. Kayalık, doğal olarak korunan adalara bazı takviyeler yolladılar. Fakat askeri birliklerin ne adalara ne de Çanakkale ve Selanik'e yönelik hiçbir harekâtı olmadı. Niçin? Devletler Ege Denizi'nde, tüm Avrupa'nın ticari çıkarlarının kesiştiği bu büyük deniz yolunda İtalyanların eşkıyalık yapmasına gerçekten izin verirler mi? Trablusgarp macerası için de Akdeniz'de ticari çıkarı olan herkesin bedel ödemesi gerekecek. Muhtemelen, bizzat Türkler şimdilik herkesten az ödüyorlar.

"Savaş onlara hiçbir şeye mal olmadığı gibi, küçük bir gelir bile sağlıyor. İngiliz subaylara aylık ödemeyi bıraktılar," diye, buradaki diplomatlardan biri bana alaycı bir gülümsemeyle açıkladı.

Bu elbette olaylara toz pembe bir yaklaşım; zira nihayetinde Türkler, tüm İtalyan kayıplarını son Afrika vilayetiyle ödüyorlar. Ancak savaş şüphesiz şu ana değin ne askeri, ne mali, ne siyasi hiçbir hususi gerginliğe yol açmadı. Sanırım burada henüz partiler hakkında konuşmak için erken olduğundan, siyasi gruplar ve

topluluklar hem savaşı, hem ülkeyi, hem de ıslahatları unutarak, zamanlarını tartışmaya ve hesaplaşmaya harcıyorlar. Kısa süre önce meclise getirilen bütçede ordu ve donanmaya yapılan harcamalar artmamış olduğu gibi, % 20 azalmış. Ve bütçedeki açık, geçen yıla göre azalmış. Gelir miktarı 30.5 milyon Türk lirası (yaklaşık 260 milyon ruble) olarak belirlenmiş. Harcamalar ise 34 milyon. Bu arada, geçen yıl olduğu gibi harcamaların gelire oranla artışı 5.5 milyona ulaşmış.

Hatta Maliye Nezaretinin, Osmanlı Bankasından hâlen faizsiz kredi alma hakkı var. Tam 1.5 milyon lira, yani yaklaşık 12 milyon ruble. Bütçe ekonomisi anlayışının henüz yeni doğduğu, üç sene önce gelir-gider cetvelinin yerine sultanın, parayı nasıl isterse öyle harcadığı yöneten elinin bulunduğu düşünülecek olursa, bu iyi bir gösterge. Özellikle de, bu yılların Türkiye için ordu ve donanmaya artan harcama yılları olduğu dikkate alınacak olursa. Her ikisini de kurmak zorunda kaldılar.

Jön Türkler, ilk ve en başta gelen görevlerinin askeri kuvvetleri hazırlamak olduğunu açıkça söylüyorlar. Geri kalan her şey: İdari ıslahatlar, maarif, diğer milliyetlere yönelik ilişkilerin belirlenmesi, her şey ikinci plana itildi ve itilmekte. Bütçede orduya 8 milyon lira ayrılmış, donanmaya 1 milyon 300 bin, eğitime ise 900 bin. Ciddi, genel bir eğitim planı da henüz hazırlanmış değil. Diğer taraftan, askeri yükümlülük kanunu ise halihazırda mecliste ve yarısı kabul edilmiş durumda.⁸

8 Askeri yükümlülükle ilgili yeni kanunun en zor yanlarından biri Hristiyanlarla ilişkilerdi. Eski rejim sırasında onları hiçbir şekilde askere almamışlardı. Jön Türkler zamanında almaya başlamışlardır, fakat her tür haktan yoksun, tabi bir konuma getirmişlerdir. Askerler arasında zorla Müslümanlaştırma ve Rum, Ermeni ve Bulgar askerleri ağır hakaretlere maruz bırakma vakaları az değildi. 1911 başında, birleşmiş Hristiyan topluluklar (milletler) adına, yeni askere alma kanununun okul kanunuyla ilişkisine dair parlamentoya bir talep sunulmuştur. Sadrazamın emriyle özel bir komisyon kurulmuş, bu komisyon hakim Müslümanlarla tabi Hristiyanlar arasındaki karmaşık ilişkiler için tipik olan kararlarını Kasım 1911'e doğru sunmuştur. Birleşmiş Hristiyan toplulukların ana talepleri şunlardır: Askeri kanunlar ve talimatlar tüm Hristiyan dillerine

Donanma ve orduya para her tür yolla toplanmakta; özellikle şimdi. İstanbul-Beyoğlu arasındaki köprüde, bazı kahvelerde ve vatansever Türk piyeslerinin temsili sırasında tiyatrolarda, kollarında beyaz şeritler bulunan insanlar alacalı kırmızı Türkçe yazılı çanaklarla dolaşıyorlar. Ancak donanmaya yardım toplayanların çanaklarına düşen kuruşlar pek cömert değil ve hükümet başka gelir kaynakları yaratmakta. Gazetelerde birkaç gündür şu ilanlar basılıyor:

Osmanlı Donanması Komitesi

"İstanbul'da, Beyoğlu'nda, Üsküdar'da, Adalar'da ve civar mahallelerde "Kurban Bayramı" vesilesiyle kurban edilecek koç deri ve boynuzları tüccarlardan donanma yararına toplanıp satılacaktır."

Kim bilebilir, Boğaz'ın ve Bizans'ın eski taşlarının özümsemiş olduğu, geçmiş, eski gelenekleri bu kadar canlı şekilde hatırlatan bu kurban edilmiş koç derileri, genç meşruti hükümete Avrupa usulü organize edilmiş, yeni moda —özel bir kap aracılığıyla— kitlesel yardım toplamadan belki de daha çok kazanç getirecektir. Söylemeye gerek yok ki Türkler kendi gelirlerini başka, daha az özgün, daha pratik vasıtalarla arttırmayı başarıyorlar. Hâlihazırda ithalat vergilerinin arttırılması için görüşmeler yapılmakta. Şimdi tüm mallara kendi değerinden % 12 fazla ödeniyor. Türk hükümeti gümrük vergisinin % 15'e kadar çıkarılmasını devletlerin kabul etmesini istiyor. Bunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun

çevrilmek zorunda (komisyon onaylamıştır). Hristiyanlar askeri, subay okullarına alınacaklar. Giriş sınavında tüm disiplinleri kendi dillerinde verecekler. Türkçe olarak ise sadece okuma yazma verilecek. Komisyon buna da onay vermiş, sadece Türkçenin ders dinleyebilecek kadar bilinmesini talep etmiştir. Komisyon, askerlerin Müslümanlığa geçmelerinin yasaklanmasına ve kendi din adamlarının bulunmasına da onay vermiştir. Ancak askerlerin yükümlülüklerini kendi doğdukları vilayetlerde yerine getirmelerine izin vermemiştir. Bu kanun paketinin devam eden sürecini takip edemedim. Ancak ön müzakereler, hangi kökleşmiş milli çelişkilerin Osmanlı imparatorluk ordusunun oluşumunu engellediğini gösteriyorlar. Bundan sonra da ağırlıklı olarak Türk olan bir orduyla temasa gireceğimizi öngörmek zor değil.

iktisadi efendilerinin merhametli rızası takip edecek mi, henüz belli değil. Ödeme sisteminin kendisinin değişmesi muhtemel. Şimdi, sözgelimi ekmek gibi öncelikli kalemlere lüks emtia ile aynı tarife uygulanmakta; zira ödenecek yüzde, malın fiyatı üzerinden hesaplanmakta. Gümrük vergisinin, malın fiyatına oranla belirlenmesine dair bir teklif mevcut.

Rusya da bu değişikliklerle ilgilenmekte; zira şu anda Türkiye'ye 27 milyon ruble değerinde ihracat yapmaktayız ve ihracatta Almanya'nın bile üzerindeyiz. Kuşkusuz, Rus fabrikacı ve tüccarların belli oranda girişimciliğiyle burada özellikle fabrika ürünlerimiz için iyi bir pazar bulabilirdik.

Gümrük vergileri hakkında yapılan müzakereler, Osmanlı İmparatorluğu'nun Büyük Güçlere sıkı ve özünde vassal vari bağımlılığını göstermekte; onlar olmadan kendi iç iktisadi sorunlarını çözemez. Bu, Türkiye'nin iç politikasını da önemli derecede açıklıyor. Söylemeye gerek yok hiçbir dürüst veya hatta hırslı Türk siyasetçinin bu Avrupa boyunduruğundan kurtulmayı amaçlamaması mümkün değildir. Kurtuluş için en güvenilir araç olarak iyi örgütlenmiş, yeni donatılmış ve disiplinli bir orduyu görmekteler. Jön Türk hükümetinin tüm sempatisi, mevcut tüm enerjisi buna yönelmiş durumda. Bu tek yanlılık her ülkede, üstelik de tüm yaşamın hızlı dönüşümler ve yeniden yapılandırmalar gerektirdiği bu yerde çok tehlikeli olabilir. Ancak Türkler Avrupa'dan onun tüm düzenini aldıklarına göre, öğretmenlerinden, onun en kaba ve en güçlü yanını, militarizmini almanın çekiciliğine karşı nasıl karşı koyarlar?

11 Kasım

"Kazansanız bile, yok olmaya mahkumsunuz!"

Kısa bir süre önce doğan Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni *Tanin* Gazetesi editörü, Jön Türk partisinin etkili üyesi Hüseyin Cahid Bey böyle selamlamakta. Mücadeleci mizacını zorlukla dizginleyerek kibar olmaya çalışıyor ve hatta "muhalefet üyelerinin

dostça birleşmesi vatanımıza sadece fayda getirebilir," diye teminat veriyor. Ancak bu bastırılmışlığın altında, kısa süre önceki düşüncedaşları ve yoldaşlarının İttihat ve Terakki komitesinin açık düşmanlarıyla savunma ve taaruz ittifakı yaptığını gören insanın kederini tahmin etmek zor değil.

Komiteye yönelik sel gibi akan tüm teşhir, şikâyet, suçlama ve serzenişler arasında farklı görüşlerden, milliyetlerden, -daha önemlisi de- farklı siyasi geçmişlerden insanların tek bir bayrak altında bu yeni yakınlaşmaları, her şeyden daha keskin ve belirgin biçimde Jön Türklerin ülkede kendileri için sağlam ve popüler bir konum yaratmadaki yetersizliklerini göstermektedir. *Tanin* ve kısmen "Jeune Turc" dışındaki neredeyse tüm gazeteler yeni partinin kurulmasını selamlamakta, onu Selanik komitesinin yarattığı zulme karşı enerjik ve dayanışma içinde mücadeleye teşvik etmektedirler. Şüphesiz, Türk siyasetinin şu anki yöneticileri ne derlerse desinler, bu zulüm özellikle, siyasi ve dinsel yaşamın tam da odak noktası olan İstanbul'da hissedilmektedir. İstanbul gazetelerine el koyulmasına veya onların kapatılmalarına yol açacak fikirleri İzmir veya Edirne'deki gazeteler özgürce ifade edebilmekteler.

İstanbul'da ara mebus seçimleri beklenmekte. Muhalefet miting organize etmek istiyor. Onlara bunun mümkün olmadığı, zira şehirde olağanüstü hâl olduğu ve seçim sistemi hakkında zamanında bilgilendirilecekleri cevabı veriliyor.

Hüseyin Cahid'e, kendilerini Osmanlı Kanun-i Esasi'sinin banisi ve koruyucuları addederken, nasıl böyle bir durum yaratabildiklerini sorduğumda yüzünü buruşturuyor; "Evet, tabii ki bu iyi değil. Hakkı Paşa da olağanüstü hâli kaldırmayarak hata yaptı. Ancak diğer taraftan, basın ve toplantı ile ilgili henüz gerçek kanunlar yokken nasıl kaldırılabilir?" İşte onun argümanları.

İşin kötüsü, gericilerin sultanın altınıyla satın alınmış ayak takımına dayanarak, meşrutiyetçileri gerçekten katlettikleri nisan-daki karşı devrimin, bu korkutucu günlerin kara hatırası şu anki siyaset idarecilerinin kalplerinden henüz kaybolmadı. O zaman

bizzat parlamentoda eski rejim taraftarlarını destekleyenler vardı ve nihayetinde bu, bugün toplanan parlamentonun kendisidir. İçinde ne kadar çok karşılıklı garez, nefret, şüphe saklıdır ve bu atmosferde ciddi ve üretken bir iş için uygun koşullar yaratmak ne kadar zordur. İktidardaki Jön Türk partisi bu zorlukları aşamadı, en işe yarar unsurları birleştiremedi ve kuvvetlendiremedi, aksine kendi unsurlarının bir kısmını uzaklaştırdı.

Şimdi yeni partinin, daha doğrusu muhalefetin dağılmış kesimlerini şekillendirmek kaderinde olan yeni bloğun başında en muhtelif kişileri görmekteyiz. Her şeyden önce, Jön Türk komitesinin önde gelen iki eski şahsiyeti: Felsefeci ve hümanist Rıza Tevfik Bey ve Miralay Sadık Bey. İlki Jön Türklerden uzaklaştı, çünkü onların despotik tutumlarıyla, kişisel haklara ve milliyet haklarına olan saygısızlıklarıyla barışamadı. Aksine, ikincisi ise henüz bu yılın baharında, milli ve dinsel gelenekleri dikkate almak zorunda olan komitenin aşırı radikal eğilimlerine karşı isyan etti. Kavga o kadar şiddetli bir hâle geldi ki Sadık Bey komiteden çıktı, kendi grubunu kurdu; popüler ve etkili Harbiye Nazırıyla büyük dostluğuna rağmen askerlikten ayrılmak zorunda kaldı. Şimdi ise Sadık Bey ve Rıza Tevfik görünüşe göre el ele çalışıyorlar ve yeni teşkil edilen Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin ana kurucuları olarak.

Farklı sıralardan elli beş mebusu kendi taraflarına çektiler. Bunlara altı Bulgar, on iki Arnavut, on iki bağımsız katılıyor. Muhtemelen Rumlar bunları destekleyecekler. Dahası, ittihatçılar arasından da on beş kişinin yeni kurulan gruba girmek için onay verdikleri söylenmekte. Eğer böyleyse Hürriyet ve İtilaf etrafında yaklaşık 100 kişi toplanacaktır; ortalama bir günde 200 mebustan daha azı oy kullandığına göre bu, çoğunluğun hükümetten muhalefete geçmesi anlamına gelmekte.

Bütün bunlardan ne çıkar, öngörmek zor. O kadar samimiyetle parlamento güçlerinin yeni grubunu selamlayan muhalif Türk gazeteleri bile şüpheli irdelemeler yapmaktan kendilerini alıkoyamıyorlar.

"Her şeyden önce yeni fırkaya dirayet diliyoruz," diye yazıyor tarafsız *Yeni Gazetta*; "meşrutiyetten sonra hem parlamentoda hem ülkede, hepsi de bu kadar gürültüyle o kadar fırka ve ittifaklar oluşturuldu. Ancak ne yazık ki devamlılığın olmaması yüzünden hepsi kısa süreli ve faydasız çıktılar. Bununla beraber, yeni partiyi kuran kişilerin bu kötülükle savaşılmaması gerektiğini bildiklerini umuyoruz."

Tüm iş bu yönetici kişilerin üzerinde. Eğer üç yıllık boş ve zararlı tartışma ve uyuşmazlıklar onlara bir şey öğretmişse, o zaman belki genç muhalefet partisinden, kendini hem parlamentoda hem de gelecek genel seçimlerde Jön Türklere karşı konumlandırabilecek güçlü bir grup oluşabilir. Onlarca ilan edilen program dikkatli ve esnek, her şeyi içine alabilir ve hiçbir şey vermeyebilir. "Kanun-i Esasi'nin gerçekten yürürlüğe girmesi, nüfusun farklı kesimleri arasında hakiki siyasi yakınlığın tesis edilmesi." Bu, Jön Türklerin meşrutiyetin en başından beri, halihazırda üç senedir taahhüt ettikleriyle aynı. Halk eğitimine ve muhtariyete dair genel atıflardan sonra iki anlamlı bir ifade geliyor: "Hiçbir koşul olmadan kendini Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi bölünmezliğinin taraftarı olarak ilan eden parti, özel yerel koşulların mevcut olduğu bazı vilayetlerde özel bir geçici yönetimin gerekliliğini kabul etmektedir."

İstenilirse bunun Makedonya ile ilgili olduğunu düşünmek mümkün; yeni partiyi örgütleyenlerin burayla ne yapacaklarını ise onların programlarına bakarak tahmin edemiyorsun. Ancak Türk siyaseti henüz programın hiçbir şey ifade etmediği, kişilerin ise her şey demek olduğu o toy durumda. Jön Türk çevrelerinde kesin bir parçalanma sürmekte. *Tanin* ve onun yöneticilerinin dahi, kendi yeni gazetesini kurmakta olan komitenin hizmetinde olmadıklarına dair bir dedikodu var. Muhtemelen, hükümet partisinin bu yıpranmasına karşılık, tüm renklerden ve milliyetlerden hoşnutsuz olanlar kendilerinde birleşme gücünü bulacaklar ve o zaman ciddi bir mücadele meydana gelecektir.

Fakat karışıklıklardan yorgun düşmüş ülkeye kazananlar ne getirecektir, işte tarafsız bir gözlemci için en ilginç soru.

20 Kasım

Panik, yani soğuk sonbahar fitrinasının kuvvetli rüzgârı İstanbul üzerinde esiyordu. Türkler ne endişe ne de korku emaresi gösteriyorlar. Sadece, savaş hakkında daha az istekli konuşuyorlar, sadece gözlerinde ateşli, hızlı bir şey belirliyor.

Büyük uçurumun altında, yarı yarıya hâlâ Bizans yapımı, geniş kale duvarlarının olduğu eski sarayda hem müzeler, hem eski saraylar, hem kışlalar uzanmaktaydı ve aniden askeri hayat kaynamaya başladı. Rüzgâra kapılmış yapraklar gibi askerler geçiyor, gidiyor, toplanıyor, uygun adım yürüyorlardı. Aşağıda, Altın Boynuz'un ağzındaki meydanda çadırlar kurulmuştu. Yük arabalarıyla sandıklar, balyalar, askeri teçhizat taşınıyor, toplanıyor gümbürdüyordu. Yığınla genç acemi er kara, yuvarlak ve köye özgü safdil gözlerini kısıarak geçenlere bakıyorlardı. Renkli, alacalı ev elbiseleriyleydiler; buraya Küçük Asya'dan, Makedonya'dan, Rumeli'den, Suriye'den, engin ve çok dilli Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm köşelerinden sürülmüşlerdi. Yeni askerlik kanunu hem Müslüman hem Hristiyan tüm vatandaşları askere çağırıyor. Şimdi savaş meydanında ölmek için herkes eşit hakka sahip.

Şu anda Türkiye'de bunlar boş sözler değil, hakikat. Belki bu ince uzun, esmer tenli, ev yapımı bol pantolon giyen ve fesine çepeçevre basma eşarp bağlanmış Türk; bu, teklifsizce bize Türkçe seslenerek çeşmenin nerede olduğunu soran ve çeşmenin su kaynağı anlamına geldiğini bilmeyen insanlar olabileceğini belli ki hiç düşünmeyen Türk, bu köylü çocuğu belki de bir ay sonra İtalyanları öldürmek için bir yere tırmanacak veya serseri bir bombanın şarapneliyle ölecek. Uysal ve esmer, gençliğini ve güçlü enerjisini imha etme işine adanmak ve insanlar arasında ülkenin gücü olarak adlandırılan şeyi yaratmak için, kendisi gibi uysal ve çaresiz olanlarla beraber köyünü, evini, ona tanıdık, yakın, değerli olan her şeyi bırakıyor.

Askerler yanımızdan aşağıya, kıyıya doğru yığınlar halinde geçtiler. Gümüş bir sis içerisinde deniz duruldu ve ışıldadı. Değişken yeşil dalgaları kaç kez mağlupların kanlarıyla kızıştı, dalgalarında yeni yeni galipleri taşıdı kim bilir. Gerçekten bu çekici kıyılar için yeni savaşların zamanı geldi mi?

"Hadi canım. İtalyanları hiçbir zaman buraya sokmazlar. Zira, tüm devletlerin burada hüküm sürmesinin belli bir yararı var, değil mi?" diye bana öfkeyle söydedi en yetenekli Türk gazetecilerden, *Tanin* editörü Hüseyin Cahid.

O gerçek bir Türk vatansever ve onun zeki, güzel gözlerinde benden saklamak istediği bir endişe bulutu görüyorum.

Artık sahil boşaldı. Çadırlar yok. Askerler gitti; daha doğrusu onları götürdüler, bir kısmını Çanakkale Boğazı'na, bir kısmını Küçük Asya kıyılarına; doymak bilmeyen savaş tanrısına sunulmuş bu insan kurbanların yerine şehirde diğer, daha az acıklı kurbanlar dolaşmaktalar.

Kurban Bayramı geldi. Peygamberin her dindar takipçisi Allah için kesmek amacıyla yağlı bir koç almak için acele etmekte. Uzun bir zaman önce çobanlar hükümdarken, hükümdarlar ise çobanken Kenan diyarının mavi enginliğinde bir yerde, ilahi iradenin önünde sınırsız sadakatle kaplı olan yaşlı şeyh, kendi eliyle tek oğlunu kurban etmeye hazırmış. O zamandan beri dünya üzerinde çabucak bin yıl geçti. Halklar ve krallıklar yükseldiler ve yıkıldılar, çöldeki kum gibi kuşaklar büyüdüler ve yok oldular, âdetler ve fikirler, karakterler ve dinler değiştiler. Ancak dindar, kendi en sevdiğinin kafasının üstüne bıçağı doğrultan yaşlı çoban imgesi esrarengiz otoritesini korumakta, dünyanın tüm dört bir yanında milyonlarca Müslümanın geleneklerinde yaşamakta. Fakat İsaak'ı İsmail ile değiştirdiler; rivayetlerine göre Araplar onun soyundan gemekte. Kurban Bayramı, yani kurban kutlaması İsmail'in anısına yapılmakta.

İşte hâlihazırda birkaç gündür İstanbul sokaklarında, özellikle cami yakınlarındaki meydanlarda tüylü, yağlı koç ve keçi sürüleri bir araya tıkıştırılıyor ve toplanıyorlar. Kısa ceketli,

sırtlarında renkli motiflerle Konyalı çobanlar ve dev zarflara benzeyen geniş, beyaz çarşaf lar içinde Arnavutluk'tan gelen çobanlar müşterilerle sabırla ve inatla pazarlık yapmaktalar. Artık hiçbir dindarı cezbetmeyen, yüzünden peçesini çıkarmış yaşlı Türk kadın çömelerek oturuyor ve canlı alışverişi her yönden izliyor. Allah'ın emirlerini yerine getirmek lazım ama dünyevi olanı da unutmamak lazım. Fesli çocuklar, özellikle büyük bayramlar öncesi tüm ırkların çocuklarına özgü aynı kaygılı (озабоченный) ve haylaz görünüşle çevrede geziniyorlar.

Nihayet uzun süren tereddütlerden sonra yaşlı kadın pamuklu, kirli giysisinden (халат) bir torba para çekiyor ve nefes vererek altın bir sikke ve ilave bir gümüş bozuk para daha çıkarıyor. Onunla çoban arasında nihai ağız atışması vuku buluyor. Para değiş tokuşundan ötürü olmalı. Tüm kalbimle Türk kadının tarafını tutuyorum. Para değiş tokuşu burada her saat yapılan bir borsa oyunu ve cepte ne kadar para olduğunu anlamak için simsar olmak gerekiyor.

Ancak çocuklar bununla ilgilenmiyorlar. Ananelerini acele ettiriyor ve küçük şeytanlar gibi hamalın etrafından dönüyorlar. Türkiye'nin sefil ekonomisinin canlı sembolü olan hamal, bu genç Kürt kocaman koçun ayaklarını bağlıyor ve pek çok gönüllü katılımcının yardımıyla onu sırtına yüklüyor. Koçun sırtı bozkırdaki bir toprak sahibininki gibi: Geniş, heybetli, yağlı. Kürkü taranmış, kabarık. Küçük, siyah, dar suratlı kafası parlak, alık gözlü, dostça hamalın fesini dürtüyor veya onun omzuna düşüyor. Yolumuzda böyle onlarca hamalla karşılaştık. Akşam olunca doğru duayı mırıldanan ev sahibinin dindar elinin, tüm kurban hükümlerine göre koçu kestiği avluya ulaşana kadar şehrin dar, dik sokaklarında, yokuş yokuş yürüyorlar. Eğer ev zenginse, önce koçu süslerler, boy-nuzlarını, toynaklarını, hatta kulaklarını yaldızla kaplarlar. Kurbanı kesmek için imamı çağırırlar. Etini fakir komşularına dağıtmak için bir değil, iki tane kurban alırlar ve her yerde bayram olur; çocuk, yetişkin, zengin ve sefil herkes neşeli, heyecanlı ruh halini

tadar. Hava kararınca minarelerde ateşler yakılır ve İstanbul bir masal şehrine, gösterişli bir operanın dekorasyonuna benzer. Müezzinler solitslik icra eder ve birbirlerine bağırarak, birkaç dakikalığına şehrin telaşlı, dünyevi gürültüsüne göğü, sonsuzluğu, ebedi olanı hatırlatan dua sözcükleri karıştırırlar.

Soğuk, uzak bir merakla, bize ait olmayan bir bayrama hazırlanan yabancıları seyrediyoruz. Hâlihazırda o kadar çok geleneği ihlal ettik, beyinlerimize o kadar çok tehlikeli zehir saçıldı ki. Bu safdil ve kaba ritüeller çok kolayca gülünç bir kibri çekiyor ve ona sebep oluyor. Ancak şahsen beni bundan müezzinin haykırışı kurtardı.

Bu haykırış aniden ve vakitsizce kafamın üzerinde çınladı. İki saattir gümrükte kitap kutusunu almaya uğraşıyorduk. Fesli kişiler bizi bir kattan diğer bir kata, bir depodan başka bir depoya yolluyorlardı. Nihayet, mutluluk artık yakındı. "Petersburg-Konstantinopol" yazılı bir kutu önümüzde duruyordu. Ve aniden bu anda büyük, kirli, tozlu, gürültülü, karmakarışık deponun ortasında, işçilerle dolu, ibadet için hiç müsait görünmeyen barakada müezzinin tiz sesi tüm iş uğultusunu bastırarak yayıldı.

Üst balkonda durdu ve başını kaldırıp, gözlerini kapatarak tüm sesiyle bağırды; tepesinde kesinlikle gümrüğün tavanı değil, yıldızlı gök vardı. Her şey hemen durdu. Memurlar gittiler, hamallar da öyle. Tam anlamıyla herşeye ara verildi ve kutumuz, boşalan barakada çaresizce durmaya devam etti.

Türk usullerine lanet ederek biz de gittik ve öğle arası tatili bittiğinde, kutunun içeriğine dair sıkıcı sorgulara önceden hazırlanarak geri döndük. Gümrük memurunun veya jandarmanın gözleri valizdeki onlarca kitabı gördüğünde, Rus sınırından geçişle ilgili tüm anılar canlandı ve bir suçluluk duygusu ortaya çıktı.

Hamal kapağı açtı. Tanıdık ciltler dostça bize baktılar.

"Burada neyiniz var?" diye sordu fesli, ellerinde kehribar kolyeler olan memur.

"Kitaplar," diye duyuldu benim neredeyse cüretkâr cevabım.

"Sadece kitaplar mı? Başka bir şey yok mu? O halde alın onları."

Hamal kapağı çarparak kapattı.

İşte size Türkiye. Burada koyunları kesiyorlar, kitapları ise esirgiyorlar.

Bu sebeple müezzinin haykırışı benim Rus kalbimde kibir uyandırmıyor ve şu an olduğu gibi, Tanrı'nın merhametle İbrahim'in elini durdurmasının anısına yapılan top ateşini duyduğumda, tarihin her şeyi kendi bağrında toplayarak ne kadar yavaş ve dolambaçlı bir şekilde aktığını düşünüyorum.

27 Kasım

Her gece İstanbul, Galata ve Beyoğlu sokaklarında yarı çıplak, yalnayak, hatta başlarında zorunlu fes olmadan ve uysalca araba uşakları koşuyor, inatçı bir sesle bağırıyorlar:

“Yangın vaaar! İstanbul'daa!”

Bunlar yangın habercileri. Karanlıkta, kötü havada bu eski şehrin dik, taşlı sokaklarında ısırap çekiyorlar ve tam gece kuşları olarak havaya alarm feryadını bırakıyorlar. Şehrin sakinleri alışmışlar. İstanbul'da yangının günlük bir vaka olduğunu biliyorlar ve sadece yarı uyur bir şekilde “yangının” nerede, yakın mı yoksa uzak bir sokakta mı olduğunu dinliyorlar. Fakat bir çaylak olarak bana bu feryatlar hâlâ etki ediyor. Sıçırıyor ve pencereye doğru koşuyorum. Pencereden sessiz bir sokak, İngiliz elçilik bahçesinin büyük ağaçları, gökteki parlak yıldızlar ve Altın Boynuz'daki gemilerin parlak ateşleri görünüyorlar. Bunun dışında bir şey yok. Demek ki yangın bizden uzakta bir yerde kırılğan, ahşap Türk evlerini yalıyor ve yıkıyor.

Dört bir yanda ve Türkiye'nin çevresinde kaynayan siyasi tartışma ve arzuların gürültüsüne kulak kabarttığımda, sanırım kasvetli ve yardım dileyen aynı gece haykırışını duyuyorum:

“Yangın vaaar İstanbul'daa!”

Ve anlamak istiyorum, öngörmek istiyorum; bu son, kesin, trajik felaket nedir? Sadece kronik hastalık krizlerine benzeyen, tekrar eden parlamalardan biri midir?

Halihazırda karışıklıklar, zorluklar ve tehditler tüm yönlerden birikti. Savaş kuşkusuz henüz ülkenin kalbini ele geçirmedi, fakat uzak Afrika taşrasının sınırlarında tutunuyor.

Avrupa devletlerinden birinin, hilafet imparatorluğundan bütün bir bölgeyi koparması demek olan savaşın kendi gerçeği hâlihazırda Türkiye'nin kırılğan dengesini bozmakta.

"Söyleyin, neden Avrupa bizi rahat bırakmak istemiyor? Neden bizim ıslahat işini bitirmemize izin vermek istemiyorlar? Biz yardım istemiyoruz, sadece bizi rahatsız etmemelerini istiyoruz. Bir de dürüst insanların sempatilerini kendi tarafımıza çekmek istiyoruz," diye bana ateşli bir şekilde söyledi Meclis Reisi Ahmet Rıza.

Ona nasıl itiraz edilebilirdi? Beni kabul ettiği başkanlık makamının kocaman pencerelerinden Boğaz'ın gümüş dalgaları ve Prens Adaları'nın karanlık silüeti ve Asya kıyısının dağlık yamacı görünüyordu. Yunan adalarından her tür hayvan ve yeşilliği taşıyan küçük yolcu tekneleri, Latin yelkenliler,⁹ karmaşık uluslararası ticarete hizmet eden büyük gemiler ve vapurlar, bütün bunlar Türk mebusların oturdukları sarayın¹⁰ yanında yüzüyorlar. Kaynayan liman yaşamı bu çekici ve baştan çıkarıcı yarı Avrupalı-yarı Asyatik limanın güzelliğini vurguluyor, arttırıyordu. Ancak hakiki ve sağlam az sayıdaki Türk idealistlerinden biri olan Ahmet Rıza'ya, Avrupa'nın kendisinin bu körfezden, Rumeli'nin ve Küçük Asya'nın verimli topraklarından, Osmanlı topraklarının derinliklerindeki gizli, henüz dokunulmamış zenginliklerden hoşlandığını ve bundan dolayı onları rahat bırakmadığını doğrudan söyleyemezdim. Kendi uygarlıklarıyla gurur duyan güçlü devletlerin Türk ıslahatlarına ve ıslahatçılara kayıtsız olmaktan

9 Karavela: Büyük üçgen yelken. Rüzgârın daha verimli kullanılmasını sağlamaktaydı; yelkenin kontrolü için daha büyük bir gemi gövdesi ve daha fazla tayfa gerektirmekteydi. (ç.n.)

10 Burada kastedilen Cemile Sultan Sarayı'dır. Meclis-i Mebusan olarak kullanılan Çırağan Sarayı'nın 1910 senesinde yanması üzerine, Cemile Sultan Sarayı hem Meclis-i Mebusan hem de Meclis-i Ayan olarak kullanılmaya başlanmıştır. (ç.n.)

öte, her birinin Doğu'ya yönelik kendi iştahlarının olduğunu, Doğu Sorununun anahtarını Türkiye'nin iç durumunda değil, bu devletlerde aramak gerektiğini ona söyleyemem.

Gerçi görünüş ve adap, diplomasinin görünen tarafı elbette başka bir şey söylüyor. Ve Makedonya'da gene bombalar patladığında ve Müslümanlar gene Bulgarların hakkından geldiklerinde, tüm güçlü devletlerin temsilcileri –yarısı yanmış ve dökük, hiçbir şekilde ışıldamayan- Babıali'ye gittiler ve böyle karşılıkların yabancı bir ülkede dahi olmasından hazzetmediklerini beyan ettiler.¹¹

Zavallı Türk devlet adamları. İç işlerde onlara yabancı elçiler yol gösteriyor ve eğitiyorlar, dış işleri, en azından Boğazlar hakkındaki malum sorun ise ne Paris'te, ne Londra'da ve elbette ne de Babıali'de, fakat çok uzaklardaki topraklarda çözülüyor. Görüşmelerin gidişatı hakkında burada öğrenilen her şey büyük oyuncularca oynanan, uzak bir oyunun sadece yankısı. İstanbul'da sadece hazırlık yapılmakta, toprağı kabartıyor ve tohumluyorlar, fakat Çanakkale Boğazı'nın bu meyvesi Altın Boynuz'dan ziyade Quai D'Orsey veya Wilhelm Strasse'de yetiştirilmekte.

Türk basını ise Boğazlar Sorununu kendi iç –işlerinden bile değil- çekişmelerinden çok daha az bir tutkuyla tartışmakta.

Yine, dış ilişkilerde olduğu gibi burada da yangın hakkında aynı telaşlı, yardım isteyen haykırışı, düşen kirislerin aynı çatırtılarını duyuyorum. Makedonya bombaları iç siyaseti daha fazla endişelendirdiler ve karıştırdılar. Onlar olmadan da hükümetin durumu hem kabine hem de Selanik komitesi olarak imrenilecek gibi değildi. Yeni parti Hürriyet ve İtilaf, düşmanlarının tüm hatalarını yakalıyor, öne sürüyor ve abartıyor. Tanık ifadelerinin Hakkı Paşa kabinesinden iki Jön Türk nazırının üzerine gölge

11 Üsküp mebusu Bulgar Pavlov, İngiliz muhabirle yaptığı özel mülakatta bombaların camiye Makedon çetecilerce atılmış olabileceği ihtimalini reddetmemiştir. Türkiye'nin askeri güçlükleri ve iç siyasi ihtilaflarının, Makedon çetecilerde Avusturya (!) müdahalesinin zamanının geldiğine dair umut yaratmış olabileceğini söylemiştir. Babıali'de, ona patlamadan sonra 12 Bulgar'ın öldüğünü ve 100'ünün yaralandığını söylemişlerdir. Bu gerçek bir katliamdı.

düşürdüğü Zeki Bey'in öldürülmesi davası, muhalefetin elindeki çok keskin bir araç. O kadar ki, zor durumlarda susma alışkanlığına sahip olan Selanik komitesi dahi bir beyanname yayınlamayarak gerekli buldu. Beyannamenin çok ikna edici olduğu söylenebilir. Kibirli, kaba ton, şüphelenilen nazırları aklayan kaçamak, inandırıcı olmayan ifadeler hoş değil.

Komite, sözde gizli bir topluluk olduğuna dair devam eden ve görünüşe göre gerçekten mesnetsiz olan suçlamaları reddetmekte. "Kendisi tarafından getirilen Kanun-i Esasi'nin en sadık ve en sarsılmaz dayanağı olan komite hiçbir gizli örgütü ihtiva etmemektedir: Yüzlerce kulübü ve şubelerinde, tümüyle 'İttihat ve Terakki'ye' kendini adanmış ve terakki ve itilafa susamış mevcut tüm cevherleri taşıyan milyonlarca üyesi vardır."

Söylemeye gerek yok ki muhalefet temsilcileri bu aşırı derecede geniş parti istatistiğine yapıştılar. *Alemdar* Gazetesinde, yeni muhalif fırkanın reisi İsmail Hakkı Bey, komitenin hanesine yazılmış tüm günahlara dair sert ve öfkeli bir rapor bastı. En başta da Trablusgarp Savaşı hakkında. Bu savaş Hakkı Paşa'nın nazırlığı sırasında başlamıştı. Bu ilk Jön Türk kabinesiydi. Peki ne yaptı? Savaş onu ansızın yakaladı. Trablusgarp'ta ne yetkili bir makam ne de askerler vardı. Hatta, İtalyanların barışseverliğini garanti eden Almanların tavsiyesi üzerine askerlerin oradan çıkartıldığı söylenmekte. Şimdi Hakkı Paşa yargılanmakta, onun kabinesinin iki üyesi Cavid Bey ve Talat Bey ise kamuoyunca siyasi cinayete iştirakle suçlanmaktalar.

Muhalefet lideri devam ederek yazmakta: "Kulüpleriniz hakkında konuşuyorsunuz. Fakat onlar kimlerden oluşuyor? Hepsi sizin köleleştirdiğiniz o şanssız memurlardan oluşmakta, çünkü maaşa ihtiyaçları var; kendi iradeleriyle veya iradeleri haricinde, gelirlerini kaybetmemek için kulüplere yazılıyorlar."

"Bütün bu zaman içerisinde ne yaptınız ki? Tüm makamları sizi desteklemek zorunda olan kendi yandaşlarınızla doldurdunuz."

"Para yardımı olmaksızın var olamayacak sözde kulüplerinize harcadığınız bu kadar büyük meblağayı nereden alıyorsunuz?"

Belki de, harcamalarınız önceki sultanın büyük bir ustalıklı ele geçirdiğiniz poundlarıyla kapatılıyordu, değil mi?”.

Sadece acemi bir kişi için değil, fakat Türk siyasetinin yerel gözlemcileri için de bu suçlamaları çözümlmek zor. Kara paralar, gizli kaynaklar, gasp edilmiş binler, tüm bunlar nasıl kontrol edilebilir? Selanik komitesi muhalefet liderinin sert tenkitlerine cevap olarak hiçbir şey söylemediğinde, hükümet sessizce *Alem-dar*’ı kapattığında, üç gün sonra ise kapatılanın yerine zuhur eden diğer gazeteyi de kapattığında, istemsizce şöyle düşünülüyor: Fakat buradaki iş temiz değil.

Ancak her şeye karşın tüm günahlar, burada ve yurtdışında yapıldığı gibi elbette komitenin boynuna yüklenemez. Jön Türkler şaşırdılar, hemen organize bir işe girişemediler, -daha kötüsü- eski rejimin karanlık alışkanlıklarından uzaklaşmayı başaramadılar; fakat kuşkusuz onların içinde hakiki ve samimi meşrutiyetçiler mevcuttur. Meşrutiyeti yıkma çabasının sebep olduğu hiddet, panik, yerini daha makul, hayati taleplere bırakarak yavaş yavaş dağılmakta. Askerlik ve okul kanunu hakkında Hristiyan topluluklarla müzakerelerde kabine büyük tavizler verdi. Aslında bu güvence altına alınmış bir şey değil, a la turca bir taahhüt, fakat makul ve hiç de şovenist olmayan bir taahhüt.

Hükümetin farklı milliyetlerle ilişkilerini düzeltme isteği kuşkusuz. Bulgar basınının bir kısmınca dillendirilen, bizzat Jön Türklerin Makedonya patlamalarını düzenledikleri varsayımı ikna edici gelmiyor. Makedonya ilişkileri, aynı şekilde Ermeni mebusların hakkında endişe verici telgraflar aldıkları Kürtlerle Ermeniler arasında Anadolu’daki yeni çatışmalar şu anda hiç onların yararına değil.

Bir de, Makedonya’daki Bulgar komitesi devletlerin dikkatini yeniden Makedonya’ya çekmek amacıyla yakında terörist eylemler dizisine girişeceğini bizzat önceden duyurduğuna göre, patlamaların suçluları neden arasın ki. Bulgarlar çok iyi bir zaman seçmediler. Devletlerin dikkati tümüyle Girit ve Boğazlara yönelmiş

durumda. Şu anda Makedonya ile ilgilenecek zaman yok. Ayrıca kullanılan yöntemin kendisi, yani camiye bomba atılması, trenlerde patlamalar, tüm bunlar Bulgar basınının bile tepkisini çekmekte. Ancak çetelerin reislerini kınarken, zamanında çetecilerin terörizmini ve Müslüman katliamını durduramayan veya durdurmak istemeyen hükümeti de kınıyorlar.

"Çargrad" da¹² çıkan Bulgar gazetesi *Vesti*¹³ bu katliamın suçluları hakkında "siyasi ve cezai kovuşturma açılmasını" talep etmekte. Rus diline değiştirilmeden aktarılmasını istediğim anlam-
lı Slav sözcüğünü kullanarak, "Önemli ve 'kader belirleyeci' bir an" diyor gazete.

Bulgar mebusların inisiyatifiyle patlama ve katliamın meydana geldiği yer olan İştib'e bir çeşit meclis komisyonu gidiyor. Ancak resmi olarak bu tam bir komisyon olmayacak. Jön Türkler buna dahil değiller. Sert ve ateşli parti tartışmalarından sonra muhalefet de resmi olarak geziye katılmayı reddetti ve yalnızca özel olarak iki üyesini Makedonya'ya gönderiyor. Bakalım, nasıl bilgiler getirecekler. Bazen çetelerin, bazen askerlerin, bazen-
se ikisinin birlikte harap ettiği bu şanssız vilayette gerçekten mi yine büyük bir yangın alevlendi ya da bu sadece bahar öncesi olağan bir Makedon telaşı mı?

Ancak, her hâlükârda bu kış Türkiye ve onunla birlikte tüm Yakın Doğu için muhtemelen "kader belirleyici" olacak.

12 Çargrad (Rusçası –Tsargrad) eski Slavcada Konstantinopol'e ve sonrasında İstanbul'a verilen isimdir. Çargrad sözcüğü özellikle 19. yüzyılda siyasi bir mahiyet kazanmış ve kendini Bizans'ın mirasçısı olarak addeden Çarlık Rusyası'nın, İstanbul'u ele geçirme idealini nitelemeye başlamıştır. (ç.n.)

13 Haberler (ç.n.)

Seçimler ve Meclisin Açılması

6 Mart

Osmanlı ajansının telgrafları her yerden Jön Türk çoğunluğunun beklenen seçim zaferini bildirmekte.¹ Ancak sanırım bu zaferler siyasi olmaktan çok idari mahiyetli. Dört sene önce Türkiye'ye yeni, meşruti rejimi veren Selanik komitesi, iktidar mücadelesinin en yoğun olduğu şu anda hukukun ve meşrutiyetin temel prensiplerini bir yana atmakta. Meclis yaşamına verilen aradan faydalanan kabine, az önce basın hakkında yeni bir kanun çıkardı. Bu kanun buradaki gazetelere şu ana kadar basının, boyunduruğu altında yaşadığı sıkıyönetimden bile daha büyük bir yük getirmekte. Gazetelere yazılan cezaları karşılayan ön ödeme 500 lira, Türk toplumsal eylemcileri için çok büyük bir meblağ. Bu onları, bu zamana kadar muhalefetin yaptığı üzere kapatılmasının ertesi günü gazeteyi yeni bir isimle tekrar basma olanağından mahrum bırakıyor.

Ancak Osmanlı vatandaşlarının siyasi haklarının en büyük ihlali seçim bölgelerinin dağılım yöntemi... Kanun gereğince 50.000 nüfustan bir mebus seçiliyor. Bu ortalama bir rakam, fakat 25

1 1911 Aralık'ında İstanbul'dan Rusya'ya gitmek zorunda kaldım ve ancak Mart'ta geri döndüm. Benim yokluğum sırasında Jön Türkler, muhalefet liderlerinin yeni örgütledikleri Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin etrafında yarattıkları gürültüden korkarak parlamentoyu feshetmişlerdi. Seçim tarihi tayin edildi; bu seçimlere İttihat ile İtilaf arasındaki mücadele damgasını vurdu. Ancak mücadele eşit değildi; zira Jön Türk komitesinin ellerinde, seçimlerde oldukça fazla yararlandıkları tüm idari baskı araçları bulunmaktaydı.

binden fazla kişinin yaşadığı yer de kendi temsilcisine sahip bölge veya sancak olarak tayin edilebilir. Nüfusu 75.000'e ulaşmayan sancak da sadece bir mebus seçmekte. Bu rakamsal esneklikten Türkler kendileri için oldukça kârlı bir seçim enstrümanı yaptılar. Türk veya Müslüman nüfusun olduğu yerleri küçük seçim bölgelerine bölerek, 25.000 dindarın kendi temsilcilerini meclise göndermesini sağlıyorlar. Çok fazla Ermeni, Rum veya Bulgarın olduğu yerlerde ise bölge genişletiliyor ve ancak 60-70.000 seçmene bir mebus denk düşünüyor.

Seres'ten Makedonya eski mebusu Bulgar Dalçev, *Jeune-Turc*'de açık bir mektup yayınlarak, idarenin 1.912 Türk seçmenin -5.280'i Bulgar olmak üzere- 5.500 Hristiyan seçmenle aynı oy hakkına sahip olmasını hesap ederek, onun sancağındaki seçim bölgelerini nasıl parçaladığını ayrıntılı şekilde anlattı. Davleç'in mektubuna ilâştirdiği harita, Türk idarecilerin küçük seçim nahiyelerinin sınırlarının değiştirilmesi yoluyla esasen burada genel-geçer olan, fakat açık olmayan seçim kanununun etrafından bu kadar basitçe dolaşmak için ne kadar yaratıcılık ve matematiksel zekâ ortaya koyduklarını her şeyden daha açık ortaya koymakta. Oyun bu şekilde devam etmekte. Hükümet, seçmenlerin sayısı ve bileşimini öyle karıştırıyor ki rakamsal üstünlük hep Müslümanlarda kalıyor. Bulgar köyleri, köylülerin ulaşmasının zor olduğu seçim merkezlerine bölünmüş durumda, bunun yapılamadığı yerlerde ise Bulgar nahiyeleri genişletilmiş ve sadece tek bir seçmen veren 1.000 kadar kişi onlara dahil edilmiş durumda. Yanında, 200-300 kişinin yaşadığı birkaç Türk köyü de tek bir nahiye oluşturmakta ve sancağa bir seçmen vermekte.

Davleç mektubunda Dahiliye Nazırına seslenerek, ona kanunda şöyle dendiğini hatırlatıyor: "Seçim bölgeleri bölünmeli ki seçmenlerin oyu kaybolmamalı." Ancak yasallığa yapılan bu çağrının herhangi bir sonuç vermesi pek olası değil. Hâlihazırda Seres'ten gazetelere resmi telgraf göndererek, sancağın nüfusunun İttihat ve Terakki komitesine sadık olduğunu ve onun adayını seçeceğini bildiriyorlar.

Makedonya'nın diğer kısmından gelen böyle şikâyetler Yunan gazetelerinde basılmakta. Yunan sınırına yakın, nüfusun üçte ikisinin Rumlardan oluştuğu Koşan bölgesinde seçim birimleri öyle bölümlenmiş ki Hristiyanlar azınlıkta kalıyorlar.

23 Mart

Hükümet partisi seçimlerde kazanıyor. İktidarı kıskanan Jön Türkler, kısa bir süre önce "Entente liberale" fırkasında örgütlenen muhalefet, hakiki olarak birleşip, ülkede hücreler yaratmadan meclisi feshetmeyi başarmışlardı. Tabii ki muhalefetin kendi yapısı da o kadar çeşitli ki meclis hayatının normal akışında dahi mutabakata varmaları kolay olmazdı. Seçimler onları ansızın yakaladı ve saflarında nihai parçalanmaya yol açtı; zira başarı umutlarının az olduğu hemen meydana çıkmıştı.

İstanbul'da sadece gazetelerdeki makaleler ülkede seçim kampanyasının yürütüldüğünü, üç hafta sonra yeni meclisin toplanması gerektiğini yazıyorlar. İstanbul bölgesinde sıkıyönetim var ve açık havada ve camilerde hiçbir mitinge izin verilmemekte. Yalnızca kulüplerde toplantılar yapılıyor, kulüplerin büyük çoğunluğu Jön Türklere ait olduğundan, bu konuda da durumun hâkimi onlar. Muhalefet liderlerinden biri -Felsefe Profesörü Rıza Tevfik Bey- Prens Adalarından birinde balkondan nutuk atmayı denedi; fakat seçmenlerle kanuna aykırı olarak iletişim kurduğu için bir aylık hapis cezasına çarptırıldı. Cezasını oldukça neşeli şekilde çekti, misafirler kabul etti, gazetelerde makaleler yazdı ve tutukluluğuna genel olarak seçim ajitasyonlarının oldukça hafif bir çeşidiymiş gibi muamele etti.

Hapisten çıktıktan sonra onu çok daha ağır bir işkence bekliyordu. Edirne sancağında küçük bir şehir olan Gümölcine'ye propaganda yapmaya gitmişti. Rumlar, başrahiplerinin öncülüğünde anlaşılmak için ona gelmişlerdi. Bu sırada rakip partinin seçmenlerinden 20 kişi zorla otele girdi, Rıza Tevfik Bey'in üzerine atıldılar, onu dövüp sokağa çıkardılar ve tren garına sürüklediler.

Jandarmalar müdahale etmek ve felsefeciyi Jön Türkerin aşırı ateşli taraftarlarının ellerinden kurtarmak zorunda kaldı.

Başka yerlerde, diğer taraf da fiziksel etki yöntemlerine başvurdu. Anadolu'da, Eskişehir'de liberaller ilk seçimlerde başarısız olmuşlardı. İkinci, nihai seçimin sonucunu beklemeden taşkın bir sokak nümayişi düzenlediler ve "çok yaşa şeriat!" bağırışlarıyla seçim komisyonu üyelerinin üzerine atıldılar. Muhalefet üyeleri, Müslümanların, Jön Türklere yönelik güvensizliğini arttırmak amacıyla, meclisi feshettiren kötü şöhretli otuz beşinci maddenin gizli bir manası olduğunu telkin ederek, Eskişehir sakinlerinin zihinlerini bulandırdılar. Beş sayısı, her dindarın yerine getirmek zorunda olduğu günlük beş namaz anlamına gelmekteymiş. Otuz ise Ramazan orucunun otuz günüymüş. İşte böylece dinsiz Jön Türkler hem namazı hem de Ramazanı yok etmeyi düşünmüşler. İşte tüm otuz beşinci madde.

Garipliklerden kaçmak mümkün değil. Arnavutluk'taki Müslüman ruhunu yükseltmek için İstanbul'dan oraya peygamberin eski sarayda muhafaza edilmekte olan sakalından teller gönderdiler. Bu kutsal emaneti Jön Türklere sadık mollalar götürdüler. Ancak muhalefet Arnavutlar arasında bunun sahtekârlık olduğu, dolandırıcıların Hz. Muhammed'in sakalını değil, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket'in sakalından bir parçayı getirdiklerine dair bir dedikodu yaydı. Skandal meydana geldi; zira Arnavutlar kutsal emanetin kontrol edilmesini talep ettiler.

Peygamberin naaşının ateşten etkilenmediği malum. Saçları yakın; eğer uzunlarsa onlara hiçbir şey olmaz.

Molla delegasyonu böyle bir denemeye cesaret edemedi, İstanbul'a geri dönmek ve sakalı saraydaki onurlu köşesine, Hz. Muhammed'in hırkasının yanına geri koymak için acele ettiler.

Eski Fransız tarzında özgür düşünceye çok yatkın olan Jön Türkler, bizzat bu hikâyeyi gülerек anlatıyorlar. Ancak bu sadece onların her adımda geri dönüp din adamlarına bakmalarını değil, fakat yüksek sesle eski âdetlere bağlılıklarını beyan ederek, sürekli

din adamlarını dikkate almalarını da engellememekte. Bu şu anda, seçimler sırasında Müslüman seçmenleri daha sıkıca tutmak için özellikle titiz şekilde yapılmakta. Şeyhülislamın henüz yayınlanan, şeriatın değişmez taleplerine göre Müslüman kadınlara cezai mesuliyet korkusu altında yüzlerini kapatmak zorunda olduklarını hatırlatan fetva, bu iki yüzölçümü seçim numaralarından biri.

Hem bu numaranın hem de gazetelerin kapatılması ve toplantıların yasaklanması gibi idari önlemlerin haklı gösterilmesi pek mümkün değil. Jön Türklerin zaferi bu olmadan da elde edilmiş durumdaydı. Onlar için tehlikeli olabilecek tek şey tüm Hristiyan partilerin kendi aralarında anlaşması. Zira, Türkler nüfusun sadece %33'ünü oluşturuyorlar. Eğer buraya Türk olmayan Müslümanlar eklenirse, o zaman birlikte %50'yi oluşturuyorlar. Üstelik bu, tüm vatandaşların en kültürsüz, en örgütsüz yarısı.

Ancak şimdilik Jön Türklere karşı bir genel Hristiyan hareketi yok.

En uyumlu ve etkili Hristiyan grubu olan Taşnaksütyun Ermenileri hükümetle beraber hareket etmekte; Katolik ve Protestan Ermeniler ise muhalefetle. Meşrutiyetçi Rum partisi muhalefete katıldı, ancak Rumların bir kısmı Jön Türklerle kaldılar. Tam da bu parçalanma, muhalefetten alacakları hiçbir şey olmayan Rumlara, hoşgörülü bir şekilde yeniden düşünme ve hükümetin tarafına geçme tavsiyesi veren İttihatçılarda sakinleştirici bir etki yapmakta.

Genel olarak, Jön Türk basınının iç işlere yönelik tonu, parlamento krizi zamanındakine göre gittikçe daha sakin ve kendinden emin hale geldi.

7 Nisan

Selanik'te, kısa bir süre önce ikinci kez Selanik vilayetinden mebus seçilmiş Pançe Darev'in yayın organı olan Bulgar gazetesi *Svetlana* çıkmakta. Seçim kavgasının ortasında, gazete ülkedeki siyasi mizacı mükemmel karakterize eden bir makale bastı. Makalenin yazarı, ona her yerden seçim terörüne dair bilgiler

geldiğinden hoşnutsuz, “fakat şu ana değin hiçbir yerde, sıradan halkımızda, zavallı seçmenin sırtına inen herhangi bir falaka değneğinden karşılaştırılmaz derecede çok etki yapan diğer terörden bashedilmedi. Piskoposluk organlarının kullandığı dinsel terör, uzun zamandan beri dayak ve şiddete nereden kaynaklanırsa kaynaklansın alışmış olan köylülerimiz için çok daha korkutucu. Basit bir Bulgar için, eğer Başpiskoposluk provokatörlerinin emirlerine itaat etmezse kötü bir Hıristiyan, kiliseye ihanet etmiş biri olarak ilan edilmekten daha korkutucu bir risk olabilir mi? Muhalefete oy veren herkes ‘Turçin’dir, evine hiçbir zaman papaz girmez, kutsal komünnyona layık değildir vesaire, vesaire. Bizde köy papazları işte böyle propaganda yapıyorlar.”

Burada her şey iyi; hem komitenin Bulgar dostlarının seçimler sırasında sopalama usullerine, falaka değneğine (Bulgaristan’ın içinde de seyrek bir vaka değildir) destansı yaklaşımı hem de onların dünyevi olanı göksel olanla ayrılmaz şekilde iç içe geçiren düşmanlarının hareket yöntemi. Yine, farzedelim ki Katolik Avrupa’da, vatandaşların becerilerinin gelişmesi için yeterli zamana sahip olmuş gibi görünen bu yerde seçmenlerin ruhuna yönelik böyle batıl bir baskı yapılmıyor mu?

“İdare seçimleri yürüttüğü için herkes bizi fırçalıyor,” dedi bana önde gelen Jön Türklerden biri. “Fakat ben Fransa’da bir Fransız’a vali ve vali yardımcısının hangi sorumlulukları olduğunu sorduğumda, onların seçim kampanyasını yönetmek zorunda olduklarını bana doğrudan söyledi.

İşte size Avrupa örneği. Hükümet eden Jön Türk partisi bunları iyice kavradı ve rakipleri zor durumda kaldılar. Taşrada ne yapıldığını tahlil etmek güç. Oradaki gazete tepkileri sağır ve seyrek ulaşıyor. Politikacıların ağzından gerçeği elde etmek ise her zaman ve her yerde kolay değil. Ancak esasında muhalefet İstanbul’un içinde neredeyse hiç mücadele etmedi. Seçim öncesi topantılarını genel olarak İttihatçılar ve Taşnaklar düzenlediler. Seçim odaları civarındaki son propagandayı yine bunlar yürüttüler.

Seçim prosedürleri az okuma yazma bilen nüfus için son derece mütevazı. Sözgelimi, Beyoğlu ve Galata'dan her bir seçmen 92 aday seçmek zorunda. Kendi adını bile güçlükle yazabilen bir hama bu kadar ismi nerede yazacak? Aslında, seçimler dört gün devam ediyor, yani bülteni bugün alıp, yarın getirmek mümkün. Ancak daha basit olanı, halihazırda doldurulmuş bir sayfa teklif eden ve neden komite için oy vermek gerektiğini açıklayan seçim kampanyacılarının hizmetlerinden yararlanmak. İttihat'a hakkını vermek lazım: Ne enerjiden ne de zamandan tasarruf ederek, nüfusun demokratik² kesimine yaklaşıp, onu kendi tarafına meylettirmeyi başardılar. Pek çok seçim bölgesinde hamallar, çöpçüler, kayıkçılar tam kadro, tüm loncalarıyla beraber seçmen sandıklarına geldiler ve tek bir kişi gibi hükümet adayları için oy verdiler. Bu gerçek bir geçit töreniydi; bayraklarla, "vatan" haykırışlarıyla ve hantal davul vuruşlarıyla ki, Türkler bir zamanlar Asya'dan Kutsal Konstantin'in aziz duvarlarına bu aynı davul sesleri altında ulaşmışlardır.

Üç sene önce karşı devrim hareketinin çıktığı Fatih Camii mahallesi gibi dinsel ve gerici mahallelerde dahi, buralarda bile İttihat parlak bir zafer kazandı: 13 bine karşı, bin 200 karşı oy.

Bu güç dengesine göre, seçimlerde yapılan tüm şiddet ve kanunsuzluk bir tür korkaklığın ve siyasi hesapsızlığın göstergesidir. Sanki muhalefetin zayıflığının üzeri rakiplerinin cüretiyle örtülmüş gibi. İtilaf Partisi'nin (liberal uzlaşma) bunun düzmece bir çoğunluk olduğunu, ülkenin ruh halini yansıtmadığını haykırma imkânı var. Daha gelişmiş halk tabakalarının güveni ve konumları böyle yöntemlerle güçlenmemekte. Milli gruplar ise kızgınlar, çünkü komiteciler bazı yerlerde mebus sandalyelerini diğer milliyetlerin temsilcilerine bırakmalarına rağmen, bu temsilcileri kendileri seçiyorlar. Sözgelimi, Selanik'te Musevi nüfustan Karasso seçilecek, bu yetersiz ve kendi dindaşları arasında son derece sevilmeyen biri. Museviler kendi adaylarını koymak istemişlerdi, fakat İttihat buna razı olmadı.

2 Yazarın "demokratik kesim" den kastı emekçi halk tabakasıdır. (ç.n.)

Onlar tamamen kendi kendilerinin efendisi. İstanbul bölgesinde adayların seçimi artık sona eriyor, fakat seçmenler oylarının kime parlamento yolunu açacağını bilmiyorlar; zira, parlamentonun açılmasına yalnızca birkaç gün kalmasına rağmen komite hâlen mebus listelerini yayınlamadı.

Bu sefer İttihat temsilcileri meclise muzaffer bir çoğunlukla girecekler. Şom ağızlılar bu çoğunluğun da çok kalıcı olmaya-
cağının, yakında mebus sıralarında sürtüşmelerin başlayacağını
garantisini veriyorlar; zira hükümet partisi kendi içinde anlaş-
mazlık ve düşmanlıkla dolu, homojen ve hemfikir bir yapıda de-
ğil. Ancak dış politikanın tehditleri, savaş tehlikesi, genel kargaşa,
anarşi ve büyük ve fakir ülkenin iktisadi sefaleti onların gözlerini
açıyor; siyasetçileri ciddi bir şekilde yasama işine girmeye zorlu-
yorlar. Türkiye'nin önünde seçenek yok. Ya ıslahatlar ya da ölüm.

Bu sanki üst idari çevrelerce idrak edilmekte. Kabine, dağıl-
masından sonra acelece birkaç önemli yasa tasarısı hazırlamıştı.
Meclise müzakere edilmesi için öncelikle vilayet yönetimiyle ve
taşınmaz mal sahipliğiyle ilgili kanunlar sunulacak. Bu ıslahat
çok önemli, zira tarım tam bir kaos hâlinde.

Eğer meclis yeni kadrosuyla gerçekten böyle hayati yeni ka-
nun düzenlemelerini hayata geçirebilirse, o hâlde muzafferler
yargılanmazlar demek mümkün olacak. Fakat bunu başarabilir-
ler mi ki? İslam ile savaş uzuyor ve uzuyor. Bunu bitirmek için
ya devletlerin milli gururu aşağılayan müdahalesi ya da İtalyan
donanmasının Çanakkale Boğazı'nda ve Altın Boynuz'da belir-
mesi gerekli. Harbiye Nazırı ne kadar ekmek pişirebileceklerini
öğrenmek için fırınları boşuna teftiş etmedi; Hazine İstanbul'dan
daha güvenilir başka bir yere boşuna taşınmadı. Fakat eğer ka-
zançsız bir barış imzalanmak zorunda kalınırsa, henüz oylarını
hükümete vermiş bu aynı hamallar, çöpçüler ve kayıkçılar o za-
man hemen muhalefetin tarafına geçebilir ve yüzyıldan yüzyıla
İstanbul sokaklarında meydana geldiği üzere başarısız yönetici-
lerle sıradaki hesaplaşmayı ifa edebilirler.

11 Nisan

Fesli, kırmızı müzisyenler duvarın beyaz fonunda keskin bir şekilde ayırt edilerek, meclisin dar bahçesinde karşılıklı dizilmişlerdi. Güneş; bakır borularda, uzun, zillerle kaplanmış timballerde parıldıyordu. Türk marşının savaşçı sesleri neşeli, dinç, taze bir şekilde mavi göğe yükseldi. Ve yaşlı Sultan V. Mehmed Reşad'ın kır saçlı kafası onlara cevap olarak sessizce eğildi.

Açık, dört koşumlu, yavaşca meclisin girişine götüren faytonda tek başına oturuyordu. Taşıtın yan tarafına yaldızlı, al kostümler içerisinde araba uşakları tutunuyorlardı. Arkada, küçük bir küme halinde birbirleriyle serbestçe sohbet eden general ve prens heyeti yürüyordu. Buna ilaveten, açık kapıların ötesinde sokak uğulduyor ve gürültü ediyordu.

Sarp bir tepede yer alan ahşap, eğri büğrü Türk evleri, gri bir amfiteyatroyu andırırcasına Boğaz'a doğru alçalıyorlardı. Olağan günlerde bu sessiz, mahmur bir mahalle, penceleri kaplayan ahşap ızgaralar buraya daha da mahmur bir hava vermekteler. Ancak bugün parlamentonun açılışı var, bugün bayram, bugün tüm ızgaralar açık. Tüm pencerelerde, tüm çatılarda, teraslarda, şehre doğru yükselen sokak kenarlarında insan figürleri beliriyor. Bugün kadınlar bile saklanmıyorlar.

Balkonlardan birinde Arap bir aile kurulmuştu, çarşaflarıyla uzaktan bembeyazdılar. Sokak üzerinde yükselen terasıyla, yüksek bir duvar boyunca, ipekli siyah, yeşil, koyu kırmızı başörtüleriyle, çömelik vaziyette Türk kadınları oturuyor ve yüzlerinden kıskanç peçelerini sıyırarak, gıpta ile askerlere bakıyorlar. Asker pek çok; yaya ve atlı, gri askerler ve kırmızı beyaz giyimli, süslü muhafızlar. Subaylar kendi küçük, güzel Arap atlarında kasıla kasıla ilerliyorlar. Askerler hareketsiz duruyorlar, hepsi de çok güzel, yanmış, odaklanmış yüzlerinden kendilerine öğretilenleri bu tören anında tüm güçleriyle yerine getirmeye çalıştıkları anlaşılıyor.

Bununla beraber, tören kelimesi bu olaya tamamen uymuyor. Bayram demek daha doğru; çünkü hem sokaktaki hem de

meclisteki tüm seramoni sade, mütevazı, ama neşeli bir şeyin izini taşıyor. Yaşlı sultan, meclisteki riyaset makamının yanında yer alan locasında belirlediğinde, salon halihazırda siyah fraklı mebuslarla ve altın işlemeli üniformalı nazırlarla doluydu. Tüm kalabalık, hem bürokratlar hem din adamları altınla parıldamaktalar. Şeyhülislamın ince, beyaz cüppesi tamamen ustalıkla altın motiflerle işlemeli. Geniş, sırmalı kuşak, beyaz sarığından sırtına iniyor. Müslüman baş din adamı, halifeliğin laik yöneticisi Sadrazam Said Paşa'nın yanında yer alıyor; Said Paşa hastalığından sonra sanki Cüce Çernomor'a³ daha çok benzemiş. Kabinenin diğer üyeleri onların çevresinde, öndeki mebus sıralarında yer aldılar. Bürokratlar yan giriş-çıkışlarda toplaşıyorlar. Riyaset kürsüsü henüz başkanlık heyeti olmadığından boş.

Gerideki mebus sıraları da boş. Sadece doksan dokuz meclis üyesi görünüyor. Geri kalanlar henüz seçilmemiş veya yetişemediler. Ancak Kanun-i Esasî'ye göre meclisin, dağıldıktan tam üç ay sonra toplanması gerekli ve anayasal kanunun bu hükmünü hükümet kesinlikle yerine getirdi.

Padişah yorgun ama iyi bir ihtiyarın memnuniyetiyle aşağıya, iktidarını paylaşmak zorunda olduğu halk temsilcilerine bakıyor ve görünüşü öyle ki bu hoş insanlar onun ağır kraliyet yükünü azalttıkları için memnun.

Padişahın ilk kâtibi, ünlü Türk romancı Halid Ziya alçak saray reveransı ile hükümdarın elinden saten, kırmızı keseyi alıyor. Bir dakika sonra kâtip artık aşağıda, yine eğilmiş durumda, ama artık biraz daha az alçakta, keseyi sadrazama veriyor. Said Paşa ipek kumaşı dudaklarına, sonra alına götürüyor ve dermansız ayaklarıyla yere zor basarak, kürsüye çıkıyor. Orada, ipeğin al kıvrımlarından saltanat konuşmasını çıkarıyor, tekrar ona dudaklarıyla değiyor ve acele etmeden okumaya başlıyor.

Sadece kendisi ve onunla beraber saltanat konuşması metnini hazırlayan kabine değil, fakat hazır bulunan herkes halihazırda

3 Puşkin'in "Ruslan ve Lyudmilla" şiirindeki ana kötü karakter. (ç.n.)

metnin içeriğini biliyor; zira idare amirleri basılmış kopyaları önceden mebuslara, nazırlara, gazetecilere ve diplomatlara dağıtmışlardı. Onda pek çok kişinin beklediği, yeni meclis için parlamento çalışma programları yok. Sadece belirsiz bir şekilde “anayasal kanunların yeniden gözden geçirilmesi gerekli,” deniyor. Bununla beraber tamamen kesin bir şekilde şu beyan ediliyor: “Barış bizim için de cazip; ancak savaşa barışçıl bir son yalnızca bizim egemenlik haklarımızın tamamen ve tüm dokunulmazlığıyla korunması koşuluyla verilebilir.”

Bu sözleri okurken, Said Paşa kendi alçak, ama belirgin sesini hafifçe yükseltiyor. Onu alkış patlamalarıyla bölüyorlar. Derinlere dalan zeki, yaşlı gözler alkışlayanlara ihtiyatla, daha doğrusu onların vatansever duygularını tartarak bakıyorlar.

İttihat ile bu kadar iyi bir şekilde geçinebilen bu bilge İstanbul siyasetçisinin ne kadar ifadeli ve aynı zamanda esrarengiz bir yüzü var. Dokunaklı konuşmadan sonra şeyhülislam belirli bir duayı genizden ve uzun uzun okurken, sadrazam sadece sultana doğru yönelmekle kalmıyor, fakat tamamen onun tarafına doğru hızla hareket ediyor. Yukarı kaldırılmış gözlerinde, el hareketlerinde, dua edercesine ileriye doğru uzanmış avuçlarıyla meşruti Sultan V. Mehmed Reşad’a sonsuz bir sadakat ifade edilmekte. Ancak bu en keskin, zeki gözler, Said Paşa’nın iki kere sadrazamlık yaptığı mutlak Sultan Abdülhamid’e de kaç yıl üst üste aynı şekilde sadakatla bakmışlardı. Yüksek iktidarın taşıyıcısının önündeki bu itaatkâr eğilişi sadece bir metresin banal iki yüzlüğüyle açıklamamalı. Bu tipik Osmanlı kodamanında hakiki bir devlet kültürü, hangi şekilde olursa olsun iktidar fikrinin kendisiyle alışlageldik bir bağ var.

Dualar okundu. Sultan, onun yanında duran ve mükemmel ipekten yeşil, beyaz ve çikolata renginde altın işlemeli kaftanlar giymiş prensler, saray maiyeti, mollalar, diğer taraftaki locayı dolduran ve bir alt katta duran nazırlar, mebuslar; herkes, hâlen açık tuttıkları ellerini aynı anda kaldırdılar ve “Hacı Murad” adlı

eserinde Tolstoy'un bahsettiği şekilde, geleneksel Müslüman yemin etme hareketiyle avuçlarını yüzlerine sürdüler.

Parlamentonun açılış seramonisi sona erdi. Bütün bu zaman boyunca locanın kenarında duran sultan, gitmek için arkasını döndü, sonra halk temsilcilerine veda etmediğini hatırlayarak geri döndü ve cana yakın, daha doğrusu kendini mazur gösteren bir gülümsemeyle onları selamladı. Yaşlı adamın görünüşü sakin ve memnundu. Diplomatik locada hâlihazırda malum olan şeyden bu anda haberi var mıydı? İtalyanlar nihayet tehditlerini hayata geçirmişler ve Çanakkale Boğazı'nı bombalıyorlardı. Sultanın bundan haberi olmadığını söylüyorlar, Harbiye Nazırının yalnız yarım saat sonra, sultanın meclisten hareket ettiği Tophane Camii'nde majestelerine bu yeni düşman darbesini bildirdiğini söylüyorlar.

Muhakkak ki padişahın halk bayramını bozmak istememişlerdir.

Ancak hâlihazırda bombardımandan haberi olan nazırların bayramı, görünüşe bakılırsa bozulmadı. Hariciye Nazırı ve kasvetli Asım Bey haricinde hepsi doğum günü çocukları gibiydiler. Ülke onların seçim kampanyasına hiçbir mukavemet göstermedi, hiçbir karışıklık vuku bulmadı. Seçim sandıklarını taşıyan develerle, pankartlarla ve çocuk korolarıyla İttihat'ın tüm İstanbul'da organize ettiği kutlama faaliyetleri oldukça neşeli bir kalabalığı cezbedti. Böyle faaliyetlere yönelik Bizans alışkanlığı, bu eski sokaklarda şimdi de güçlü.

Peki, düşman karşısındaki antik Bizans kaypaklığı şu anki yöneticilerde var mı? Düşman artık kapıda; zira Çanakkale Boğaz'ı İstanbul'un kapısı ve eğer İtalyanlar onun içinden geçebilirlerse, başkente karşı veya sultanın Dolmabahçe Sarayı'nın önüne bir filo yerleştirmeleri çok kolay. Şehri bombalamak elbette hiçbir sonuca ulaştırmaz. Zira bu bir kale değil. Bir de, içinde aşırı derecede fazla, Türklere ait olanlardan da fazla Avrupa mülkü var. Marmara ve Boğaz'da gemilerin belirlemesi kendi başına

oldukça güçlü bir işaret olurdu. Ancak Çanakkale Boğazı'ndan, Alman eğitimcilerin dağıtımına yardım ettiği yüzen mayınların arasından, sağlam kıyı tahkimatlarının yanından geçmek mümkün mü? Türkler, antik Gellespont'u adlandırdıkları hâliyle kendi Çanakkalelerine inanıyorlar. Gazeteler, İtalyanların meclis açılışı sırasındaki top atışlarına kendi selamlarını eklemek istedikleri nüktelerini yapıyorlar. Şehir sakin. Türklerin, bir fincan kahve ve nargileyle bitmek bilmeyen, sakin politika sohbetleri yapmayı sevdikleri kahvelerde, bu defa İttihat'ın düşmanların nasıl hakından gelineceğini göstereceğine olan inanç ifade edilmekte.

İtalyanlar ise Çanakkale Boğazı'nın girişine 50 verst⁴ uzaklıkta bulunan Limnos'taki askeri üssü hâlihazırda donanmaları için ele geçirdiler.

20 Nisan

Trablusgarp, Çanakkale, İtalyan tehditleri, Avrupa müdahalesi, bastırılmayan Girit, Makedonya iç örgütü, fırka ve milliyet çatışmaları, muhtemelen tüm bunlar Türkiye'ye uzaktan kaynayan bir kazan görüntüsü veriyorlar. Avrupa gazetelerini okuyarak tüm ülkenin endişe ve karışıklık içerisinde olduğunu düşünmek kolay. Ancak hakikat soyut gazete baskılarından çok daha keyifli ve renkli ve şu ana değin savaş, sadece haddinden fazla yavaş olan Türk yaşantısının akışını hızlandırıyor.

Dün İstanbul'da tüm gün kutlama vardı. Başkent, Sultan Reşad'ın tahta geçişinin dördüncü yılını törensel bir şekilde kutladı. Yaşlı, sessiz, iyi huylu sultan, kuşkusuz popüleriteye sahip; çünkü genel olarak halkın iradesiyle sultan oldu. Devrim onu, Abdülhamid'in kardeşini neredeyse otuz yıl tuttuğu saray mahpusluğundan kurtardığı zaman, Veliht Reşad insanlardan o kadar kopmuştu ki neredeyse konuşmayı unutmuştu. Ancak onu padişah yapan Jön Türkler seçimlerini başarılı addetmekte, çünkü seçtikleri kişi kanunlara dürüstçe uyuyor, vatanını samimi olarak

4 Rus uzunluk ölçü birimi. (53 kilometre -ç.n.)

seviyor ve saltanat süren, ama yönetmeyen meşruti hükümdar rolüyle bilinçli olarak barışık. Ondan dolayı sultan üstü açık faytonda, korumasız, küçük bir maiyetle şehirde yavaşça seyahat ederken, gelip geçenler içten bir cana yakınlıkla ona bağıyorlar:

“Padişahım çok yaşa!”

Dün bu bağırsılar tüm sabah havada asılı kaldılar. Hürriyet anıtının yakınında, Beyoğlu’nun dış mahallelerinde büyük bir yürüyüş yapıldı. Diplomat, gazeteci ve meşhur Türk vatandaşlarının, en önemlisi de erkek ve kadın vatandaşlardan oluşan muazzam bir kalabalığın huzurunda sultan askerlerini teftiş etti. Yaklaşık 40 bin piyade, topçu ve süvari al çadırın önünden geçtiler; burada saray mensuplarının çevrelediği, altın üniformalı, ihtiyar, kır sakallı padişah reformize edilmiş, şık giyimli ordusuna babacan bir tavırla gülümsüyordu. Zira bu yanmış delikanlıları İtalyan topraklarının altına bugün yarın göndermek gerekmeyecek.. Ancak belki de pek çok kişinin ruhunda beliren bu düşünce, izleyicilerin askeri temsile hayran kalmalarını engellemedi. Her tür topluluk gösteriyi sever, burası ise nihayetinde güney; buradaki halkta, hükümdarların yığınları yönetirken ustalıklı ayarlanmış gösterilerin parlaklığıyla despotizmin acımasızlığını yumuşattıkları Bizans âdetlerine dair bilinçaltı bir hafıza muhafaza edilmiş olabilir.

Dün yürüyüşten ayrılan kalabalık, net bir motor sesi üzerlerinde çınladığında nasıl sevindi. İlk kez bir uçağın gözüpek kanatları antik kentin üzerinde süzülüyor. Türk ordusu pilotu Kenan Bey Fransa’da uçmayı mükemmel öğrenmiş. Bleriot’su⁵ şehrin, denizin, arazinin üzerinde dönüyor, bin metreye yükseliyor, düzgünce ve emin bir şekilde yeniden alçalıyor ve tekrar mavi göğü deliyor. Keskin Doğu minareleri arasında çelikten bir kuşunu, Batı biliminin son keşiflerinin bu habercisinin yumuşak hatlarını görmek garip. Ve hükümet, bugünün askeri kutlamalarına,

5 Bleriot XI tipi uçak. I. Dünya Savaşı yıllarında birçok hava kuvvetlerinde hizmet görmüştür. (ç.n.)

doğmakta olan Türk havacılığının ilk hava seyrüsefer tecrübesini ekleyerek, iyi bir hesaplama yapmış.

Akşam ise fener alayı vardı. İstanbul'un serpilmiş olduğu tüm amfiteyatroda ateş silsileleri yanıyordu. Minarelerin şerefelerinde eski lambalar soluk, sanki havada asılı şekilde parlıyorlardı. Karanlıkta, evler arasında bengal ateşleri patlıyor, fişekler uçuşuyordu. Altın Boynuz ve Boğaz'da gemilerin ışıkları yanıyordu. Sadece, bu büyüleyici limanın gerisinde durmak zorunda kalan ticari filo kasvetli bir şekilde karardı. Onun ışıkları yoktu. Kutlayacak hiçbir şeyi yoktu.

Boğazlar ve Rusya

Rusya ne istiyor? İşte Türk siyasetçileri sinirli bir gerginlik hâlinde tutan soru. Trablusgarp savaşının yarattığı tüm somut kayıplar Osmanlı İmparatorluğu'na doğru kuzeyden ilerleyen, henüz belirsiz, korkutucu ihtimaller kadar endişe yaratmadı ve yaratmıyorlar. Henüz kimse sorunun ne olduğunu bilmiyor, Türksever elçinin geri çağırılması¹ dışında, hâlen hiçbir somut değişim

- 1 Elçimiz N. V. Carykov'un geri çağırılmasının gerekçeleri, konudan habersiz olanlar için tamamen belirsizdi ve öyle kalmaya devam ediyor. Muhtemelen bir gün, bunun nasıl ve neden olduğunu bir tarih dergisinde okuyacağız. Ancak o zamanki açıklama şöyleydi: N. V. Carykov birkaç sene boyunca elçilik yapmıştır. Komitenin liderleriyle dostluk ilişkileri kurmak için çok çaba harcamıştır. Onlar hakkında hep lehte konuşmuştur. Karşı devrimin kanlı günlerinde Jön Türkler saklanmak durumunda kaldıklarında, içlerinden bazıları konsolosluğumuza sığınmışlardır ve bu, daha sonra aynı konsolosluktan kaçmalarına engel olmamıştır. Gerçekten, 1911 sonbaharında, kuşkusuz diplomatlarımızla yapılan görüşmelerin etkisi altında, Hüseyin Cahid, *Tanin*'de Boğazlar hakkında bir makale basmıştır. Burada oldukça dikkatli bir şekilde, belli şartlarla Boğazların Rus askeri gemilerinin geçişine açılmasını teklif etmiştir. "Elbette tahkimatların yok edilmesi mecburi olmadığı gibi, aksine güçlendirilmelidirler. Boğazlar ne kadar iyi tahkim edilirse, onlardan geçmek o kadar zor olacak, bizi ve Rusya'yı, Karadeniz'e girmek için Boğazlardan geçmek zorunda olan düşmanlara karşı o kadar iyi koruyacaklardır." Böylece, Hüseyin Cahid bir nevi ittifak ihtimalini, ortak çıkarların ana hatlarını tasarlamıştır. *Jeune Turc* buna karşı öfkeli bir kampanya başlatmıştır: "Şakacı biri Hüseyin Cahid'e Rusya ile ittifak telkin etmeyi düşünmüş" "Rusya ile ittifak fikri propagandası zararlı, zira halktaki vatanseverlik duygusunu yok ediyor."

meydana gelmedi. Kendi başına bu vaka o kadar da önemli değil, üstelik Avrupa basınının bir kısmı N. V. Charykov'un² çekilmesini onun bakanlık ile kişisel uyuşmazlıklarına bağlıyor. Ancak bu değişikliğin Avrupa'da duyulan tüm dedikodu ve fısıltılarla çakışmasının Türkleri endişelendirmemesi mümkün değil. Zira diplomaside fısıltılar her zaman olayları öncelerler, Türkiye ise yıllardır süren tecrübeleriyle, tarihin uzun süre önce ona sırtını döndüğünü ve tüm olayların hilafetin yüce hükümdarlığının zararına vuku bulduğunu biliyor.

Bundan sonra ne bekleyebilirler ki? Büyük devletler nazıkçe barış görüşmelerini kendi üstlerine aldılar; bu görüşmeleri Türkiye elleri ve ayaklarıyla savuşturmaya çalışıyor, zira savaş ona neredeyse hiçbir şeye, ne para ne de insana mal olmuyor. Jön

Tüm bu saldırılar şimdi daha anlaşılır hâle geliyorlar. *Jeune Turc*'ün etkili bir çalışanı Parvus idi; bu, Amfiteatrov ve Aleksinkiy'nin Avusturya ajanı diye suçladıkları aynı Parvus'dur. İstanbul'daki Rus muhacir çevrelerinde kendini aktif bir devrimci olarak göstermekteydi.

Kuşkusuz, henüz Trablusgarp Savaşı'nın devam ettiği sene Almanya ve Avusturya, Osmanlı İmparatorluğu'nda gizli, fakat çok becerikli bir oyun yürütüyorlardı. Müttefiklerin diplomasisi ise bu oyunla mücadele etmek bir yana, onu fark dahi edememiştir. Büyük Britanya'nın temsilcisi kibirli, yaşlı bir insan olan ve zeki olmayan Sör G. Lowther idi. N. V. Charykov, benimle yaptığı mülakata şunu beyan etmiştir:

"Jön Türkler müttefik arıyorlar. Almanya'nın her şeye muktedir olduğuna dair inanç Fa'sta sarsıldı. Onun saf erdemine olan inanç ise Trablusgarp'ta sarsıldı." Burada ima ettiği, İtalyanların Trablusgarp'a saldırısından önce Almanların Türklere verdikleri haince tavsiyelerdi. Ona, İstanbul'da çok zeki ve enerjik bir elçinin, Marschall Bieberstein'in bulunduğunu hatırlattım. N. V. Charykov hoşgörülü bir şekilde şöyle dedi: "Evet. Fakat onun durumu çok çok zor. Ve henüz bunun içinden çıkamadı."

Bu sırada, Alman eğitimci Boğaz'da Rusya'ya karşı tahkimatlar kuruyorlardı. N. V. Charykov'un yerine Girs Bey yollandı. Bu değişim bizim Yakın Doğu siyasetimizi ne daha enerjik ne de daha basiretli bir hâle getirmiştir. Sanırım sorun bizim elçilerimizde değil, fakat dışişleri bakanlığımızın doğru bir siyasi yöneliminin olmamasında.

- 2 Rusya'nın 1909-12 arası İstanbul'daki Olağanüstü Elçisi Nikolai Valer'evich Charykov. (ç.n.)

Türk organı *Tanin* barışın sadece üç koşulda mümkün olduğunu addediyor:

- 1- İtalyanlar Trablusgarp'tan ayrılacaklar, zira esasında onu hâlâ ele geçiremediler.
- 2- İtalyanlar, Türkiye'deki diğer Avrupalıların faydalandığı kapitülasyon imtiyazlarından bundan sonra yararlanmayacaklar.
- 3- İtalya tazminat ödeyecek, en azından küçük miktarda, zira savaşın onları iflas ettirdiğini herkes biliyor.

Dıştan, bu koşullar neredeyse şaka gibi geliyor, fakat aslında arabuluculuk veya daha basit söylemek gerekirse, devletlerin baskısı olmasa Türkler savaşı daha uzun zaman sürdürebilirlerdi. Şimdi ise bunu başarmaları pek mümkün değil. Boğaz'da, Levant'ta³ ve Anadolu'da mükemmel işler yapan Avrupalı tüccarlar ve borsacılar savaştan bıktılar. Dünyanın bu hakiki efendileri sayesinde İtalyanlar şu ana değin İzmir'e, Selanik'e atılamadılar; Çanakkale Boğazı'ndan Çargrad'a geçemediler. Ancak böyle saldırı ihtimallerinin kendisi, sanayi ve ticaretin yerleşmiş akışını hâlihazırda sarsmakta ve para için elverişsiz koşullar yaratmakta. Yani, Türkiye istese de istemese de Kartaca macerasını bitirmek gerekli.

En iyimser görüşlü Türk basını Kafkasya'ya asker gönderilmesine dair haberin sadece bir korkutma yöntemi, Babıali'den barış rızası alınmasına yardımcı bir hareket olduğunu varsayıyor. Ancak diğer gazeteler konuya çok daha kötümser bakıyorlar. *Jeune Turc*'un ifadesine göre, nazırlardan biri onlara şöyle dedi:

“Boş bir blöf için Kafkasya'ya 100 bin asker yığmazlar. Bu oldukça pahalı bir oyun olurdu.”

3 Levant, Batılılar tarafından Doğu Akdeniz bölgesine verilen isimdir. Özellikle Türkiye, Suriye ve Lübnan'ın Akdeniz kıyılarını ve Kıbrıs'ı ihtiva etmektedir. Geniş kapsamda kullanılması durumunda bugünkü Yunanistan kıyılarını, Ege adalarını ve Mısır'ı da içine almaktadır. (ç.n.)

Ancak askerlerin ilerleyişiyle kalmayıp, Rusya'nın bir yandan İtalya ile, öte yandan Avusturya ve Bulgaristan ile anlaşmış olduğu hakkında konuşuluyor. Bu yakınlaşmaların hepsi Osmanlı İmparatorluğu'nun en saldırgan düşmanları. Ama Rusya, tarihsel olarak daha tabii bir düşman. Zira tam da Rusya güneye doğru aralıksız ilerleyişi sırasında Türkiye'den onun tüm kuzey vilayetlerini koparmıştır. Slav Balkan devletlerini Rusya canlandırmıştır; bir an önce kâfirin ellerinden koparılması gereken antik Çargrad'a yapılacak haclı seferleri, nihayetinde en çok Rusya'da konu edilmiştir.

Bu, uzak, uzun zaman önce Türklerin terkettiği Trablusgarp değil, halifeliğin kalbinin ta kendisi, Sultan hükümrânlığının beş asrı boyunca Müslüman ruhunun odak noktası olmuş İstanbul'un kendisidir. N. V. Charykov'un o kadar gayretle ektiği dostluk tohumlarının hemen kuruması akıllıca mı? Yönelimine bakılmaksızın tüm basın, Rusya'dan bildirilen her hareketi, her tepkiyi aynı düşmanca güvensizlikle kapıyor. Rusya ve Osmanlı imparatorluklarının birbirlerine karşı eşit olarak savaştıkları zamanlar oldu. Ancak güç dengesi artık uzun zaman önce değişmiştir. Rusya, 165 milyon vatandaşın hazineye 3 milyarlık bütçe sağladığı muazzam bir devlete evrildi. Türkiye ise zayıf düştü, küçüldü; ülkede 35 milyon yaşayan var, bütçe ise ancak 100 milyona ulaşıyor. Eğer Rusya, ciddi olarak düşmanca, üstelik daha saldırgan bir konum almak isterse, vatansever böbürlenmeleri, kendi kendini aldatma alışkanlıklarıyla Türk siyasetçilerin bile nasıl bir düşmanla uğraşacaklarını anlamamaları mümkün değil.

İşte, Osmanlı kamuoyunda hâkim olan söz konusu siyasi endişe bundan ileri geliyor. Elbette, şu anda İstanbul için değil, fakat Kafkasya'ya bitişik ve Karadeniz boyunca uzanan Asya vilayetleri için kaygılanıyorlar. Slav kalkanını Çargrad'ın kapılarına çakmak pek de basit değil. Bu çekici, değişken antik Boğaz'da aşırı derecede fazla aç gözlülük, kazanç, iştah ve çıkar kesişiyor. İklim, doğanın güzelliği, doğal zenginlikler, eski dünyanın tüm

kısımlarıyla iletişimin rahatlığı, son olarak halklar ve krallıkların bütün olarak birbirlerinin yerini almasıyla oluşmuş, uzun zaman önceki tecrübelerin gelenekleri, sağlam, yüzyıldan yüzyıla devam eden bir kültür, tüm bunlar Altın Boynuz ve Marmara Denizi kıyılarını istisnai olarak değerli ve çekici kılıyor. Türklerin bu yerlerdeki egemenliği sürekli zayıflıyor, fakat onların yerini alacak hükümdarlar acaba kimler? Hatta çoğu kişinin söylediği gibi, Avusturya bu yıl Selanik'e kadar gelmek niyetinde olsa, Bulgaristan ise Ayastefanos Antlaşması'nın ilk taslağında öngörüldüğü şekilde nihayet Kavala yakınında denize çıkış elde etse, o zaman dahi bu kıymetli şehir, antik Bizans uzun süre daha hilal işareti altında kalabilir. Zira Türkler tüm bir asır boyunca askerlerle çevreleyerek, kuzeyden ve güneyden onu yavaşça kuşattılar.

"Hayır, bunun bir an önce bitirilmesi gerekiyor," diye kararlı bir şekilde bana söyledi Fransız bilim adamı, düşünceli bir gözlemci; uzun süredir Türkiye'de yaşamaktaydı ve görev sorumlulukları gereği sürekli Türklerle ilişki halindeydi. "Bizans yeniden Hristiyan olmak zorunda."

"Yani, nasıl? Onu Avrupa devletlerinden birine vererek mi?"

"Hayır. Bu şekilde olmaz. Onların her biri aşırı derecede ilgililer. Yunanlılar yeniden hâkim olsunlar."

"Buradaki Rumlar, Türklerden daha mı iyi ki?"

Muhatabım bir dakikalığını düşünceye daldı, sonra kabul etti:

"Çok az daha iyi. Fakat onlara bağımsız bir Hristiyan devlet vermek lazım. Yeni bir devlet yaratmalı ve gene herhangi bir Alman prensini⁴ çağırmalı. Yönetsin. Türklerle ise hiçbir zaman, hiçbir düzen elde edemeyiz."

4 Şu anda bu planı, İstanbul'a bir Alman prensini oturtmayı hatırlamak oldukça ilginç. Bu düşünce bana Türk jandarmasını örgütleyen Fransız subaylardan biri tarafından söylenmiştir. Eğitimli, Selanik'te ve Makedonya'da ve İstanbul'da uzun süre yaşamış bir insan; nihayetinde, yaklaşan Alman tehlikesini tahmin edememiş.

Bu, hasta Türkiye'nin üzerinde dönen fanatik projelerden biri.

Türkiye'nin iyileşmesine inanan insanlara git gide daha seyrek rastlanıyor, bir zamanlar Müslüman dindarların ordusunun Çargrad'ın etrafını kuşatması kadar yoğun bir şekilde onu çevreleyen Avrupa şehvetlerinin çemberi git gide daralmakta. İtalya'dan sonra kim saldırı işaretini verecek, Rusya mı ya da başka bir ülke mi? İşte buradaki herkesin kafasındaki düşünce. Bu temel, ölümcül tehlikenin önünde tüm iç işler, seçimler, parti işleri önemsiz ve küçük hâle geliyor. Bununla beraber, Türklerin kendileri eskisi gibi tartışıyor, iftira atıyor, atışıyor, politika yapıyor, idare yardımıyla rakiplerini bertaraf ediyorlar; üzerlerine doğru gelen bir tehdit yokmuş gibi.

Ancak Polonya'da da parçalanma vuku bulana değin küçük, yerel siyasi ihtiraslar kaynıyor ve savaşıyordu; düşmanın kapıda durduğu unutulurken, tüm enerji, tüm mukavemet gücü iç ihtilaflara yöneltilmişti. Belki de bu tam bir devlet parçalanmasının, söz konusu halkın bağımsız devlet yaşamına yetersizliğinin başlıca işaretidir, değil mi? Ve o hâlde, ülkede yeni bir hükümdar kaçınılmaz olacaktır.

25 Mart

"Anlamıyorum, neden İtalyanlar şu ana kadar savaşı Ege Denizi ve Çanakkale Boğazı'na taşımadılar? Onlara gereken barışı çabuklaştırmak için tek yol bu," dedi bana *Tanin* editörü Hüseyin Cahid Bey.

Tam da bu anda, Türklerin gözle görülür bir soğukkanlılıkla böyle ustaca sakladıkları, fakat beklenmedik şekilde ortaya çıkıveren endişe ile ekledi:

"Ne düşünüyorsunuz, gerçekten bütün devletler İtalya'nın tarafını mı tutacak? Ya da her zaman olduğu gibi bölünecekler mi? Zira bize sadece hareket serbestisi verirlerse, İtalyanlara mukavemet göstermeyi başarabiliriz."

Bu sefer tüm Türkiye gerçekten İtalyanlara karşı koymaya hazırlanıyor. Hatta Rumlar –ki bu toprakların asıl sahibinin Türkler değil, kendileri olduğuna dair köklü bir duygudan ileri gelen ayrılıkçılıktan ötürü, her zaman ve oldukça adil bir şekilde suçlanıyorlar- bile İtalyanlara adaları vermeyeceklerine, kendi vatanlarını korumayı unutmadıklarını, gösterebileceklerini dair beni temin ettiler.

Afrika kıyısında uzayan savaştan bitap düşmüş İtalyanlar, şu anda Türkiye’den çok daha az avantajlı bir durumdadır. Burada savunma yapacak, kendi vatan topraklarını düşman işgalinden koruyacak taze kuvvetler var. Meşruti rejimin dört yılı boyunca Alman eğitimci Türk hükümetinin güçlü, mükemmel discipline edilmiş bir ordu kurmasına yardımcı oldular. Eski silahlar yenisiyle değiştirildi, Alman fabrikalarından toplar ve mavzerler alındı. Genel olarak, Almanya buraya askeri bilimini aktardı, hatta karargâh subayları eğitim için Berlin’e gönderildi, militer gençlik ise her açıdan Prusyalıları taklit etmeye çalışıyor. Dış görünüş olarak piyade ve topçu düzgün ve ciddi görünüyor. Askerleri sıkça manevra yaparken görmek mümkün; ya iki sene önce gerici ve meşrutiyetçi kuvvetler arasında kanlı çatışmaların yaşandığı Taksim meydanında, ya Altın Boynuz’un derinliklerinde, büyük, eski kışlaların yakınında ya da hemen şehrin dışında başlayan boş arazilerde

İstanbul genel olarak askeri bir şehir. Burada her tarafta kışlalar var; İstanbul’da, Beyoğlu’nda, Galata’da, Üsküdar’da, Boğaz’da, hatta deniz kışlalarının bulunduğu adalarda. Gri hâki renkli rahat bir ceket giymiş ve aynı renkli, gri bir fes takmış askerlerle sokakta sürekli karşılaşılıyor. Cumaları, Müslüman askerler kitleleri halinde camilerin yakınlarında geziniyorlar. Pazarları ise, yanımdan Rum kilisesine doğru çiftler hâlinde Rumlar yürüyorlar; genellikle, ekseriyeti adalılardan oluşan denizciler. Yeni ordu salt Müslüman yapısını terketti, saflarına tüm milliyetleri kabul

etmekte. Bu yıl ilk karma subay mezuniyeti gerçekleşti; burada Türk, Arnavut, Arap, Kürt ve diğer Müslümanların yanında Hristiyanlar, Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar yer alıyordu.

Osmanlı kuvvetleri askerlik mesleğini uygulamada da öğrenme imkânına sahip oldular. Birkaç gün önce yapılan geçit töreninde Türklerin, Avrupa kamuoyunun önünde ordularının başarılarını sergilemek için yabancı askeri temsilcilere gösterdikleri Plevne tugayı, hâlihazırda Arnavutluk tediplerinde barutu koklamıştı. Zira bu silahsız nüfusa karşı yapılan bir cezalandırma seferi değildi, fakat isyancıların sadece yerel dağlar hakkındaki bilgileriyle değil, nadir görülen silah kullanma marifetleriyle de güçlü oldukları hakiki bir iç savaşı.

Türk basını memnuniyetle bir askerin cevabını aktarıyor; söz konusu askere yürüyüş sırasında şu sorulmuş:

“Osmanlı askerini geri çekilmeye zorlamak için ne kadar düşman askeri gereklidir?”

“Osmanlı askeri bütün bir ordu karşısında bile geri çekilemez,” er canlı bir şekilde cevaplamış.

Arabistan’da savaşı kayıkçı asker hakkındaki hikâyeye aklıma geliyor. Orada cesaret değil, dayanıklılık sınavı vardı. Bir buçuk yıl boyunca askerler çölde ekmeksiz ve susuz dolaşmışlar. Ve düşman görülmemiş. Sadece seyrek olarak, uzaktan yalnız bir deve bir an için görülüyor, net bir silah sesi duyuluyor ve gene hiç kimse yok. Kürekçi bunu çok mecazi biçimde, saf Türkçe belagatiyle, fakat herhangi bir keder hissi olmadan, kaderin omuzlarına yükleyeceği her tür yükü taşımaya hazır bir insanın kadercisi soğukkanlılığıyla anlattı. İtalyanlar, eğer Türkiye’nin ana kıtasını işgal etmeye kalkarlarsa, Osmanlı ordusunun bu temel tarihsel özelliğini çok çok dikkate almaları gerekecek.

Şu anda ise Türkler aceleyle savaşa hazırlanmaktalar. Şimdiki celbin acemi erlerinin eğitimi olağanüstü ivedilikle ve süylentilere göre oldukça başarılı bir şekilde sürmekte. Dün Altın Boynuz’da, eski saraya yakın bir yerde askerlerle dolu bir vapur

durmaktaydı. Onları Çanakkale Boğazı'na, hatta belki daha da ötede, adalara yolladılar. Yabancıların, özellikle de yabancı muhabirlerin keskin, ısrarlı meraklarına rağmen Türkler askeri hazırlıklarını saklamayı başarıyorlar. Telgraf sansürü asker sevkiyatı veya konuşlandırılmasına, genel olarak askeri konulara dair muhabir telgraflarındaki her şeyin üstünü sürekli olarak çizmekte.

5 Nisan

Daha önce liman yaşamının kaynadığı Altın Boynuz durgunlaştı. Boğaz ve Prens Adaları'na hizmet eden küçük vapurlar işliyor, yolcu tekneleri hızla gidip geliyorlar, fakat ticari gemilerin mallarını sahile taşıyan ağır magonlar⁵ uzun yük salapur-yaları yok. Ağır, büyük uzun yol vapurları yok. Sadece, tam da bombardıman başladığında Ege Denizi'ne açılmaya hazırlanan gösterişli, beyaz Rumen vapuru hâlen Galata kıyısında duruyor. Onun yanında daha küçük iki vapur daha var. Gidecekleri hiçbir yer yok. Çanakkale Boğazı kapalı. Birbirleriyle uyum içerisinde Akdeniz'den İstanbul limanına varmaya çalışan insan ve mal akışı durdurulmuş. Ve hamallar, sırtlarından Doğu'nun tüm ticari zenginliği geçen bu dayanıklı, yük taşıyan insanlar boşalmış sahilde renkli, ama hüznü gruplar halinde oturmaktalar. Boğaz'ın bombalanması onları hemen işsiz hale getirdi. Her şeye rağmen sahilden uzaklaşmıyor, sabırlı şekilde bir şey bekliyorlar. Onlar her zaman ve her ülkede kötü yöneticilerin askeri maceralarının faturasını ödemek zorunda olan, emekçi halk kitlelerinin canlı simgesi.

Ancak genel olarak şimdilik Türkiye'nin iktisadi yaşamı, savaşın faturasını o kadar fazla ödemiyor. Kış boyunca ihtiyaç maddelerinin fiyatları neredeyse artmadı. Şimdi artmasından korkuluyor, zira taşımacılık durdu; fakat eğer Rus tüccarlar yeterli esnekliği bulup, buraya un, şeker, imal maddeleri gönderebilirlerse, bu Türk halkının talebini karşılayabilir ve Rus sanayisinin

5 Kadırgalar (ç.n.)

bu pazardaki yerini kuvvetlendirebilir. Ürünlerimiz, Avusturyalıların ve Almanların buraya yolladıklarından şüphesiz iyi oldukları için bunu yapmak daha kolay.

Türkiye ithalat ile yaşıyor ve İstanbul ithal edilen malların üçte birinin geçtiği, tüm ülkenin ana limanı. Söylemeye gerek yok ki liman yaşamının kesintisinin, geçici olarak durdurulmasının Türkiye'ye yansımaması mümkün değil; üstelik İstanbul gümrüğünün topladığı 100 milyondan fazla kuruş, devlet bütçesine büyük bir katkı. Ancak abluka asıl darbeyi zavallı ve fakir iktisadi hayatıyla Türkiye'ye değil, Avrupa dengesine vuruyor. İtalyanlar, devletlerin müdahalesini zorunlu kılmak uğruna savaş uluslararası ticaret için çok elverişsiz hâle getirecek bir yol aradıkları takdirde, Çanakkale Boğazı saldırı için en uygun noktadır. Türk gazetecilerin hesaplarına göre, 5 Nisan'da İtalyanlarca atılan top mermileri, saldırganlara 800 bin franka mal olmuştur. İstihkâmlara hasar vermemişler, sadece kışla için önemi olmayan bir tanesini yıkmışlardır. Ancak her şeye rağmen eğer diplomatlara baskı yapan Avrupalı tüccarları korkutursa, bu harcama haklı gösterilebilir.

Türklerin kendileri ne korku ne tedirginlik göstermekteler ve kaderci bir kibirle düşmanın hareketlerini takip etmekteler. Resmi olarak, Çanakkale Boğazı oldukça iyi tahkim edilmiş addediliyor. Ancak resmi olmayan sohbetlerde bizzat Türk siyasetçiler Çanakkale istihkâmlarına gülüyor ve görünüşe göre onları pek de kuvvetli istihkâmlar olarak görmüyorlar. İtalyanların Boğazlardan geçip, filolarını sivil ve savunmasız İstanbul limanına sokmaları ihtimali Türk vatanseverlerince yok sayılmamakta. İstanbul'un bombalanması da sanki onları az korkutmakta.

"Bize ne yaparlar ki? Atışlarıyla evlerimizi mi yakacaklar? Biz zaten her yıl yanıyoruz. Ayasofya'yı mı yıkarlar? Bu, sanatçı addedilen bir ulusun kendisi için bir utanç olur."

"Ya, eğer çıkarma birliklerini indirirlerse?"

“Bu da mükemmel,” muhatabım hemen canlandı. “Biz sadece bunu istiyoruz. Donanmamız neredeyse yok, fakat ordumuz savaşa hazır.”

Haklı mı, haksız mı olduğunu kim bilebilir ki.

Herhangi bir kuvvetin askeri nitelikleri muharebede öğrenilir, reformize edilmiş Türk ordusu ise şu ana değin sadece dahili, iç savaşlarda eğitim gördü. Şimdi ise karşısında hakiki, hem de onların ana vatan topraklarına saldıran bir dış düşman olacak. Elbette, kumandanlar askerin moralini kuvvetlendirmek ve yükseltmek için her şeyi yapıyorlar, zira Türk kamuoyu mükemmel bir şekilde biliyor ki İtalya’nın zaferi, zaten ağır olan Türkiye’nin Avrupa’ya olan bağımlılığını daha da arttıracaktır, İtalya karşısında alınacak bir zafer ise kaçınılmaz olarak bu bağımlılığın boğucu düşümlerini hafifletecektir.

13 Haziran

Geçen kış, Petersburg’da oldukça önde gelen ve her hâlükârda otoriter bir yetkiliden şunu duymak zorunda kaldım:

“Kendimizi korumayı düşünmek zorundayız. Zira Türkler Transkafasya’yı bizden koparmak üzereler.”

Bana gülünç ve can sıkıcı geldi.

“Fakat ekselansları eğer biz Türklerden korkuyorsak, devlet aygıtımız kötü demektir. Zira Rusya’nın nüfusu Osmanlı İmparatorluğu’ndan altı kat daha fazladır.

“Nüfus nedir ki?” sivil bürokrat kayıtsızca elini salladı, “zira, tüm Kafkasya ecnepleri bu kâfirleri dostça karşılayacaklardır. Çok tehlikeli bir durum, çok...”

Burada, Türkiye’de ise Rusya tarafına aynı endişe ile bakılıyor. Ne kadar çok kez Türk gazeteci ve siyasetçilerden şu temkinli soruyu duymak durumunda kaldım:

“Bu nedir böyle? Rusya’nın bizimle savaşmak istediği gerçekten doğru mu?”

Türkiye açısından bu korku daha anlaşılır, zira zayıflayan bir imparatorluğun, kuvvetli bir komşu karşısında zayıflığını idrak etmemesi mümkün değildir. Ve Devlet Duması tarafından donanmaya tahsis edilen 500 milyon rubleyi haber veren telgrafların Osmanlı kamuoyunu endişelendirmemesi mümkün değildi. Duma'daki tartışmaları ve özellikle P. I. Milyukov'un konuşmasını yorumlayan Türk resmi organı *Tanin*, yeni tahsisatların ve Rus donanmasının güçlendirilmesinin saldırgan manasına işaret etmekte. Hüseyin Cahid Bey -*Tanin*'i idare etmekte ve siyasi başyazılar yazmakta- bu saldırganlığın ucunun genel olarak Türkiye'ye karşı yönelmiş olduğunu düşünüyor. Son zamanlarda Rusya, dış politikada ultimatom tonunu sürdürmekte; gerçi, birden çok kez ultimatomlarını geri almıştır. "Fakat muhtemeldir ki, -Jön Türk organı söylemekte- bu geri çekilmeler, koşullar izin verince ileri atılımın rahat olması için hesaplı olarak atılmış geri adımlardır. Ondan dolayıdır ki Rusya hem donanmasını hem ordusunu taleplerinin ötesinde büyütüyor."

Komite gazetesinin mevcut tavrı geçen sonbaharda, İtalya ile savaşın ilk başında basılmış bazı makalelere tesir eden, Rusya'ya karşı o dostça yaklaşımı hiçbir şekilde anımsatmıyor. O zamandan beri çok fazla diplomatik su aktı, çok mürekkep saçıldı; şükür ki Trablusgarp kumsallarındaki kandan çok daha fazla. Ancak biz öyle bir asırda yaşıyoruz ki mürekkep bazen kandan daha güçlü şekilde devletlerin kaderlerine etki ediyor; sadece diplomatik notalar değil, fakat gazete makaleleri de halkların dostluğunu kurabiliyor ve bozabiliyor.

Türkiye, kendisi için acı bir senede dostlarının olmadığına ikna oldu. Aynı *Tanin*'de, en etkili ve belki de en yetenekli Türk yayıncılardan Hüseyin Cahid, Osmanlı İmparatorluğu'nun katıksız yalnızlığı hakkında, Türklerin kendilerinden başka kimseye bel bağlamamaları gerektiği hakkında kederli bir şekilde yazmıştır. Ülkenin iç yeniden yaratımıyla uğraşmak, iktisadi ve kültürel olarak onu kalkındırmak gerekli, şimdilik ise... Yani şimdilik

yine de İngiltere ile dostluk aramak faydalı; çünkü bu, Türkiye'den hemen toprak parçası kazancı elde etmeye ilgisi olmayan tek devlet. Daha önce Almanya böyle içten bir dost sayılıyordu, fakat Trablusgarp macerasındaki ikili rolünden sonra İstanbul'da ona olan güven artık yok.

İngiltere'ye kendini daha sıkı bağlamak arzusu artık gerçekten ortaya koyulmakta. Tam üç ay boyunca özel bir komisyona Makedonya'da eşlik eden Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey, bugünlerde *Tanin*'de basılmış mülakatta, onun kanısına göre ülkede herhangi bir düzenin tesis edilmesinin yabancı memurların yardımı olmaksızın mümkün olmadığını beyan etti. İşte bu nedenle, Dahiliye Nezareti bünyesinde yabancı danışmanlar heyetinin kurulması gerekli. Yabancı danışmanlar önceden de İktisat, Adliye, Maarif nezaretlerinde hizmet vermişlerdi. Zaten jandarmayı onlar reformize ettiler, daha doğrusu kurdular. Ancak yeni komisyonun teklif ettiği proje yeni bir şey. Bu, iç yönetime çok hasetle yaklaşan Osmanlı hükümetinin bizzat ecnepleri Dahiliye Nezaretine yerleştirmeyi faydalı kabul ettiği ilk vaka.

Hacı Adil Bey'in kurmayı öngördüğü komisyon İstanbul'da toplantı yapacak. Reisi İngiliz, muhtemelen nazırla beraber Makedonya'da seyahat eden yerel mali temsilci olacak. Şimdilik yabancı müfettişleri sadece Kuzey Ermenistan'a göndermeyi öngörüyorlar. Fakat diğer Türk vilayetlerinin de gelişmişlik düzeyleri farklı değil. Yavaş yavaş böyle yöneticileri tüm ülkeye göndermek gerekecek. Bu elbette Türkiye'nin yararına olacak; burada hâlen yollarda eşkıyalar hüküm sürmekte, zengin toprak sahipleri ise vergi memurları toprak vergisi için ortaya çıktıklarında, kendi hizmetlilerinin yardımıyla onlara ateş açıyorlar. Ancak proje nasıl sadece proje olarak kalmayacak? Sanırım, nazırlık kançılıyalarının koridorlarının, hilafet hükümdarlığındaki kadar yoğun şekilde iyi niyetlerle ve ıslahatçı planlarla kaplandığı başka bir ülke yoktur.

Ancak şu anda hayat talepkâr ve ısrarcı bir hâle geldi ve hiçbir şekilde Doğu geleneklerini dikkate almak istememekte. Sadece

sözlerle ve taahhütlerle kurtulmak zor. Özellikle de İtalyanlar tüm bir takımadayı kopardıkları; Ruslar Kafkasya dağlarından komşu bahçeye göz gezdirirdikleri; asi Makedonya'da askeri karışıklıklar meydana geldiği; neredeyse 50 subay ordu saflarını terk edip, askerlerin bir kısmını da beraberlerinde götürerek sınır dışına çıktıkları bir sırada. Orada sorunun ne olduğunu anlamak şimdilik zor, fakat başkente kadar gelen söylentilere bakılırsa Arnavutlar değil, Jön Türk hükümetinden hoşnutsuz Türk subaylar isyan etmişler. Eğer bu doğruysa, demek ki muhalefet cidden orduya yerleşmiş. Parlamentoda ise, İttihat ve Terakki Partisi amblemi altında seçilmiş mebuslar çok hızlı şekilde muhalefette gruplaşmaya başladılar; bu durumda, hâlihazırda üç senedir meşrutiyet Türkiye'si'nde süren kuru gürültünün iç siyasette yeniden başlaması muhtemeldir. Burada partisel ve kişisel hesaplar, devlet işlerini ve halk yaşamının taleplerini tamamen arka plana atmakta ve karartmaktadır.

Ermeniler

16 Mart

Kurnaz ve tecrübeli politikacı Sadrazam Said Paşa, Ermeni mebusla yaptığı konuşmada bir şekilde şunu söyledi:

“Osmanlı İmparatorluğu’nda, Türkiye’nin korunmasıyla aynı derecede ilgilenen sadece iki milliyet var: Türkler ve Ermeniler. Rumlar, sadece nasıl Yunanistan’a geçebileceklerini beklemekte, Bulgarlar, Bulgaristan’a. Bizim, sizinle beraber gidebileceğimiz bir yer yok ve otaklaşa çalışmak zorundayız.”

Şüphesiz ki çatışan, birbirine karşı düşmanlık besleyen, karşıt milli çıkarların devletin işleyişini böyle engellediği ve bozduğu uyumsuzluk ortamında Ermeniler tamamen özel bir konum işgal etmektedirler. Tüm geri kalan Hristiyanlardan daha fazla eski rejimin soğuk acımasızlığına katlandılar. Ermeni katliamlarının tasviri galiplerin mağlupları, tüm yabani hayvanlardan sadece insanın muktedir olduğu bir dizginsizlikle öldürdükleri, işken- ce yaptıkları, tecavüz ettikleri ve soydukları kadim kırımların korkutucu kroniklerini hatırlatmakta. 1896 yılında, İstanbul’un içinde üç gün boyunca yaklaşık 10 bin Ermeni öldürülmüştür; büyük ve küçük vilayet şehirlerinde on binlerce ölü, yaralı ve soyulmuş olanlarından bahsetmiyorum bile. Abdülhamid’in devrilmesinden,¹ Kanun-i Esasi’nin ilanının hemen ardından ise

1 II. Abdulhamid devrilmemiş, Kanun-i Esasi’yi yeniden yürürlüğe sokmaya zorlanarak iktidarı sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla Adana Olayları başladığı sırada II. Abdulhamid hâlen tahttaydı. (ç.n.)

Adana'da katliam meydana gelmiştir. Jön Türklerin düşmanları bu katliamın suçunu onlara atmaktalar; fakat bizzat Ermeniler, bunun Jön Türklerin her zaman savaşmak zorunda kaldıkları hakiki Türk gericiliğinin patlaması olduğunu anlamak için kendilerinde yeteri kadar sağduyu bulmuşlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda var olan tüm milli gruplar arasında, Ermeniler görünüşe göre siyasi sağduyudan ve genel olarak siyasi terbiyeden ve intizamdan en fazla nasiplenenerlerdir. Onların örneğinde bir halkın bekası öğrenilebilir. 1.500 yıl önce kendi devlet bağımsızlıklarını kaybetmişler, Persler ve Bizanslılar arasında bölünmüşlerdir ve o zamandan beri hükümdarları değişirken dillerini, edebiyatlarını, geleneklerini, şu anda da inatla ve maharetle savundukları hakiki milli şahsiyetlerini korumuşlardır.

Türkiye'de az sayıdalar, sadece iki milyon, fakat onları dikkate alıyorlar; çünkü bu kaotik, dağılmış ülkede Ermeni halkı birleşmiş bir gücü temsil etmekte. Ve şimdi, seçimler sırasında komite sadece onlarla anlaşmaya girmekle kalmadı, fakat taleplerinin çoğunu da kabul etti. Müzakereler en güçlü ve etkili Ermeni fırkasıyla, İstanbul'da ve Ermeni vilayetlerinde komiteleri, kulüpleri örgütlü olan ve çok iyi gazeteler çıkarmış Taşnaksütyun ile yapıldı.

Onlarla Selanik komitesi arasındaki ittifak, henüz devrim öncesi Ermeniler komploculara propaganda yapmakta ve meşrutiyetçi yazını yaymakta yardım ettikleri sırada yapılmıştı. Jön Türkler iktidar olduklarında Taşnakçılar onlarla resmi bir anlaşma yapmışlardır ve bunun üç komiteci ve üç Ermeni tarafından imzalanmış kopyası Taşnaksütyun resmi organı *Azatamart*'ın yazı işlerinin duvarında asılıdır. Bu kâğıtta, Kanun-i Esasi'nin ortaklaşa korunması ve Ermeni kilise cemaati çevresinde aşama aşama oluşmuş iç Ermeni anayasasının dokunulmazlığı teyit edilmiştir.

İlginçtir ki programında Batı sosyalist programlarıyla –diğer pek çok ortak noktalar yanında- kilisenin devletten ayrılması gerekliliği de yer alan Ermeni sosyalist fırkası, pratik politikayla ilk temasında tam olarak kendi kilisesinin devletsel hakları konusunda ısrar etmek zorunda kalmıştır.

Yeni anlaşmanın ayrıntıları henüz yayınlanmadı. Ancak on-
da milletlerin, yani dinsel cemaatların hakları yeniden teyit edil-
mekte. Ardından okul, arazi sorunları ve idari ve hukuki ıslahat-
lar gelmekte.

Okullarla ilgili olarak, Ermeniler, hâlihazırda fiili olarak
mevcut kendi dillerinde eğitim görme hakkı dışında hazineden
yardımlar almak konusunda ısrar ediyorlar. Maarif Nezareti-
nin bütçesi Ermeniler de hariç tutulmaksızın tüm milletlerin
temsilcilerinin ödediği vergilerle doldurulduğundan, adalet bu
paraların tüm milletlerin okul harcamalarını karşılamasını ge-
rektirmektedir.

İdare ve yargı tüm Türkiye’de ıslahatlara ihtiyaç duymakta ve
her yerde farklı kavimlerden nüfus devlet memurlarının istisnai
olarak Türklerden oluşmaması, yerel halkların temsilcilerinden
de atanmaları konusunda ısrar etmekte. Bu hususta Makedonya
ve Erzurum veya Van civarı hemen hemen aynı taleplerle ortaya
çıkılmaktalar.

Türkiye’de son derece karmaşık olan arazi sorununda ise du-
rum farklı; Abdülhamid’in anlamsız saltanatının son yıllarında,
Sultanın kendi gözdelelerine engin arsalar hediye etmesinden do-
layı bu sorun özellikle karmaşılaşmıştır. Eğer alevlenen iştahlar,
bahşedilenlerle tatmin edilmemişse, beyler istedikleri her şeyi
kendileri ele geçirmektedirler. Hazine arazilerinin tekdüze şekil-
de yağmalanması ve özel mülklerin soyulması devam ediyordu.
Sözelimi eski sultanın ünlü gözdesi, saray muhafız kumandanı
İsa Boletini Arnavutluk’ta sayısız koyun sürülerinin otladığı on
binlerce dönüme sahipti. Jön Türkler ona ait olmayan arazileri
almayı ve onu vergi ödemeye zorlamak istediklerinde, Arnavut-
luk isyanını örgütleyerek onlara cevap vermiştir.

Ortaçağ baronları gibi ulaşılmaz dağ kalelerinde oturan böyle
yırtıcı-feodallerle mücadele, şimdiki Türk hükümetinin zor görev-
lerinden birini oluşturmakta. Uzak vilayetlerin çoğunda hükümet
hâlen gerçek iktidar sahibi değil. Beyler vergi ödemeye tahammül

edemiyorlar ve tahsildarlar geldiğinde ya birkaç altın rüşvetle savuşturuyorlar ya da silahlı hizmetlilerinin yardımıyla onları kovuyorlar. Adlarına kayıtlı on binlerce Türk altını borç bulunan büyük toprak sahipleri var; fakat bu borçlar Türk feodallerin hoş ve zengin yaşamını biraz bile bozmamakta. Öte yandan, köylüler herkesin yaptıklarından sorumlu tutulmaktalar ve düzenli bir şekilde “dimes”² adıyla bilinen ödemeyi yapmaktalar, yani tüm mahsul ve üretimden %12.5 ayni vergi vermekteler. Üstelik, kanunsuzluk o dereceye ulaşmıştır ki etkili beylerin başkalarının topraklarını ele geçirdikleri yerlerde, vergi beylerden, fiili mal sahiplerinden değil, çiftçiden alınmaktadır; böylece çiftçi, toprakları için sadece hükümete değil, fakat işgalciye de ödeme yapmaktadır.

Ermeni vilayetlerindeki toprak gasları özellikle cezasız ve açgözlü bir şekilde gerçekleşmiştir; Ermenileri yasadışı addetmeye alışmış Müslüman Kürtler, bu yerlerde istedikleri her şeyi gaspetmişlerdir. Pek çok yerde hakiki mal sahipleri tapu belgelerini saklamışlardır, fakat bu fiili mülkiyeti geri kazanma fırsatı vermemektedir. Taşnak Partisi, ilk vazifelerinden biri olarak bu arsaların Ermeni sahiplerine geri iadesini ele almaktadır. Jön Türkler bu talebi adil olarak kabul etmektedirler ve hâlihazırda, Makedonya’da olanın tarzında bir ıslahat komisyonu oluşturulmaktadır. Ermeniler, Türk yargısından iyi hiçbir şey beklememekteler ve bu nedenle komisyonun arazi anlaşmazlıklarını yargıya sunmamasını, idari usulle çözmesini şart koşmaktalar.

Bu, hükümet için en köklü ve aynı zamanda en tehlikeli sorun. Teorik olarak, hükümet Ermenilerin haklı olduğunu biliyor. Ancak diğer yandan feodal beyler zenginlikleriyle, etkileriyle güçlüler ve halkın cahil ve örgütlenmemiş olduğu yerlerde, her zaman büyük toprak sahiplerinin tasarrufunda olan tüm yollarla baskı yapmaktalar. Onlarla savaşmak kolay değil; Jön Türkler, saflarında epey feodalin bulunduğu muhalefeti şimdiki seçimlerde yine de yenerlerse, bu zafer dahi iktidardaki parti tarafından

2 Aşar —ç.n.

anayasal seçim yöntemleriyle değil, çok farklı bedeller ödenerek elde etmiş olacaktır. Tabii ki bizzat İttihat ve Terakki Partisi'nin kendi saflarında da, köylülerin arazi üzerindeki haklarını geri kazanmalarına açık veya gizli birçok aleyhtar bulunmaktadır. Hatta, hükümetce zorunlu geri ödeme için tayin edilen 10 bin liranın, Türk ağalarının keskin hoşnutsuzluklarını bilemesi pek mümkün değildir.

Ne kadar güçlü oldukları şuradan belli ki programlarına otonomiye değilse bile, yerinden yönetimin güçlendirilmesini koyan Taşnaklar, şimdi pratik siyasette âdem-i merkezi idare tarafına değil, merkezi idare tarafına meyletmeye başlamışlardır. Türkiye'de önce herkes için zorunlu olan tek bir kanun tesis etmek, yerel yaşamın kuvvetlendirilmesiyle ise sonra ilgilenmek gerektiğine ikna olmuşlardır. Ve bu konuda yine, programına yönetimin âdem-i merkezileşmesini koyan Hürriyet ve İtilaf Partisi'nden ziyade, tüm iktidarın hükümetin ellerinde toplanmasına çalışan Jön Türklere yakındırlar.

“Jön Türkler her şeyden önce samimi meşrutiyetçiler olduklarından bize yakındırlar,” dedi Erzurum eski mebusu Pastırmacıyan; kendisi sert bir devrimcilikten pratik ve uzun meclis çalışmasına geçmiş, büyük ve muhtelif siyasi geçmişe sahip bir kişi. “Ruhlarının derinine inip, fikren meşrutiyetçi olup olmadıklarını incelemeyeceğim. Ancak her ne olursa olsun Türkiye'nin bütünlüğünü korumak istiyorlar ve meşrutiyet düzeninin dışında bunu yapmanın mümkün olmadığını biliyorlar. Bunun yanında artık gemileri yaktılar ve geri dönüş yok. Gericilik gelirse onları ölüm bekliyor. Hem kendi yaşamları hem de vatanlarının yaşamı için mücadele etmekte. Fakat biz Ermeniler tam hareket özgürlüğü hakkımızı saklı tutuyoruz. Şimdi anlaşma yaptık ve seçimlerde Jön Türkleri destekleyeceğiz ama mecliste nasıl gerekli görürsek, öyle oy kullanacağız.

“Fakat neticede siz İttihat ve Terakki Partisi'ni güvenilir bir müttefik olarak görüyor musunuz?”

Yeterince eziyetli Türk siyasetinin tüm sınavlarından geçmiş Ermeni mebus, kesinlikle ne söylenip söylenemeyeceğini tartarak dikkatle bana baktı. Ardından ihtiyatlı biçimde yanıtladı:

“Jön Türkler şu anda öyle bir durumdalar ki ıslahatları bahsetmeye mecburlar. Ancak bize taahhüt ettiklerini her zaman yerine getirmemişlerdir. Ve bu sefer onlara bir çeşit ultimatom koyacağız. Bundan ne çıkacağına ise bakarız.”

1 Haziran

Türk siyasi arenasında iki fırkanın hırslı mücadelesi kızışmakta. Makedonya dağlarında konuşlanmış subaylar, görünüşe göre sadece onları yöneten politikacıların ellerinde bir araçlar; bu politikacılar İstanbul'da oturuyorlar, zira burada düşmanı, yani hükümeti takip etmek ve fırsat elverdiğinde, şimdiki Harbiye Nazırı adaylarının yaptığı gibi onunla pazarlık etmek daha kolay. Ülkenin zamanı ve gücü bu iç ihtilaflara ve toplumsal piramidin tepesine tırmanmaya çalışan küçük bir yığın kişiye harcanmakta; kudurmuş şahsi hesaplardan dolayı, arkalarında acınası, muhtaç bir yaşam süren, refahı veya en azından gönenci için devletin şimdilik hiçbir şey yapmadığı 25 milyon nüfusu unutuyorlar. İktidarı alan az sayıda kişinin siyasi tutkuları her zaman ve her yerde çoğunluğun gündelik taleplerini bastırmakta. Ancak diğer devletlerde bu çoğunluk için hâlihazırda bir şeyler yapılmış durumda ve bizzat halk kendi haklarını arttırabiliyor ve genişletebiliyor, devlete ve devlet adamlarına taleplerini ve arzularını hatırlatabiliyor.

Türkiye'de bu henüz yok. Ne düşünmeye ne de siyasi yaşama alışkın olmayan, ezilmiş halk yığını uysal bir şekilde hayatı nasılsa öyle kabul ediyor. Kanun-i Esasi sadece büyük şehirlerin nüfusunu hareketlendirdi ki o da ancak galipleri alkışlattırarak kadar. Eğer yarın Ayasofya Meydanı'nda muzaffer Makedon ordusu ortaya çıkarsa, Abdülhamid zamanında muaf oldukları vergi ve askerlik yükümlülüklerini yeni rejim yüzünden yerine getirmeye

başlayan tüm İstanbullular onu selamlarlar. Gerçi dört ay önce seçimler sırasında aynı İstanbullular, muhalefetin öfkesinin en hiddetli şekilde yöneldiği Talat Bey ve Cavid Bey'i aynı şekilde ateşli olarak selamlamışlardı.

Muhalefet bir konuda kesinlikle haklı. Yeni devlet adamları, kuvvetli bir iktidar arayışıyla aşırı derecede uğraştılar ve ülkenin gerçek çıkarlarıyla, Türkiye'de en düşük seviyede bulunan halk iktisadının kalkındırılmasıyla oldukça az ilgilendiler.

İlk ve en hayati ihtiyaç demiryollarının ve şose yolların iyileştirilmesi. Meşrutiyet düzeninin beş senesinde ulaşım yollarının genişletilmesi için neredeyse hiçbir şey yapılmadı, yapılanlar ise tesadüfi ve belli bir plana dayanmayan nitelikte.

Bakın, Erzurum şehrinin hâlihazırda ikinci kez meclise seçtiği Ermeni mebus Pastırmacıyan demiryolları hususunda bana ne anlattı. Pastırmacıyan yollar konusunda uzman; eski bir "bombacı" olmasına rağmen onu birkaç kez Nafia Nazırlığına getirmeyi tasarladılar. Henüz yaşlı biri değil; ihtiyatlı ve makul konuşmasıyla çok sakin ve onu dinlerken, elinde bombayla Osmanlı Bankası'nı nasıl kuşattığını hayal etmek güç. Bu uzun zaman önceydi, on beş sene evvel. Pastırmacıyan o zaman bir İsviçre üniversitesinde okuyordu. Ermeni katliamı meydana gelmişti. Pastırmacıyan ve birkaç yoldaşı Avrupa'nın dikkatinin çekilmesi ve körelmiş Ermeni kamuoyunun harekete geçirilmesinin gerektiğine karar vermişlerdi. İstanbul'a gelmişler, bombalar hazırlamışlar, Galata'daki Osmanlı Bankası'na girip onu ele geçirmişlerdir. 15 kişiydiler, fakat otuz altı saat boyunca tam bir tabur asker onlarla baş edememiştir. Bombacılar bankayı patlatmakla tehdit etmişlerdi; bankada ise pek çok değerli kâğıt bulunmaktaydı.

Tüm elçilikler telaşa düşmüşlerdi, hem mahsur kalanlarla hem de Abdülhamid ile görüşmelere başlamışlar ve nihayet Rus elçiliğinin kıdemli tercümanı, bombacıların bankadan çıkarılmaları, bir Fransız vapuruna bindirilmeleri ve Fransa'ya gönderilmeleri husunda sultanın müsaadesini koparmayı başarmıştır.

Böyle de yapıldı. Onları yabancı korumaların himayesinde götürdüler, zira kalabalığın onları parçalamasından korkuluyordu. Marsilya'ya gelince ise anarşistler gibi hapsedilmişlerdir. Ermeniler bu durumu protesto etmişlerdir. Zira elçilik temsilcileri onlara Türkiye dışında özgürlük ve dokunulmazlık garanti etmişlerdi. Bunun üzerine yeniden vapura bindirilip Amerika'ya gönderilmişlerdir. Orada anarşistler de zararsız kabul edilmektedir.

Meşrutiyet rejiminde Pastırmacıyan halkın haklarını artık bombalarla değil, fakat meclis nutuklarıyla ve siyasi risalelerle savunmakta. Rakiplerine resmi davranmıyor ve onların kötü yönetimini, konuyu iyi öğrenmiş bir kişinin azmiyle ifşa ediyor.

“Tüm demiryolu işimiz yanlış bir temel üzerinde duruyor,” diye bana söylüyor. “Hükümet, Bağdat demiryolu için Almanlara durmaksızın para veriyor, bu kime lazım? Sadece Almanlara, siyasi ve ekonomik istila için. Zira bu hat çölden geçiyor. İktisadi kalkınmaya dahi yol açamaz, çünkü uç bölgeler göçebelerle meskûn. Önce çalışmaya alıştırmaları lazım.

“Fakat Almanlarla antlaşma yapıldı. Bu antlaşma ihlal edilemez, değil mi?

“İhlal edilemez, fakat para teslimatının durdurulması mümkün. Devletin bu inşaata ne zaman mümkün olursa, o zaman para vereceğinin belirtildiği bir madde var. Niye şimdi inşaatı Konya'dan tekrar başlattılar ki? Beklenebilirdi. Zira devlet inşaatın her bir kilometresi için Alman şirketine ortalama 269 bin frank ödemekte. Gerçekte ise en pahalı dağlık kilometreler 300 bine mal olmak-talar, fakat bunlar çok değil, toplam 1.500 kilometrede 200'den fazla değil. Geri kalan tüm döşeme, kilometre başına 75'ten 55 bin franka kadar değişiyor. İşte, hükümetin ne kadar fazla ödeme yaptığını hesaplayın. Fakat bu bile yeterli gelmiyor. Hattın sömürülmesi kilometre başına yıllık 155 bin frank ile de garanti altına alınmış. Tamirata ihtiyaç olmasın, vagonlar yıpranmasın diye hatların daha az işlek yerlerden geçirilmesi Almanlar için kesinlikle daha kazançlı. Paralarını ise nasıl olsa alacaklar.

“Demek ki Wilhelm, Abdülhamid’i boşuna ziyaret etmemiş, değil mi?”

Boşuna değil. Seyahat masraflarını çıkardı. Fakat ne yazık ki şu anki hükümet de Abdülhamid’den daha akıllıca davranmıyor. Parayı bu Alman hattına harcamak yerine Samsun’dan itibaren, Sivas üzerinden Erzurum’a hat yapım çalışmalarına başlamalıydı. Burası, Anadolu’nun en zengin ve en yoğun nüfuslu bölgesi. Sivas vilayeti doğal zenginliklerle dolu. Harput vilayetinde kilometrekare başına otuz sakin düşüyor, demiryolu ise yok. Bağdat demiryolu hattının öngörüldüğü yerde ise nüfus, kilometre başına beş kişi; hatta yer yer kilometre başına bir kişi bile düşmüyor. Harput civarında pamuk, ipek, üzüm, ekmek üretilmekte. Ancak bütün bunları verecek yer yok, zira dağıtım yok. Tek bir Bitlis vilayeti, bir yılda yarım milyon ton ekmek verebilir.

“Bu ekmek şimdi nereye gidiyor ki?”

“İlk olarak, pek çok arazi işlenmemiş ve pek çok el işsiz kalıyor. Sadece Bitlis’ten Amerika’ya her yıl 30 bin Ermeni göç etmekte. Nihayetinde bunların hepsi işçiler, üreticiler. İkinci olarak, bir şeyler gönderiliyor, fakat nasıl! Ekmeği katırlarla, eşeklerle, atlarla, genel olarak da öküzlerle götürüyorlar; fakat yük arabalarında değil, semerlerde, zira yol yok. Demiryolunu ulaştıracakları Bağdat kuzeyden, bizden, Ermenistan’dan ekmekle beslenmekte. Önce öküzlerle taşınıyor. Sonra Dicle’den sallarla aşağı bırakıyorlar.

“Ekmek nasıl sallarla bırakılabilir. Zira ıslanmaz mı?”

“Orada özel bir sistem mevcut, garip, yaşı 4 bin yıldan az değil,” Erzurum mebusu gülümseyerek söylüyor. “Salın altını havayla şişmiş, kuyruğa benzer, içinde şarap taşıdıkları koyun postlarıyla destekliyorlar. Bu postlar salları su üzerinde yükseğe kaldırıyorlar. Onların üzerinde çağlarcadan bile geçmek mümkündür. Ancak tabii ki yerinde 50-60 frank tutan ekmek, Bağdat’ta 150-200 franka mal olmaktadır. Eğer Bitlis’ten Akdeniz’e, İskenderun’a doğrudan bir hat götürülseydi ekmeğin dağıtımı

mükemmel olurdu. Bu hatta ise toplamda 700 kilometrelik bir alan vadilerden oluşmakta.

“Peki neden hâlen Samsun’dan Erzurum’a gidecek bu yol yok?”

“Kısmen sizin Rus hükümetiniz karışıyor. Zira Rusya’nın onayı olmadan yabancılara Anadolu’da imtiyaz verilmesini olanaksız kılan bir antlaşma var. Fakat bunlar elbette ıvır zıvır, antlaşmanın çevresinden dolaşmak da zor değil: Yabancı kapitalistlerden borç para alıp, sözleşmede işi yine onlara vererek imtiyazsız bir şekilde yol inşa etmek mümkün. Ancak sıkıntı şu ki Türkiye’de hâlen ülkenin öz çıkarları değil, yabancı sermayenin çıkarları gözetilmekte. Yabancılar kazançlı bir teklifle geldiklerinde ise onları parmaklarında oynatıyorlar. Burada Chester adlı projeye iki yıl Amerikalılar yaşadı. Erzurum’a kadar bedavaya yol yapmayı teklif etmişlerdi. Karşılığında sadece maden imtiyazı istemişlerdi. Onlara vaatlerde bulundular ve yine de birşey vermediler.

“Ancak, madenleri vermek faydalı değildi belki de, değil mi?”

“Demiryolu olmadan oturmak faydalı mı? Cevherin kullanılmadan yatması faydalı mı? Ülkede sanayinin olmaması faydalı mı? Sadece, bizde hiç kimse nüfusun iktisadi çıkarlarını düşünmüyor. Onların neler olduğunu da bilmiyorlar. Yerleşik halkın sayısı, zanaatları, işleri hakkında Türkiye’de hiçbir istatistik, hiçbir bilgi yok. Şose yollarımıza ne yapıldığına bakın. On binlerce kilometre şose yolun yapımı Fransız şirketine verildi. Şirket bölgenin çıkarlarını dikkate almadan, yalnız kendi özel çıkarlarını göz önünde bulundurarak, bu kilometreleri farklı yöreler arasında kendisi bölüştürdü. Bu nedenle, şose iktisadi hayatın özellikle başarılı bir şekilde gelişebileceği yerlerde değil, fakat müteahhitler için kazançlı olan yerlerde yapılacak. Geri ödeme koşulları oldukça ağır. Kum, taş blokları için ayrı ödeme yapılacak, iş için ayrı ödeme yapılacak; fakat tüm teslimat inşaatın bitiminden sonra gerçekleştirilecek, yani harcanan malzeme göz kararıyla saptanacak. Fransız mühendisler gelecekteki ulaşım hatlarını, onlar için en kârlı olacak koşullara göre tasarlıyorlar. Bu yolla Osmanlı nüfusunun iktisadi hayatının kalkındırılması zor.

“Öyleyse, bu yollar neden bu koşullarda verildi?”

“Burada yine yabancılarla ince bir politika var. Birkaç yıl önce büyük bir borç almamız gerektiğinde Fransız Başbakanı Caillaux, Maliye Nazırı Cavid Bey’e onlardan sadece para istediğimizi, fakat onlara hiçbir şey vermediğimizi söylemişti. Bunun üzerine, iki-üç hafta içinde anonim bir şirket uydurdular ve gözlerini yumarak ona imtiyaz verdiler. Parayı ise Fransızlar yine de vermediler, çünkü Cavid Bey işi çok inceliksiz bir şekilde ele aldı.

“Kısaca söylemek gerekirse, şu anki hükümet halk ekonomisini kötü mü idare ediyor? Peki, eğer muhalefet iktidarda olursa?”

“O zaman daha da kötü olacak,” üzüntüyle söyledi Ermeni mebus. “Siyasi ve toplumsal faaliyette, ülkede en muktedir olanların tümü Jön Türklerin etrafında toplanıyorlar. Onların partisi dışında ülkede bir güç yok. Fakat onlarda da gerçek güç yok... Bundan dolayı berbat... Herkesin durumu berbat.

Azatamart yazı işlerinde³

Esmer komi, parıldayan sarı aklı, kara gözleriyle hafifçe bize doğru eğilerek, sanki bir sırrı haber verdi; şunu anlattı:

“Yarın Pazar. Kulübe gideceğim. Bizim kulübümüze... Orada mebus bize konuşma yapacak... Öyle zekice bir konuşma ki... Türkler, bizim mebusumuz kadar zeki olmuyorlar.”

Bolca Türkçe ve özellikle İngilizce sözcük karıştırarak, kırık bir Fransızcayla konuşuyor. Bizim, henüz İstanbul’un renkli karmaşasını çözememiş, yeni ziyaretçilere has taze merakımız onu hoşnut ediyor. Her iyi Hıristiyan gibi, Aram hemen Türklerle sövmeye başlıyor. Ne sebeple, onun karmakarışık gevezeliğinden anlamak zor ama onlar hakkında konuşurken gözlerinin nefretle parladığını görüyorum.

“Türklerin de Ermeniler gibi kulübü var mı?” ona soruyorum.

“Yok,” küçümser bir şekilde söylüyor. “Yapabilirler mi ki?”

3 Bu bölüm kitap için daha geç bir tarihte yazılmış ve 1916’da Birzhevy Vedomosti’de (Borsa Haberleri -ç.n.) basılmıştır.

Birkaç gün sonra tanıdık bir gazeteci beni Ermeni gazetesi, Taşnaksütyun Partisi organı *Azatamart*'ın yazı işlerine götürdü.

Avrupa semtinin⁴ dar, gürültülü ana caddesinden diğer tarafa döndük, koyun gövdelerinin asılı olduğu, mermer tezgâhlarda renkli, görülmemiş deniz balıklarının serildiği, satıcıların saatlerce çömelik vaziyette oturarak çok ucuz tatlıların veya kızarmış nohutun pazarlığını yaptıkları küçük bir pazarın yanından geçtik. Buranın hemen yanında yüksek taş duvarla çevrili, gür, eski bahçesiyle İngiliz elçiliğinin girişi var. Çarpık, dik, birbirinden farklı sivri taşlarla döşenmiş Hamalbaşı Sokağı'ndaki üç katlı taş binada en güçlü ve büyük Ermeni partisinin genel merkezi bulunuyor. –Bizim Aram'ın gittiği- kulüpleri de, kütüphane de, yazı işleri de burada.

Yarı karanlık merdivenlerden çıkarken, burada geri kalan tüm Türk, Levant yaşamından karşılaştırılmaz ölçüde daha enerjik ve coşkun bir hayatın kaynağını hemen hissediyorum.

Milli bilincin gücü, organize olma, sadece “entelektüel üst”ün değil, “demokratik alt”ın da bir araya gelme becerisi hususunda Taşnaklar Türk imparatorluğunda son derece özel bir yer işgal etmekte. Mecliste, komisyonlarda, düzenli, sistematik bir çalışmanın gerektiği her yerde tecrübesiz ve acemi Türklerin öğretmenleri oluyorlar. Bunu bizzat Türkler de kabul etmekte.

“Ermeniler çalışmayı beceriyorlar. Bu konuda onlarla rekabet edemeyiz,” dedi bana Hüseyin Cahid.

Yazı işlerinde bizi çok sıcak karşıladılar. Hemen etrafımı sardılar, Rusça konuştular; Rusya'da, Devlet Duması'nda ne yapıldığına, siyasi değişim için hangi umutlar olduğuna dair sorular sordular. Ve hemen tartışmalar başladı. Beni savunmaya zorlayarak, Kadetlere⁵ saldırdılar, Milyukov'un ne düşündüğüne,

4 Kastedilen Beyoğlu semtidir (ç.n.)

5 Pavel Nikolaevich Miliukov'un liderliğini yaptığı Anayasal Demokrasi partisi üyelerine verilen isimdir. Liberal görüşlüdür ve Rusya'da anayasal bir monarşi kurulmasını amaçlamaktadır. 1905-17 arası Duma'da faaliyet gösteren başlıca partilerden biridir. (ç.n.)

Oktobristlerden⁶ ne beklenebileceğine, sol kesimlerde nasıl bir ruh hâlinin mevcut olduğuna dair en kesin bilgileri talep ettiler.

Öyle bir hissiyat vardı ki kesinlikle büyük bir Rus gazetesinin yazı işlerine girmiştım. Çay ile “baranka”⁷ bile verdiler. Kâh bağrıştılar, kâh birbirlerinin sözünü kestiler, kâh her tür kulis anekdotları ve moda sözcüklerden haberdar şekilde Rus mebuslarla ve nazırlarla ilgili espriler yaptılar.

Sadece, çay servis eden, makaleleri ve düzeltmeleri getiren götüren hademelerin ve çalışanların bir kısmının giydikleri fesler Neva kıyısında değil, fakat Boğaz’da olduğumu bana hatırlattı.

Daha sonra Rusya ile olan benzerliğin sadece dışta olmadığını anladım.

Azatamart çevresinde toplanan Ermenilerden çoğu Rusya’da doğmuştur; muhtelif, fakat kendi içinde bir şekilde birleşmiş Rus entelejensiyasına damgasını vuran aynı kitaplarla, aynı toplumsal akımlar, hayal kırıklıkları, parti karşıtlıkları, edebiyat etkisi ve idealleri içerisinde düşünmeyi öğrenmişlerdir.

Rusya’dan getirdikleri demokratik alışkanlıkları, halkçı emelleri ve siyasi talepleri yarı-askeri, yarı-yağmacı Ortaçağ Levant ortamına sokmuşlardır. Ve ne olursa olsun, Rusya’ya doğru uzanmışlar, yurtdışından haberleri yakalamışlar, terkettikleri vatanlarına olağan muhacir özlemiyle hasret çekmişlerdir. O zaman içlerinden bazıları mantiken Türklere meyletmenin halklarına daha fazlasını verebileceğini addetmekteydi. Ancak yine de bizi anımsamışlar, bizim Rus meselelerini kendi meseleleri saymışlar, Devlet Dumasındaki nutuklarla heyecanlanmışlar, liberal gazetelerimizi okumuşlar, Menşikov’un makalelerine öfkelenmişlerdir.

Rusça bilmeyen Türk Ermenileriyle epey tartışmaları olmuştur.

Başlarında, o sırada tanıştığım *Azatamart* editörü durmaktaydı.

6 Aleksandr Ivanovich Guchkov’un liderliğindeki 17 Ekim Birliği Partisi’nin mensuplarına verilen isimdir. Liberal-muhafazakâr bir partidir. Oktobristler de Kadetler gibi 1905-17 yılları arasında faaliyet göstermişlerdir. (ç.n.)

7 Geleneksel Rus simiti. (ç.n.)

Odaya kısa boylu bir kişi girdi, her şeyi: hareketleri, yüzünün oynayışı, gözleri ve sesi ölçülülük ve çabukluğun kendine has damgasını taşımaktaydı.

Ancak köprüde duran ve zaman kaybetmenin mümkün olmadığını bilen bir vapur kaptanı böyle olabilir. İleriye ve ileriye yüzmek lazım. Önündeki hedef açık. Resifler, karşı akıntılar, yoldaki tüm zorluklar daha da açık. Yine de ileriye ve ileriye. Ve etraftaki kimse ıvır zıvırla uğraşmasın, herkes dostça kürek çeksin.

Bu *Azatamart*'ın editörü Vramyan idi. Yoldaşları ona Ermenice bir şeyler açıkladılar. Bana yaklaştı ve benimle çok sıcak bir şekilde Fransızca konuştu. Rus dilini bilmiyordu, zira Van doğumluydu ve eğitimini Paris'te almıştı. Bu ilk buluşmada Vramyan benimle Jön Türkler hakkında, onların sağlam bir müttefiği olarak konuştu.

“Evet, elbette İttihat'ın pek çok hatası var. Fakat uzun süredir mi iktidardalar? Hamid rejiminden ne kadar korkunç bir miras devraldıklarını unutmayın. Meşruiyeti kurmaya çalışıyorlar. Her şekilde onları Kanun-i Esasi'nin samimi dostları olarak saymalı. Ülkenin devrim öncesi nasıl korkunç bir zulüm altında yaşadığını bilseydiniz. Ayrıca Jön Türkler içinde bel bağlanacak dürüst kişiler var. Şu anki Meclis Reisi Ahmet Rıza Bey, Hüseyin Cahid. Nihayetinde, Talat Bey; eğitimsiz bir insan, fakat ateşli ve dürüst bir vatansever. Türkiye'nin kurtuluşunun ıslahatlarda olduğunu anlıyor.”

“Bu Türkler için mi? Peki Ermeniler için kurtuluş nerede? Zira, sonuçta Jön Türkler döneminde de Adana'da katliam oldu. Tekrar etmeyeceğinin teminatını aldınız mı?”

Muhataplarımın canlı yüzleri hemen buğulandı. Kırım. Katliam. Ne kadar korkunç bir yankı; bu iğrenç, tiksindirici sözler, boyun eğmiş, tepesinde efendinin kanlı yumruğu sürekli bir tehdit olarak kalkık duran halkın ruhunda nasıl hatıralar uyandırıyorlardır.

“Hayır! Hayır! Bu tekrar edemez,” sert ve aceleci, aşırı derecede aceleci bir şekilde konuştu Vramyan. “Adana katliamı eski rejimin bir kalıntısıydı. İttihat’ın kendisi öfkelen-di. Yapabilecekleri her şeyi yaptılar... Ancak elbette saklamıyorum. Biz Taşnakların durumu çok zor.”

Türkiye’deki Ermenilerin durumunu Rus meslektaşlarına olabilecek en iyi şekilde açıklamak için istekli olan muhataplarım tartışırken veya birbirlerini düzeltirlerken, Fransızcanın Rusçayla, bazen ise Ermeniceyle karışması; işte, karşılıklı konuşmadan önümde tezahür eden resim.

İstanbul’da yaklaşık 200 bin Ermeni var. Eksiksiz bir güvenlik ve Türklerle aynı derecede bir özgürlükten istifade etmekte. Hem Avrupa semtlerinde hem de İstanbul’un içinde yaşıyorlar Ermeniler girişken ve tüccar bir halk. Ticarete artık Rumların da üstüne çıkıyorlar. Zengin ve oldukça kemikleşmiş burjuvazinin yanında çok canlı bir Ermeni entelejensiyası –doktorlar, avukatlar, mühendisler, yazarlar, öğretmenler- mevcut. Hamallar ve zanaatçılar arasında da epey Ermeni var. Birbirleriyle oldukça uyumlu yaşıyorlar. Ana birleşme millet, kilise cemaati etrafında meydana gelmekte. Kanun-i Esasi’den sonra Taşnaklar çok popüler hâle gelmişlerdir. Sadece demokratik değil, fakat sosyalist bir parti olarak da kitlelere etki etme arayışındalar ve çabalyorlar. Okullar kuruyor, dersler, popüler kurslar veriyor, siyasi toplantılar, kooperatifler düzenliyorlar. Hükümet bu hususta onlara karışmıyor.

İşte böyle yaşıyor başkent Ermenileri. Ermenilerin, bir zamanlar büyük Ermeni krallığını oluşturan yerli kadim nüfusu teşkil ettikleri Asya vilayetlerinde ise işler gitgide kötüye gitmekte.

Taşnakların başkentteki siyasetçileri, sürekli olarak vilayetlerdeki soydaşlarının çıkarlarını savunmakla meşguller. Bu genel olarak mecliste yapılmakta. Açık oturumlardan da çok komisyonlarda, kulislerde, iktidar partisi İttihat ile diğer grup ve milliyet temsilcileriyle durmaksızın devam eden iletişimle yapılmakta.

Taşnaksütyun ve İttihat arasında resmi bir siyasi anlaşma meydana geldi; bunun metni çerçeveletilmiş, *Azatamart*'ın yazı işlerinde asılı durmakta. Ona göz gezdirdiğim sırada Ermeni idareciler bana şunu anlatıyorlardı:

“Evet, hem Van hem de Muş vilayetlerinde hâlen cinayetler meydana geliyor. Bunları Kürtler işliyor. Başta gelen şaki atamanlardan Said hâlen cezasız kalmaya devam ediyor. Şimdi ise Van'a yeni vali, İsmail Hakkı Bey atandı. İyi bir itibarı var. Fakat tabii ki o da Kürtleri uzaklaştırmamaya çalışacak. Türkler onları, Rusya ile sınır olan bu vilayetlerdeki en güvenilir unsur adediyorlar. Biz Ermenileri ise güvenilmez saymaktalar. İlk olarak; çünkü biz Hristiyanız ve bu kadar çok soydaşımızın yaşadığı Rusya'nın bize cazip gelmemesi mümkün değil. Bunun dışında; devrimciler olarak şöhret yaptık. Gerçi sürekli kovuşturmalar ve baskı Ermenileri aşırı derecede sabırlı yaptı.”

“Peki, şimdiki siyasi taktiğiniz nedir?”

“Genel olarak İttihat ile ittifak. Islahatların Hristiyan devletlerin müdahalesiyle geleceğine ilişkin her tür umudumuzu kaybettik. İngiltere hiçbir girişimde bulunmadı ve hiçbir şey yapmaya çalışmadı.”

Avrupa devletlerine olan inançlarını kaybeden Taşnaklar, İran devrimine katılmışlar, kaderin kendilerini Asya halklarına sıkıca bağladığını varsayarak oradaki milliyetçileri desteklemeye çalışmışlardır. O zaman İran'da az çaba harcamamışlardır. İran devriminde son derece başat bir rol oynayan meşhur Efrem hakkında gururla konuşuyorlardı. Zaten bizzat *Azatamart* editörü de bu devrime katılmıştır. Daha sonra ise yerinin askeri saflarda olmadığını anlamış ve siyasi faaliyet için İstanbul'a gelmiştir.

O ve yoldaşları sadece Osmanlı kanunsuzluğuyla mücadele etmek zorunda kalmamışlar, kendi halklarının içinde de zor bir mücadele yürütmüşlerdir. Ermeni milliyetçilerin daha eski, başka bir partileri daha vardır; bu parti muhafazakâr, burjuva ve ihtiyatlıdır.

Partinin temsilcileri Taşnakları, sosyalist olduklarından dolayı onaylamıyor ve ılımlı muhalefete, Jön Türklerden daha çok meyletmiyorlar. Fakat bu daha çok bir başkent partisi. Asya'da, Ermeni vilayetlerinde ise Vramyan ve yoldaşları sadece eski Türklerle pazarlık ve işbirliği yapmayı istememekle kalmamışlar, fakat Jön Türklerle anlaşma yapma haklarını da savunmaya mecbur kalmışlardır.

"Fakat biz yine de kendi görüşümüzde ısrar ediyoruz," diye bana anlattılar. "Biz ısrarla kıvılcımlar, askeri çatışmalar, münferit çarpışmalar olmamasına uğraşıyoruz. Eğitim ve örgütlenme üzerinde çalışıyoruz. Neredeyse her köyde okul, kütüphane kurduk. İşbirliğimiz artıyor. Şehirlerde profesyonel birliklerimiz var. Bizzat Kürtler –zira, onların hepsi de şaki değildir- bizden bir şey öğrenebileceklerini görüyorlar ve sıkça bize imreniyor, onlara yardım etmemizi istiyorlar, hatta bazen çocuklarını bizim okullarımıza gönderiyorlar. Ancak elbette bunlar henüz münferit olaylar. Arazi sorunu halledilmeden Ermenilerle Kürtler arasında hakiki bir bağ olamaz. Taşnaksütyun onun çözülmesi üzerinde çok çalışıyor. Biz genel olarak Jön Türklerin sol kanadına dayanarak hareket ediyoruz.

"Onların arasında kimleri sol olarak görüyorsunuz?"

"Bütün hakiki meşrutiyetçileri: Talat Bey, Cavid Bey, Halil Bey, Hacı Adil Bey, Nazım Bey... Biz onlarla herkesten daha yakınız. Sadece onları siyasi konuları gündeme getirmeye zorlamak çok zor. Gerçekten çok cahiller. Aylarca onlara orantılı temsil gibi basit kavramları anlatmak gerekiyor. İçlerindeki yegâne eğitimli kişi Cavid Bey. Komite ile tüm yakınlığımızın yanında, sık sık onlarla birlikte oy kullanmıyoruz ve tümüyle tam bağımsızlığımızı koruyoruz. Fakat sadece onlara dayanıyor ve güveniyoruz. Eğer Jön Türkler düşerlerse, biz de bittik demektir."

Taşnak reisleri Aralık 1911'de durumu böyle saptıyorlardı. Ancak artık bahara doğru, parlamentonun feshinden sonra İttihat seçimlerde böyle açıkça kanunsuzluk yaptığında aynı Vramyan bana şöyle dedi:

“Sanırım biz yanıldık. Onları cahil ama dürüst insanlar ad-
detmiştik. Halbuki sadece sahtekârlar, siyasi hainlermiş; iktidara
tutunmak için her şeye hazırlar. Eğer bu sefer de bizi aldatırlarsa,
o zaman ellerim çözülür. O halde farklı hareket ederiz.”

Vramyan'ın öngörülleri gerçekleşti. Seçimlerde Jön Türkler
Ermenileri en açık şekilde aldattılar; hiçbir sözlerini tutmadılar,
seçim kanununu çiğnediler ve parlamentoya kimi isterlerse onu
soktular.

İçimizden hiç kimse o zaman bu hilekârlıkların, ileride hem
Ermeni kitleyi hem de onun idealist önderlerini bekleyen dehşet-
lere kıyasla bir çocuk oyunu olduğunu düşünemedi.

Vramyan'ın en dürüst ve temiz Jön Türklerden biri olarak
saydığı, İttihat'ın baş yöneticisi Talat Bey, Ermeni halkının cella-
dı, Vramyan ve yoldaşlarının katili oldu.

Askeri İsyân ve Jön Türklerin Başarısızlığı

14 Haziran

Bu sefer Makedonya'da durum cidden kötü. Artık şu anda sorun Avrupa müdahalesine yol açmaya çalışan çetecilerde değil. Tehlike milliyetlerin uzlaşmaz düşmanlığından, bazen otonomi, bazense geniş bir milli yerel yönetim talep eden Arnavutlardan gelmiyor. İsyân ruhu bizzat Türk askerlerinde alevlendi ve hükümet için tehlikeli bir yangına dönüşme riski var.

Resmi çevreler her şeyi yalanlıyor ve reddediyorlar, gazeteler susuyorlar, sansür yabancı muhabirlerin telgraflarının iletilmesine müsaade etmiyor; fakat herkes Manastır'da askeri bir trajedinin içten içe kaynamakta olduğunu biliyor. Meşrutiyetçi komplocuların askeri birlikleri, Abdülhamid'i meclisi yeniden açmaya zorlayan malum kurtarıcı subaylar Enver Bey, Niyazi Bey, Sadık Bey bu huzursuz Makedonya'dan çıkmışlardır. Yarım sene sonra yine aynı yerden Mahmut Şevket Paşa birlikleri getirmiş, zorla başkenti alan meşrutiyet karşıtlarını bu birliklerin yardımıyla yenilgiye uğratmıştır. Eski Abdülhamid rejimini yeniden kurma ve Jön Türk hareketinin liderlerini yok etme girişimi, gericilerin bozgunu ve bu sefer nihai olarak devrilmiş "kızıl" sultanın gözüne alınmasıyla sona ermiştir.

Makedonya'da büyüyen yeni hareket Abdülhamid'e karşı değil, onun adına. İsyancı askerler şöyle bağırıyorlardı:

"Biz Abdülhamid'in yanındayız, kim bizimle?"

Gazetelere göre asker saflarından dostça bir haykırış duyuldu: "Çok yaşa V. Reşad!"

Bu doğru olabilir; fakat gerçek şu ki onurlu hapsinde muhakemesini yitirmiş devrik sultan lehine ordudan yeniden haykırışlar duyulmakta; bu bir şeyi gösteriyor ki iktidar için sessiz bir savaş hâlen kaynamakta, tüm azme, tüm seçim zaferlerine rağmen Jön Türk komitesi marifetli ve sinsi muhalefeti dikkate almak zorunda.

Henüz kışın siyasetçilerden biri, sanırım Hüseyin Cahid ordudan kesinlikle emin olduklarını, zira askerlerin sert bir gözetim altında bulunduklarını ve aralarında hiçbir kışkırtıcılığın mümkün olmadığını söylemişti. Şimdi ise kışkırtıcılığın çok güçlü bir şekilde yapılmış olduğu ve bizzat subayların bununla uğraştıkları anlaşılıyor. Sultana yolladıkları talepler belli bir siyasi program sunmamakta. Bu, fikirlere karşı değil, fakat Türkiye'de her zaman olduğu üzere belli bir grup insana karşı bir mücadeledir.

Makedonya asileri üç şey istiyorlar. Parlamento feshedilmeli, zira seçimler özgür bir şekilde yapılmadılar. Kabine istifa etmeli, çünkü sadece Jön Türk komitesinin elinde bir oyuncak; yeni, karma kabinenin içine iki partinin de, hem İttihat ve Terakki hem de Hürriyet ve İtilaf temsilcileri girmeli.

Kuşkusuz, hükümet bu taleplere Manastır'a asker göndererek yanıt verecektir. Valinin hâlihazırda tutsak alındığı ve şehrin isyancı askerlerin egemenliğinde bulunduğu hakkında sürekli devam eden söylentiler, belki de teyit edilmeyecektir. Fakat Türkiye'nin iç durumunun, dış durumundan daha iyi olmadığı şüphesiz; hatta Manastır valisi, sarayının duvarları arasında asi subaylardan zamanında saklanmayı başaramıyorsa bile, durum iyi addedilemez.

Makedonya ve Arnavutluk tüm diğer hususları gölgede bıraktılar. Bütçe tartışmaları devam etmekte; pişkin ve sinsi, çok

başarısız dış borçlarla meşhur Maliye Nazırı Cavid Bey, Osmanlı bütçe ve kredisinin tüm ihtişamını kanıtlayarak kürsüde gösteriş yapmakta. Fakat tüm bunlar kulak ardı ediliyor; herkes, hâlihazırda iki haftadır buradaki siyasi çevreleri gergin tutan başka tepki ve dedikoduları yakalamaya çalışıyor. Hatta savaş bile savsaklandı, gündemden uzaklaştı. Onu, daha çok muhalefeti vatansever olmadığı gerekçesiyle hizaya getirmek için hatırlıyorlar.

“Düşman kapıda, siz ise isyan etmeye cüret ediyorsunuz...”

Fakat nerede ve kim bu isyancılar? Belli değil... Eğer konu, sadece Manastır’dan dağlara çıkan bir düzine, hatta iki düzine subay olsaydı, hükümet elbette bu kadar asabiyet göstermezdi.

Şu an durumu idare edenlerin derdi şu ki her taraftan kendilerine doğru yükselen bir düşmanlık hissediyorlar, fakat düşmanla yüzleşemiyorlar. Ve hatta, Jön Türk komitelerinin tüm dişlerinden ve kontrol noktalarından süzölmüş parlamento üyelerine bile ihtiyatla ve güvensizlikle yaklaşıyorlar. Kısa bir süre önce şöyle bir vaka yaşandı: Küçük Asya’dan Rum bir mebus söz istiyor. Cavid Bey ona doğru gidiyor ve soruyor:

“Ne hakkındaydı? Eğer o konu hakkında konuşmak istiyorsanız, yapmamalısınız.”

Ve Rum, konuşulmaması gereken o şey hakkında konuşmadı. Bu, onun medeni cesaretinin olmadığına işsaret ediyor. Fakat öte yandan, parlamentoda böyle bir tutum var, çoğunluk o kadar aşırı bir serbestlikle davranıyor ki böyle bir çoğunlukla mücadeleye bir Rum’un cesareti tabii ki yetmez. Eğer korkusuzluğuyla ünlü bir aşiretin temsilcisi olan bir Arnavut dahi konuşmasını bitirmeden kürsüyü terkettiye, askeri kahramanlıklara daha az alışkın olan kişilerden ne beklenebilir ki.

Bu vaka, bu baharda bir komisyonla beraber üç aylığına Makedonya ve Arnavutluk’ta gezi yapmış olan Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey’in, Arnavut mebusların gensorusunu yanıtladığı dünkü oturumda meydana geldi. Uzlaştırıcı, büsbütün yatıştırıcı konuşmasında ümitsiz bir naiflik veya alaycılık esintisi vardı:

Elbette Arnavutluk'ta kavgalar ve çarpışmalar oldu, ama ölenler sadece 200 kişiyken bu kadar yüksek sesle bağırmaya değer mi? Nüfus gerçekten kendini pek iyi hissetmiyor ve "birliklerin geçtiği yerlerin sakinleri, askerlerden korkularından dağlara kaçtılar", fakat "yine de makul tavsiyelere uyarak, tekrar yavaş yavaş aşağı iniyor ve işlerine dönüyorlar."

Nazırın sözleri gerçekten destansı bir sadelikle dolu, değil mi? Sanki imparatorluğun eski bir parçasından değil de, henüz fethedilmiş bir vilayetten bahsediyor. Fakat nedense bu seferki konuşması, Osmanlı mebuslarının bolca başvurdukları hiçbir ani ve sert itiraza sebep olmadı.

İki Arnavut'un, Süreyya Bey ve Şahin Bey'in konuşmalarına gelince, özellikle ilkini doğrudan itirazlara boğdular. İlk konuşmacı, hükümeti Arnavutluk'ta 80 bin asker tutarak bölgede ağır, cebri bir düzen kurmakla suçladı. Parlamentodan hemen homurdanmalar yükseldi.

"Siz, özünde sadık olan nüfusu boşu boşuna tahrik ediyorsunuz," diye devam etti Süreyya Bey. "Mesela, Arnavut abecesine dair sorunu çözmek için niye fetva yayımlandı?"

Bu fetva hatırlatması çoğunluğu öyle bir öfkeye sevk etti ki mebusun konuşmasını bitirmesine izin vermediler. Jön Türk siyasi âdetleri için karakteristik olmayan bir şekilde, İsmail Hakkı Babanzade herkesten daha gür bağırdı. Bu upuzun, has Türkçe isimli mebus, buradaki dünyada önde gelen bir kişi. Komiteye çok yakın. *Tanin*'de dış politika yazıları yazmakta; şimdi ise, Hüseyin Cahid'in yokluğunda gazeteyi yayına hazırlıyor. İsmail Hakkı Babanzade hâlihazırda bir kere Maarif-i Umumiye Nazırlığı yapmıştır ve sık sık muhtemel Hariciye Nazırı olarak anılmaktadır. Bu alelade biri değildir; söz ve makalelerinde komitenin ruh halinin yankıları duyulmaktadır.

Süreyya Bey'in Arnavutluk abecesi ve fetvaya dair ifadesinin manası, Arnavutların hangi alfabeyi, elverişli Latin mi yoksa zor Arapça mı kullanmaları gerektiği hakkında tamamen kültürel bir

sorunun fetva yoluyla çözülemeyeceğiydi. Bu son derece makul tenkide cevap olarak, Müslüman ruhani liderinin yanılmazlığına samimi bir sadakatle bağlı olması pek muhtemel olmayan İsmail Hakkı Babanzade şöyle bağırdı:

“Meclis kürsüsünden fetvayı eleştirmeye nasıl cüret ediyorsunuz?”

Bir skandal patlak verdi; öyle ki bir sonraki gün benimle sohbet ederken bile, kürsüden gidişini anımsayan Süreyya Bey endişelendi:

“Ben gergin bir insanım, bu şartlarda konuşma yapamam,” diye bana şikâyetinde bulundu. “Ama ne olursa olsun, bütçe hakkında onlara Arnavutluk adına söylemek zorunda olduğum her şeyi söyleyeceğim.

Bu Arnavut, Türkiye’de eşkıyalığın en fazla olduğu bölgelerden birinden ama hiç de bir şakiye benzemiyor. Bu orta yaşlı, orta boylu, kravatında harika bir zümrüt olan iyi dikimli bir frak giyen bir kişi. Abdülhamid döneminde, tam Jön Türkler meşrutiyeti ilan ettikleri sırada işleri idare etmekte olan meşhur Sadrazam Ferid Paşa’nın kardeşi; büyük toprak sahibi bir aileden gelmekte. Süreyya Bey, Arnavutluk’taki toprakların çoğuna sahip olan malum büyük ağalardan biridir. Rakamların tadını çıkararak mülklerinin boyutunu söylediğinde, Balashovski¹ topraklarına benzer bir şey ortaya çıktı. Sadece, Balashov’un aksine Süreyya Bey hükümete karşı sert bir muhalefette bulunuyor.

“Meşrutiyet öncesi daha iyiydi. O zaman hepimiz yakında meşrutiyetin gelmesini bekliyorduk, şimdi ise herhangi bir umut da yok.”

“Başlıca hoşnutsuzluklarınız nelerdir acaba?”

“Her şeyden önce okullar. Okullarla ilgili bizi hep aldatıyorlar. 1.200 lira vermeyi taahhüt ettikleri yerde, 200 verdiler. 1.000 dedikleri yerde 50 verdiler ve hep böyle. Mevcut okullar en berbat

1 Muhtemelen, kastedilen Rusya’nın Ryazan vilayetinde geniş topraklara sahip olan Balashov ailesidir. (ç.n.)

hâldeler. Bizim Berat'da bürokrat yetiştiren bir idadiye mektebi var. Bu idadide sadece ders kitapları değil, fakat sandalyeler bile yok. Öğrenciler yerde oturmaktalar. Hâlihazırda iki yıldır lisede ne Türk dili ne de Türk edebiyatı dersleri yapılıyor. Öğretmen yok. Geleceğin idarecilerine ne öğretiyorlar acaba? Peki, bizim Arnavutluk'ta halk öğretmenlerine ne kadar ödediklerini biliyor musunuz? Aylık 7-8 mecdiye (10-12 ruble). Daire vermiyorlar. Öğretmen, çoban gibi evden eve gidiyor. Buralarda doyuruluyor, yatırılıyor.

“Bu Türk mü yoksa Arnavut okullarında mı?”

“Tabii ki Türk okullarında. Arnavut okulu yok. Açılmasına izin verilmiyor. Abecedden dolayı ders kitapları konusunda da bize baskı yapılmakta. İşte, şeyhülislamın bu fetvasından dolayı... Ben bu konu hakkında birkaç makale yazmıştım...”

“Yani ne hakkında? Abece hakkında mı?”

“Hayır, ehemmiyetle itiraz etti, Arnavutluk temsilcisi ve zorlukla, kulağa kötü gelen Fransızca kelimeler arayarak konuya açıklık getirdi: “Fetva hakkında, ben şeyhülislamı teolojik bakış açısından çürüttüm. Kuran'da abece hakkında hiçbir şey söylenmediğini kanıtladım. Ben teoloji okudum. Esasen, profesörüm...”

“Nerede profesörlük yapıyorsunuz?”

“Hiçbir yerde. Fakat, profesör olabilirdim.”

“Oh, demek öyle...”

Türkiye'de çoğu şeye alışıyorsun ve böyle beyanları artık gülümsemeden dinliyorsun. Süreyya Bey devam etti:

“Biz kendi yöntemimizle eğitim görmek görme hakkını almak zorundayız. Bize okullar ve yollar gerekli. Bize yerel insanlardan memurlar gerekli.”

“Hacı Adil o kadar uzun süre sizin bölgenizde dolaştı, ıslahatlardan bahsetti. Şimdi muhtemelen tüm bunları size vereceklerdir, değil mi?”

“Hacı Adil!” küçümser bir şekilde sırtı Arnavut. “O dürüst, akıllı bir kişi. Sekiz yıl bana hizmet etti. Onu getiren benim. On-
dan dolayı, parlamentodayken de karşımda böyle,” saklanır gibi

kafasını omzuna çekti. “O, iyi bir insan ve yükselmesine yardım ettiğim için pişman değilim. Fakat ne yapabilir ki?”

“Hükümetin hiçbir şey yapamayacağına mı inanıyorsunuz?”

“Hiçbir şey.”

“Demek ki sadece kabine değişikliğini ümit ediyorsunuz, öyle mi?”

“Ee, tabiki!”

“Ancak, nihayetinde yeni kabine de komitenin elinde olacak, değil mi?”

“Fakat bu noktada, artık askeri birlikler yardıma gelmek zorunda,” canlı biçimde yanıtladı Arnavut.

“Nasıl yani askeri birlikler? Fakat askeri birliklerdeki hareket basıtırıldı, değil mi?”

“Yani bunu bilmiyorum. Bundan emin değilim,” daha canlı bir şekilde yanıtladı Süreyya Bey ve hemen söylediğinden vazgeçti. “Zaten bilmiyorum, hiçbir şey bilmiyorum...”

Fakat bir kez daha Türk siyasetinin tüm kaotikliğini hissetmek için bu da bana kâfiydi.

Burada, hem meşrutiyetin kendisine pahalıya mal olduğu zengin ağanın milli talepleri ve öfkesi, hem bir yandan önceki maarif nazırının, öte yandan muhalefet temsilcisinin övdüğü şeriat, hem okul ve yol tahsisat talepleri, hem de gergin bir askeri darbe bekleyişi var. Her kelimeden hükümete hoşnutsuzluk alevleniyor. Fakat bizzat bu beyler, git gide daha az popüler hâle gelen Jön Türkleri itip onların yerine oturdukları takdirde, ülkeye ne getirirler? Zira hiçbir devlet bagajları, hiçbir siyasi fikirleri yok; sadece ham bir iktidar susuzluğu, herhâlde şimdiki yöneticilerin iktidar hırsından daha da ilkel.

29 Haziran

Askeri darbe, resmî açıklama, devrim: Bu sözcükler etrafta uğuldamaya devam ediyorlar. Günbegün felaketleri bekliyorlar, hem de art niyetle. Komitenin jakobenliğinden herkes bıktı ve eğer

subay kadrosu, Arnavut bildirisinin “bir düzine sahtekâr” olarak tanımladığı Jön Türkleri devirmek için gerçekten birleştiiyse, muhtemelen yeni efendileri bir zafer bekliyor, en azından kısa süreli.

Fakat kesinlikle “eğer birleştilerse” Yeraltı faaliyetinin sürdürüğü, bir komplonun ağırlarının örüldüğü yerde güçlerin kesin olarak hesaplanması mümkün değildir; söylentiler, öngörüler ve imalar ise kaçınılmazdır. Bir komplo şüphesiz mevcut. 1908 yılında meşrutiyeti kuran subaylardan Albay Sadık Bey, geçen sene baharda komiteyle bozuşmuştu. Türkiye’de siyasi bağlar ve itibar, fikir ve programlardan çok şahsi hesaplar ve aç bir ihtirasla büyürler. Bu vakada da böyle olmuştu. Kısa süre önceki yoldaşlarıyla ayrıışan Sadık Bey, henüz 1911 sonbaharında parlamentodaki muhalefeti birleştirmeye çalışmıştı. O, Hürriyet ve İtilaf Partisi’nin manevi babasıdır. Aleni çalışmayla yetinmeyerek, aynı zamanda subaylar arasında propaganda yapmış ve nihayetinde bu çevrede amaçları için parlamentodakinden daha güçlü bir silah bulmuştur. Subaylar, özellikle de genç, daha eğitimli ve duyarlı olanları politikayla çok ateşli şekilde ilgililer. Hepsi vatansever. Vatansever olmamak, aynı korkak olmak gibi uygunsuz. Savaş ve onunla bağlantılı aşagılanmalar İttihat ve Terakki’ye olan güveni sarsmıştı. Sadık Bey ve fikirdaşları, ruh halindeki bu değişimden istifade etmeyi başarmış ve ordu, hükümete olan sadakatini kaybetmiştir.

Komite ve ona itaatkâr kabine, neye dayanacaklarını arayaarak koşturmaya başlamıştır. Subaylara siyasetle uğraşma yasağı getiren, gecikmiş bir kanun düzenlemesi yaparak, hedefi ıskalamışlar, güçlerini olduğundan fazla görmüşlerdir. Yeni kanuna cevap olarak subay saflarından korkunç bir homurdanma duyulmuştur. Sadece vilayet birliklerinde değil, fakat İstanbul garnizonun kendisinde de. Korkmuş kabine, temizlik kurbanı olarak Mahmut Şevket’i öne atmıştır. Ancak bu o kadar acelece yapılmıştır ki onun yerine başka bir nazır dahi hazırlanmamıştır; dolayısıyla düşmanı sevindirecek şekilde, savaş anında askeri idare başsız kalacaktır.

Kimse bu makamı istememekte. Eski Bağdat valisi Nazım Paşa'ya teklif ettiler, fakat o kibarca teşekkür etti. İzmir'deki ordu komutanı Abdul Paşa'ya teklif etmek istediler. Meğerse muhalif subaylarla dostluk içindeymiş ve Harbiye Nazırlığına değil, ama askeri diktatörlük makamına gelmek üzereymiş.

Buradaki siyasetçiler, muhalefet cidden üstünlüğü alırsa, etkili Jön Türk önderlerinin başlarının belaya gireceğinden sakın ve kayıtsızca söz ediyorlar. Şimdiki nazırlara darağacı vaadediyorlar. Bu nazırların meclis konuşmaları ve Avrupai görünüşlerinden edinilen izlenim ile siyasi kariyerlerinin tamamen böyle Asyatik sonlanması birbirleriyle zor bağdaşüyor. Fakat Türk âdetlerine bakılırsa, buna inanılabilir ve bu beklenebilir. Şimdilik Türkiye'de sadece dış görünüş medeni. Bu medeni dış görünüş de ancak İstanbul'da. Şiddet alışkanlığı güçlü şekilde yerleşmiş. İnsan şahsiyetine saygı çok az. Ve çok nefret birikmiş. Komite zaten çok provokatif ve otoriter şekilde yönetiyor.

Fakat söylentiler daha da ileri gitmekte. Saray çevrelerinde, V. Reşad'ın fazla tavizkâr olduğu, komiteye fazla boyun eğdiği konuşuluyor. Deniyor ki kutsal hilafet tahtına daha genç ve kuvvetli başka bir sultanı oturtmanın zamanı geldi; Veliaht Şehzade Yusuf İzzeddin, Jön Türklerle aşırı derecede dostluk yapıyor; onu bir adım geçerek tahta bir sonraki varis, Şehzade Abdulmecid'i çıkarmalı (burada miras düz bir çizgide geçmiyor, soyun en yaşlısına kalıyor). Bu şehzade görünüşe göre komplocularla yakın ve hilafet tahtına çıkışının hızlandırılmasına karşı değil.

Bu görüşmeler tamamen sessizlik altında yürütülüyor; asker ve subayların arasında elden ele gezen bildirilerde sultanın devrilmesi hakkında hiçbir ifade yok. Fakat, hâlihazırda sadece Arnavut bildirisinde V. Reşad'a bağlılığa dair alışılageldik teminatların olmaması bile, popülaritesinin sallandığını göstermektedir. Jön Türkler, düşerlerken beraberlerinde bu iyi huylu, Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarlarına bağlı sultanı da götürebilirler.

8 Temmuz

“Evet, bu sefer batacağız,” yakın zaman önce meclis kulislerinden geçerken, bir mebus grubunun yanında söyledi Talat Bey.

Bu tam da kabinenin istifası öncesiydi. Talat Bey kararlı, faal ve azimli bir insan. Eğer o da yüksek sesle ölümün yakın olduğunu kabul ettiyse, demek ki İttihat ve Terakki komitesi iktidarının sonu gerçekten geliyor. Son günlerdeki olaylar siyasi ağırlık merkezinin gittikçe hızlı bir şekilde diğer tarafa doğru kaydığını gösterdi. Bir panik havası var, herkes gergin, çevresine bakınıyor, yeni olayları bekliyor. Dün şehirde, subayların Ayasofya’da miting düzenledikleri söylentisi yayıldı ve hâlihazırda korkmuş senatörler, parlamento üyelerini onlara göndermeye hazırlandılar. Neyse ki birisi Boğaz’da yer alan senatodan, İstanbul’da Ayafosya yakınlarındaki *Tanin* yazı işlerine önceden telefon etmeyi akıl etti. Oradan, hiçbir miting olmadığı cevabını verdiler.

Esasında, telefon olmadan da subayların şimdi toplantı ve gösteri düzenlemeleri için bir neden olmadığını anlaşılabilirdi. Onlar, zaten vaziyete hakimler. Henüz iki üç gün önce, kabine dağıldıktan hemen sonra kimin devlet iktidarının direksiyonunu ellerinde tuttuğunu anlamak mümkün değil miydi? Zira, kabineler önce de değiştirilmişlerdir ama komite yeni nazır kadrosunu hem seçmiş hem de yönlendirmiştir ve sadrazam kim olursa olsun Jön Türklerle iyi geçinmek zorunda kalmıştır.

Şimdi ise hâlihazırda Dahiliye Nazırı olarak düşünülen Hilmi Paşa, yabancı bir muhabire şöyle demekte:

“Önemli bir şey değişmez. Jön Türkler eskisi gibi yöneteceklerdir.”

Bu, geçen hafta ortası söylendi. O zamandan beri olaylar geliyor ve görünüşe göre Jön Türkler cidden batıyorlar. Rum gazeteleri, yönetimin gittiğini hissederek cesaret topladılar ve susulması emredilen hususlar hakkında cesurca konuşuyorlar. Artık, Talat Bey ve Cavid Bey’in hayatının tehlikede olduğunu yazıyorlar. Aynı dedikodu siyasi çevrelerde de ısrarla devam ettiriliyor.

Güvenilir komite gazetesi *Tanin* üslubunu tamamen kaybetti ve meclisi dağıtmaya gerek olmadığı, bunun yasal temeli olmadığı hakkında bazı alakasız makaleler basıyor.

Kabinenin ilanı (министерская декларация) ve güvenoyundan hemen sonra kabinenin ani istifasının çok gülünç (глупое) duruma düşürdüğü meclis, acizce debeleniyor (мечется) ve hayatta kalma fırsatı arıyor. Cumartesi günkü toplantıda, komiteye yakın eski nazırlardan biri olan Ermeni mebus Halaciyân, kabinenin kendi eylemlerini açıklamak için ortaya çıkmasını teklif etti. Diğer bir Ermeni, etkili ve liyakatli bir Taşnak olan Varteks, meclisi sadece dikkate almamakla kalmayan, fakat her şeyi pembe tasvir eden yalancı bir beyanname ortaya koyarak, onu açıkça aldatan kabine ile konuşacak hiçbir şey olmadığını söyleyerek itiraz etti.

Said Paşa yeniden meclise gelecek mi, sinsî sözlerle durumun vehametini gizlemek isteyecek mi istemeyecek mi bilinmez ama her hâlükârda, mebuslar komiteyle beraber kendilerinin de dibe doğru gittiklerini hissetmelidir.

Makedonya ordusunca yollanan henüz ilk ultimatomda, meclis üyelerinin mebus değil, fakat komite tarafından atanmış memurlar olarak adlandırılması boşuna değil. O zamandan beri Selanik ve İzmir'deki subay örgütleri tarafından sultana benzer ultimatomlar gönderilmiş, nihayet aynı talepler İstanbul garnizonunca da seslendirilmiştir. Sultan boş yere, alelacele nasihat niteliğinde bir irade çıkartmış ve generallerini tüm kışlalarda onu okumaya mecbur bırakmıştır. Yeni askeri partinin kendini adlandırdığı şekliyle İttihat ve Vatan örgütü,² sultanın nasihatlerine kendi taleplerini tekrar ederek cevap vermiştir. Dün akşam Bahriye eski Nazırı Hurşid Paşa ve diğer üst rütbeli askerler, kışlaları gezerek yeni komuta kademesiyle Yıldız Sarayı'na döndüler. Sultanın, gönderilenlerden ikisini kabul etmediği söyleniyor; fakat geri kalanları kabul etmiş ve onlardan tamamen aynı talepleri,

2 Burada kastedilen Halaskar Zabitan'dır. (ç.n.)

yeni bir eklentiyle –Jön Türk önderlerinin yargılanması gereklidir- beraber dinlemiştir.

Dünkü beyanatın üslubu tehditkâr.

“Eğer şarlatımız kabul edilmezse kan akacak ve bunun suçu bize atılamaz,” dediler henüz kısa süre önce Jön Türklerin dayanağı olan subaylar.

Şimdi, İttihat ve Terakki Partisi’nin sadece bir sığınağı kaldı: Kendilerinin ve doğrudan yandaşlarının çoğunluğu temsil ettikleri meclis. Bu son iktidar aracını elde tutmak için parti her tür tavize hazır. Parti grubunun son toplantısında, Tevfik Paşa’nın oluşturacağı her tür kabinenin –muhalefet üyelerinden oluşturulsa, Jön Türklerin en etkili düşmanı Kâmil Paşa bu kabineye sokulsa bile- desteklenmesi kararı alındı. Meclis herhangi bir kabineyi kabul edecek, ama kabinenin meclisi feshetmemesi şartıyla.

Ancak görünüşe göre bu nafile bir beklenti. Jön Türkler, o kadar hesapsızca bir gayretle seçimlerde tahrif ettikleri şu anki meclisi de, batarlarken beraberlerinde götürecekler. Elbette Türk siyaseti sürprizlerle ve beklenmedik olaylarla dolu. Şimdi bile, etrafta her şey çatırdar ve parçalara ayrılırken, çoğu kişi artık her gürültüde devrim bombardımanının başladığını sanarken, tecrübeli kişiler kafalarını şüpheci bir şekilde sallıyor ve sonuç çıkarmada aceleci olunmamasını tavsiye ediyorlar.

Yine de, muhalefet subayları, bedbaht Yıldız Sarayı’nın giriş ve çıkışlarında nöbet tutmaktalar ve izinleri olmadan sultanı görmek kolay değil. Sadece dikkatli ve askeri disiplini bilen kişilerin soğukkanlılığıyla değil, fakat kendi gücünden emin bir bilinçle de davranmaktalar. Kimsenin kanını dökmeleri pek mümkün değil. Fakat istediklerini muhtemelen elde edeceklerdir; yeni kabineyi kuracaklar, seçimleri izleyecekler, belki de İttihat ve Terakki’nin önde gelen liderlerinin başına ceza yağdıracaklar.

Türkiye bundan ne kazanacak, işte soru bu.

10 Temmuz

Prens Adaları'na giden küçük bir vapur, Altın Boynuz'un tekne ve vapur izdihamının arasından ağır bir şekilde sıvıştı. Marmara Denizi, doğuda yükselen yeni ayın ilk parıltılarıyla aydınlanarak, eflatun, alacakaranlık yansımaları yükselip alçalıyordu. Ayvan-saray burnu, aralarında selvilerin gövdelerinin ve asırlık çınarların yuvarlak tepelerinin koyulaştığı gri, eğri çatılarıyla, kubbe ve kuleleriyle romantik, sisli bir güzellikle sarılıydı. Bizans duvarlarının çatlakları, bir zamanların heybetli hisarının bu kasvetli ve perişan kalıntıları denizin üzerinde yükseliyorlardı.

Tepenin üzerinde ise Ayasofya, kubbeye taçlandırılmış ağır iskeletini göğe doğru yükseltiyordu ve minareleri, eski şehrin üzerinde yükselen hafif, tetikte bekleyen muhafızlar gibi bir araya dolmuşlardı. Kaç kere Sofya katedralinin duvarlarının yanına, hiddetlenen insan denizinin dalgaları sıçradı; kaç kere imparatorların çok dilli askerleri bazen halka dayanarak, bazen de onun iradesine karşı, burada hükümdarlarını değiştirdiler. Hırslı arzuların tutkulu savaşı; sık sık sadece düşüşle değil, fakat sınırsız utanç ve eziyetle biten, sınırsız bir iktidar savaşı, kanlı bir sisle Doğu imparatorluğunun tüm tarihini kaplamakta. Bu savaşın uğursuz mirası, altın hilali Ortodoks Bizans'ın sayısız kilisesine yerleştiren muzaffer Türklere kalıyor.

Rehberler, 20. yüzyıl insanların hoşgörülü tebessümüyle, bir zamanlar Augusteum Meydanı'nın mermer levhalarla parıldadığı yerdeki iki muazzam, dibinden yakılmış çınarı gösteriyorlar.

“Burada kazanlar asılıydı, yeniçeriler kendilerine öğle yemeği haşıyorlardı. Bu uzun zaman önceydi,” rehberler açıklıyorlar.

Yeniçerilerin yok edilmesinden bu yana henüz yüzyıl bile geçmedi. Tarih, bizim gözümüzün önünden hızlı adımlarla geçiyor. Fakat yine de yüzyıl, kuvvetli yaşanmışlıkları ve gelenekleri silmek için o kadar çok ve yeterli değil.

Vapur, Marmara Denizi üzerinde yavaşça ilerliyor. İstanbul artık ilk ışıklarla parlıyor, hafif deniz sisinden ötürü tamamen

mavi. Ayışığı dar, altın direklerle suda uzanıyor, kadife bir donuklukla vapurumuzdan gelen dumanın siyah şeridi onu keserek yayılıyor. Bu kesinlikle bir hayalet, bizi kovalıyor. Yanımda, tanıdığım Türk devlet adamlarından en bayağısı oturmakta, fakat o bile denizin, gökyüzünün ve ayın var olduğunu şaşkınlıkla ilk kez fark etmiş gibi, Fransızca konuşuyor:

“Fakat bu ne kadar güzel!”

Bu, Maliye ve Nafia Nazırı Cavid Bey, göze çarpan yeteneklere sahip, ilk Türk bütçesini oluşturan, imparatorluğun mali hayatının iyileşmesi için pek çok şey yapan bir kişi ve aynı zamanda, Talat Bey’den sonra popüleritesi en az olan Jön Türk.

İkisi de, bürokrat ve hocaların sinsi iktidarına karşı savaş bayrağı açan yeni Türkiye’nin hakiki temsilcileri. On beş sene önce, Abdülhamid rejiminin kanunsuzluğunun ve casusluk faaliyetlerinin arasında meşrutiyet için tehlikeli bir savaş yoluna çıkmışlardı. 1908 yılının başarılı darbesi, onları ve yoldaşlarını yukarıya çıkarmış, ülkenin yönetimini ellerine teslim etmişti. Risk büyüktü, zira başarısızlık hayatlarına mal olurdu. Şimdi ise dünkü entelektüeller, ayda 10-15 liraya kıt kanaat geçinen küçük bürokratlar, aniden devletteki birincil kişiler haline geldiler.

Beraberlerinde taze bir enerji, halk ihtiyaçları hakkında daha fazla farkındalık, en önemlisi de eski rejime, şiddet ve kanunsuzluğa yönelik samimi nefretlerini getirmişlerdir. Türkiye’de hâlen dürüst bir vatanseverliğe muktedir olan herkes, Jön Türk Partisi’nin çevresinde ümit ve güvenle birleşmiştir. Henüz kısa bir süre önce derin bir uykuya dalmış olan ülke, birkaç ay boyunca yenilenmenin renkli hayalleriyle yaşamıştır.

Bundan sonra ise olağan hikâye başlamıştır. Eski düzen, kendi taraftarlarının yardımıyla restorasyon girişiminde bulunmuştur. Bu başarılamamıştır, ancak meşrutiyetin balayı illüzyonları parçalanmıştır. Ellерinden belli bir süreliğine iktidar alınan Jön Türkler, şimdi ona iki katı daha fazla bir açgözlülükle yapışmışlar ve yavaş yavaş, henüz ne örgütlü bir kamuoyunun ne de siyasi olarak bir koruma mekanizmasının olmadığı bir ülkede,

iktidarlarının sınırsızlığıyla sarhoş olmuşlardır. Olağanüstü hâl, basına tahammülsüzlük, seçimlerin tahrif edilmesi: İşte, kendi elleriyle ülkeye bahsettikleri Kanun-i Esasi'ye karşı üç ana suçları.

Bir rivayet onlara daha kötü suçlar da atfetmekte. Kiralık katiller aracılığıyla tehlikeli düşmanlardan kurtulurken, siyasi cinayetlere başvurmaktan kaçınmadıkları söyleniyor. Kendi gazetesinde Cavid Bey'in verimsiz kredi operasyonlarını kınayan iş adamı ve gazeteci Zeki Bey'in davası hâlen komitenin itibarında kara bir leke olarak kalmaya devam ediyor. Yargı, bütün bir kıstır kimliği belirsiz iki delikanlıyı sanık sıralarında tutmakta. Kamuoyu, onların tükenmiş yüzlerinin arkasındaki hakiki elebaşlarını görmeye çalışıyor ve öncelikle Cavid Bey'in adını dillendiriyor.

Kaç kere onun yüz buruşturmayı andırırcasına sürekli gülümseyen, çirkin, kendini beğenmiş yüzüne bakarken, bu söylenilerin ne kadar doğru olduğunu tahmin etmek istemişimdir. Bu hırslı, küçük insan meclis önünde konuşurken, yaldızlı üniformasıyla saray çıkışlarında gösteriş yaparken, yabancı gazetecilerin önünde hava atarken hep, hâlen doymamış bir kibir ve kendini beğenmişlikle parlamakta. Tam olarak bu şahsi özelliklerin, düşmanlarını siyasi konulardan daha fazla öfkelenlendirmiş olması, siyasi cinayetlerden daha fazla kızdırması muhtemeldir; zira Türkiye'de bu gibi olaylar görmemezlikten geliniyor.

Şimdi iktidar Jön Türklerden gitti. Uzun mücadeleden sonra rakiplerini yere sermeyi başaran başka bir siyasi grup yavaşça büyüdü. İstifa Cavid Bey'i hemen daha ciddi ve sade biri yaptı; bu, belki insanlar sık sık başarısızlıklardan sonra iflah oldukları için ya da Cavid Bey mücadelesi ve çalışmalarıyla ilgili çıkarımlar yaparken, uzun yıllar önce siyasete atıldığı zamanki o idealleri hatırladığı içindir.

“Şimdi biz dinleneceğiz, bırakalım onlar çalışsınlar,” ironik bir şekilde gülümseyerek, söyledi.

“Sanırım nazırların çoğunluğu artık dinlenmeleri gereken bir yaşta, değil mi?”

“Evet, bu yaşlılar kabinesi. Muhtemelen biz Türkiye için fazlaca gençtik. Bizde ortalama yaş otuz beş-kırk, onlarda ise yetmiş. Hatta Kâmil Paşa doksan yaşında.”

Bu konuşma henüz yeni listenin yayınlanmasından önce yapılmıştı. Cavid'den, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın sadrazam olarak tayin edildiğini o sırada öğrenmiştik; fakat birkaç gün boyunca tayinler, isimler ve dedikodular sonbahar yaprakları gibi dönüp durdukları için henüz buna inanmıyorduk.

“Kâmil'i sadrazam yapmayacaklar mı?”

Cavid Bey hızlıca bana doğru döndü.

“Hayır!” enerjik, neredeyse sitemli bir şekilde karşı çıktı. “Bu mümkün değil.”

Bunun oldukça ağır bir darbe olacağını anladık. Zira Kâmil Paşa'nın sadrazamlığında gericiler Mart Darbesini hazırlamışlardı ve Mahmut Şevket'in kuvvetleri başkenti ele geçirdiklerinde, sadrazam az kalsın askeri mahkemede yargılanacaktı. Bu düşman, hakiki bir düşman, zeki, etkili ve acımasız.

“Hayır, hayır, Kâmil kabineye girdiği anda,” Cavid Bey kendi kendini avutuyor, “tüm bu şimdiki kabine kombinasyonu uzun süre devam edemez. İki ay onlara yeter.”

“Peki, eğer meclisi feshederlerse?”

“Hiçbir kanuni temeli yok. Fesih öyle düzenlenmiş ki bunu yapmak kolay değil. Biz meclisi feshetmek için bir ay uğraştık.”

“Cavid Bey, peki ya Rum gazetelerinin, sizin kabinenizin yargılanacağını söylemeleri?”

Küçümser bir tavırla omuzlarını silkti ama küçük, kara gözlerinden endişe geçti.

“Niçin? Hiçbir suçumuz yok. Bu basit bir blöf o kadar, aynı, askeri organizasyon söylentileri gibi bir blöf. Zira, nihayetinde tüm sorun elli hoşnutsuz subayda. Eğer iyi bir Harbiye Nazırı-mız olsaydı, buna benzer hiçbir şey meydana gelmezdi. Düzen zaten yeniden kurulmuş olurdu.”

Biz kibarca susuyoruz. Her şeyin en azından geçici olarak kaybedildiği şu anda bile bir illüzyona tutunma isteği, bu sözlerde

oldukça açıkça duyulmakta. Jön Türklerin tüm faaliyetlerini renklendiren, jakobenliklerinin haklılığına olan aynı inanç göz önünde tutulduğunda, tabii ki sadece bir gücün önünde geri çekilirlerdi. Ve bu güç, Sadık Bey'in başında olduğu muhalif siyasetçi grubunun yönettiği bir askeri örgütün şahsında ortaya çıktı. Onlar, Abdülhamid'in eski görevlileri olan, hepsinin toplam yaşı bizzat Osmanlı İmparatorluğu'nunkinden çok daha fazla kıdemli paşaları iktidara geri getirdiler. Bu kişiler dün törensel bir şekilde Babıali'ye geldiler ve kalabalık onları kurtarıcıları, özgürleştiricileri gibi, mutlu bir şekilde selamladı. Hususi, coşkulu alkışlar Kâmil Paşa'nın payına düştü.

Babıali etrafındaki sokakları doldurmuş olan softalar, küçük bürokratlar ve tüccarlar, Kâmil Paşa'nın sadrazam olarak tayin edildiği söylentilerini ısrarla sürdürdüler. Tekrar mevkiyi elde eden ihtiyar, bunu zaten olması gerekenmiş gibi addetti. Hakkı bir Türk kodamanı gibi her şeye alışkındı. Abdülhamid döneminde sadrazamlık yapmıştı, fakat gözden düştüğü ve İngiliz elçiliğinde, hâlen özel dostluğunu devam ettirdiği sultanın suikastçilerinden kurtulduğu da olmuştur. Sonrasında, her an Jön Türkler tarafından yargılanmayı ve darbe yemeyi beklemiştir. Şimdi ise yeniden üstlerine çıkarak, belki de kendisi onları yargıya verecektir.

Türk tarihinin tekerlekleri böyle dönmekte ve insan yaşamalarını böyle döndürmektedirler. Yeni efendiler hâlihazırda bürokratları değiştirmekteler, İstanbul Kaymakamını azlettiler; bunun ötesinde, kıdemli polis memurlarını, yerlerine subayları getirerek ayıkladılar. Temizlik şimdi hem vilayetlerde hem de nazırlıklarda sürecek; buralarda neredeyse tüm makamlar Jön Türklerce doldurulmuş. Peki, onların yerine kimi oturtacaklar ki? Yine ihtiyarları, ta Abdülhamid döneminde görev yapmış bürokratları mı?

Aynı sırada, İstanbul'da olağanüstü hâl kaldırıldı, muhaliflerin bizzat ayaklanmaya teşvik ettikleri Arnavutlar ve isyancılarla barış yapıldı ve tatlı bir gülümsemeyle galipleri selamlayan Rum gazeteleri yeni hürriyet, eşitlik ve kardeşlik devrini ilan etmekteler.

Şimdi iktidarı ele alan, ileri yaşlı, Abdülhamid tarafından yetiştirilmiş üst düzey yetkililer bu sivil nimetleri Türkiye'ye getirecekler mi? Pek mümkün değil. Fakat şimdilik, İstanbul sanki her tür olaya memnun olan büyük bir çocuk gibi bir kutlama havasında.

Fakat yine de, yeni kabinenin Babıali'ye yaptığı olağan zafer alayı sırasında cesur bir jandarma subayı bulundu ve yeni kabineyi selamlamak yerine, şöyle bağırdı:

“Kahrolsun Abdulhamid'in uşakları!”

17 Temmuz

Şu anda Türkiye'de vuku bulan ve sadece Türk toplumsal eylemcilerini değil (общественный деятель), fakat Avrupalı diplomatları da gergin bir hâlde tutan siyasi kriz, ülkenin yeni siyasi yapıları karşı iç çaresizliğini ve elverişsizliğini acımasızca ortaya çıkarıyor.

Dört yıl yöneten Jön Türklerin yerine sanki başka bir güç öne çıkmakta. İttihat ve Terakki'nin siyasi bakiyesinde pek çok hata, pek çok suistimal sayılabilir; Türk olmayan milliyetleri kendi yanlarına çekmeyi başaramadılar, Arnavutluk'ta saçmalıklar yaptılar, jakobenlikle uğraştılar, rakiplerle mücadeleye o kadar güç harcadılar ki ıslahatlar için enerjileri kalmadı.

Ancak yine de bu üzücü bakiyede kazançlar da var. Milliyetlerin eşitliği temelinde genel zorunlu askerlik hizmetinin getirilmesi, vergi toplamının düzenlenmesi, bütçenin ayarlanması, nihayet halk eğitimiyle ilgilenilmesi ve yaşlı, ıslahat öncesinden kalma idarecilerin, kanuna ve insan şahsiyetine saygı duymaya muktedir yeni kişilerle değiştirilmesi; tüm bunlar İttihat'ın kuşku götürmez hizmetleri.

Bana kalırsa, hâlen oldukça az değer verilen bir hizmetleri daha var. İttihatçılar şüphesiz güçlü ve örgütlü bir fırka yaratarak durağan, uykudaki kitleye örgütlü toplumsal yaşamın, bilinçli ve faal katılımın ilk becerilerini kazandırmışlardır.

Sadece Jön Türklerin değil, fakat önemli derecede “Genç Türkiye'nin” düşmanlarından da oluşan yeni kabine, beyannamesinde

açık bir garêze seleflerinin particiliğini vurgulamakta. Bürokratik alışkanlıklarla yetiştirilmiş bu kişilere parti kavramının kendisi yabancı ve siyasi parti, onlara siyasi bir suçlu gibi geliyor.

Meclisteki çoğunluk temsilcisi olan Jön Türk grubunun lideri, beyannamedeki bu hususu hemen işitti ve meydan okumayı kabul ederek gururla söyledi:

“Evet, biz partiyiz. Ya siz kimsiniz? Kime dayanıyorsunuz? Nüfusun hangi kesimini, hangi fikirleri temsil ediyorsunuz?”

Eski ve yeni Türkiye'nin meclis buluşması en başından sonuna kadar bir düelloya benziyordu. Gazi Muhtar Paşa'nın kabinesi boşuna askeri tehdit baskısı altında oluşturulmamış.

Tüm hafta, havada askeri çatışma kokuyordu; zira askerlerin içinde epey Jön Türk taraftarı olduğu söylenmekte. Sokaklarda gece gündüz devriyeler geziyorlar. Düşman tarafları, fiziksel eylem yönteminden alıkoyan yegâne tampon meclistir; burası, toplumun Türklerdeki düşük seviyesinde bile siyasi tutkuların daha insani bir netice vermesini sağlayan bir çıkış noktasıdır.

Ancak meclis oturumlarının yapıldığı küçük, beyaz saraydaki ruh hali son günlerde o kadar gergindi ki tüm bu kırmızı fesler ve beyaz sarıkların üzerinde sanki kıvılcımlar uçuyormuş gibi geldi. Mebuslar daha sokakta öfkelenmeye başlıyorlardı. Hükümet nedense parlamentoyu, sanki onda halk temsilcileri değil de, Arnavut asiler toplanıyorlarmışcasına askerlerle çevreledi.

“Siz, niye asker koydunuz ki? Bizden mi korkuyorsunuz?” Harbiye Nazırına küçümseyerek sordu Talat Bey.

“Bu ben değilim, bu ben değilim... Bunu Dahiliye Nazırı talep etti,” diye inkâr etti Nazım Paşa. “Onları uzaklaştırmalarını emredeceğim.”

Ve askerlerin göze çarpmamaları, komşu bahçelerde saklanmaları emrini verdi.

Alçak, yarı karanlık, ahşap kolonlarla desteklenmiş, kulis yerine geçen ön cephede yabancı gazeteciler ve tüm elçiliklerin tecümanları, tüm bunların nasıl sonlanacağını mebuslardan öğrenmeye

çalışıyorlardı. Hükümetin fesih için bir bahane bulmak istediğini, Jön Türk çoğunluğun ise bu bahaneyi vermek istemediğini artık herkes biliyordu. Soru şuydu ki birinin tavizkârlığı, öbürünün ise saldırganlığı ne kadar ileri gidecek.

Ve gariptir ki mebus gruplarından Abdülhamid'in adı gitgide sıkça duyulur oldu. Sabah, Fransız gazetelerinden birinde Cavid Bey'in bir mülakatı çıktı; burada, doğrudan Arnavutların hal edilmiş sultanı tahta geri çıkarmak istediklerini beyan etmiş. Kulislerde daha ileri gidildi, yeni kabinenin de bunu istediğini iddia ettiler. Tahttan indirilmiş, dermansız, muhakeme becerisini neredeyse kaybetmiş sultan, yeniden tiksini, korkunç bir hayalikle toplumsal eylemcilerin hayalini korkutmakta. Abdülhamid: Acımasızlığın ve hukuksuzluğun, çöküşün ve ölümün sembolü; mebusların yeni kabineye bu tür planlar atfetmeleri ise henüz oluşturulmuş kabine ile parlamento arasında nasıl bir uçurum olduğunun göstergesidir.

Sadrazamın Türk usulü bir sükunetle kabine adına okuduğu beyannamede, hayırlı bir şekilde hüküm süren V. Reşad'ın saltanatına olan değişmez bağlılık ve sadakata dair olağan, şatafatlı sözler yoktu. Bu hoş, iyi huylu ihtiyara, Yıldız bahçelerinin kalbinde gerçekten de yer yok; yeni kabine, onun komiteye oldukça bağlı iki gözde sekreterini hâlihazırda elinden almayı başardı. Tartışma kızıştığı sırada, ateşli bir hoca kabineye Hamidci olduklarını söyleyerek suç attı, nazırlar kalktılar ve kızgın bir şekilde dışarı çıktılar, fakat protesto etmediler. Bu arada, Hilmi Paşa diğer tüm suçlamaları konuşmacıyı bölerek, hatta onu, kötü disipline edilmiş Türk meclisinde genel kabul gördüğü üzere hafifçe kürsüden iterek çok hızlı ve kararlı bir şekilde yanıtladı.

Jön Türk partisi kendisine daha fazla hâkim oldu. Hükümetin tüm beyannamesi anlaşmazlık çıkarmak üzere hesaplanmıştı. Hiçbir program, devlet yönetimiyle ilgili hiçbir fikir konulmamıştı, sadece önceki hükümetin eleştirisi vardı. Ve şüphesiz şu anda kabinenin başında bulunan Hilmi Paşa, hemen biraz daha barut attı.

Hükümet beyannamesini iyice düşünmek amacıyla tartışmaların bir sonraki güne bırakılması için bir teklif getirilmişti.

“Hükümet hemen bugün sizden yanıt almak zorunda. Durum ertelemeye gelmez. Biz, beyannamemizi kabul edip etmediğinizi akşama kadar öğrenmek zorundayız,” sert ve kararlı bir şekilde beyan etti Hilmi Paşa.

Meclis kaydadı. Mebuslar yerlerinden sıçradılar. Herkes bağıırıyordu. Yumruklar göründü, feslerin püskülleri sallandı, sarıklılar geniş vaiz giysisindeki kollarını havaya kaldırdılar. Talat Bey kürsüye koştu ve soluk bir hâlde, ona özgü olmayan bir asabiyetle beyan etti:

“Halk bir devrimin içinde yaşıyor. Böyle bir anda, onun temsilcileri olan bizler vazifemizi sonuna kadar yerine getirmek zorundayız. Kâmil Paşa, Hilmi Paşa, Hakkı Paşa, Said Paşa kabineleri birbiri ardına İttihat ve Terakki Partisi’ne dayanmışlardır. Şimdi biz halka tüm faaliyetlerimiz hakkında rapor vermek zorundayız. Hiç kimse bizim bu vazifeyi yerine getirmemizi engelleyemez.”

Bu güçlü ve güzelce söylendi. Fakat çalkantılı meclis gününün sonraki tüm olayları, Jön Türk liderinin bu ilk, enerjik jestiyle uyuşmadı; bu nedenle, bu sözleri söylemese daha iyiydi. Hilmi Paşa’nın akşama doğru çoğunluktan düpedüz kopardığı güvenoyunu çabuk ve gönüllü bir şekilde vermek daha kazançlıydı.

Nihayetinde, İttihat ve Terakki konuşmacılarından hiçbirisi taahhüt edilen siyasi konuşmalarını yapmadılar, hükümetce yapılan suçlamalar cevapsız kaldı; mecliste geçirilen meşakkatli saatler küçük, fakat oldukça şiddetli münakaşalarla doluydu. Mebus sıralarında hükümetin ciddi herhangi bir taraftarı yoktu. En zekisi genç bir Arnavut, Şahin Bey idi; fakat Arnavutlar, yeni hükümetin elinde Jön Türklerle mücadelede edilmesini sağlayan ana devrimci silah olduklarından dolayı, Şahin Bey’in konuşması genel siyasi bir anlam ihtiva edemezdi. Liberal partinin baş sözcüsü ise naif bir budala olan Galip Bey idi. Sözleri sadece kahkahaya neden oldu, ta ki şimdiki kabinenin Türkiye’ye bizzat Allah tarafından gönderildiğini belirtinceye kadar.

“Böyle konuşmaya nasıl cüret edersin,” diye aniden yerinden bağırdı uzun boylu, iri yarı hoca, “Gazi Muhtar Paşa peygamber mi?”

Ve tüm hocalar her yandan dindar haykırışlarını yükselttiler. Diğer bir sefer, kürsüde komitenin taraftarı bir hoca vardı.

“Eğer tüm halklar; Kürtler, Araplar, Ermeniler de Arnavutlar gibi isyan ederlerse...” dedi.

Dört Arnavut mebus sıçradılar ve sıralara vurmaya başladılar.

“Biz isyan etmiyoruz, biz hakkımız olanı istiyoruz,” diye bağırdı Süreyya Bey.

Meclis, Arnavut liderlerin faaliyetlerine dair bu aynı değerlendirmeyi bizzat Hilmi Paşa’nın ağzından duymuştu. Jön Türk grubunun lideri, kabineyi iki şartı kabul etmeye zorlamaya çalıştı: Kabine, sultanın Trablusgarp’taki egemenliğini tamamen korumayı üstlenecek ve Arnavutların kanunsuz ve kabul edilemez taleplerini reddedecek.

Hilmi Paşa sabırsızca sıçradı ve şunu beyan etti:

“Arnavutlar bize karşı hiçbir sert, kanunsuz talepte bulunmadılar; eğer bulunurlarsa, onları reddederiz.

Daha sonra diplomatlar bu sözleri, Arnavutlar yoluyla Jön Türklere ödün gibi yorumlamışlardır; fakat o zaman gazeteci locasında benim yanımda oturan Arnavutlar buna farklı yaklaşmış ve memnun kalmışlardır.

Yoğun, tutkulu bir dikkatle tartışmaları geriden takip ediyorlardı. Kabinenin temsilcisinin bu sözleri sırasında gözleri memnuniyetle aydınlandı, hatta biri alkışlamaktan geri duramadı.

Bunlar elmas broşları, kusursuz, moda yeleklerinin üzerindeki kalın altın kolyeleriyle bakımlı, mükemmel giyimli, parfüm sürünmüş insanlardı. Sürekli olarak, nazıkçe bana konuşmacıların sözlerini çeviriyorlar, hem kabine hem de Arnavut hareketine karşı sempatiyi kazanmaya çalışıyorlardı.

“Jön Türklerden hoşnutsuzluğunuzun ana sebebi nedir?” diye onlara sordum.

“Hiçbir şeyden memnun değiliz. Nüfusun silahlarını almak, Arnavutların her zaman idare edildikleri olağan haklarını yok etmek, vergileri kendilerine göre toplamak istediler.”

“Fakat devlet vergi toplamak zorundadır, değil mi?” Muhataplarımın kara gözlerinde bir sırıtma belirdi.

“Yani evet, ben de sonuçta onları ödüyorum. Benim mülküm güneyde. Biz daha uygarız, ödeme yapıyoruz. Dağlılar ise, onlar ödemiyorlar,” kaçamak bir şekilde cevap verdi genç toprak sahibi, mebus Şahin Bey’in kardeşi.

Babaları Abdülhamid döneminde Hariciye Nazırıydı ve oğullarına muazzam malikaneler bırakmıştı.

“Dağlılar neyle yaşıyorlar ki?”

Yine aynı sırıtma.

“Eşkivalık yapıyorlar,” diye birinin ağzından kaçtı.

“Yani bir de avcılıkla,” diğeri düzeltti.

Kahkaha atmamak için kendimi zor tuttum.

“O hâlde, silahlarını vermeleri elbette mantıklı değil.”

“Tabii ki,” canlı bir şekilde onayladı bir Arnavut, -dağlarda güvenlik de yok, silahsız olmaz.”

“Peki, sizin bu kadar desteklediğiniz yönetim düzeniniz nedir?”

Yaşça büyük, önemli bir derebeyi, güvenilir ve kararlı yüzüyle bana açıkladı:

“Halkı biz soylular yönetiyoruz. Toprak genel olarak bize ait. Fakat bizde köylüler mükemmel yaşıyorlar. Ve bize kayıtsız şart-sız itaat ediyorlar. Mesela, eğer herhangi biri öldürülürse, maktulun kardeşi bize, reisler gelir ve şikâyetle bulunur. Biz, suçlunun evinin yakılmasına karar veririz, suçlunun kendisini ise isteyen herkes öldürebilir. Ve size garanti veriririm ki o ev yakılır, suçlu ise cezalandırılır.”

Gururla güldü ve tırnakları mükemmel şekilde törpülenmiş, beyaz elleriyle sık kravatını düzeltti.

Bu tipik Osmanlı ağalarına bakarken, Hamidcilerin yeniden doğuşlarıyla ilgili anlaşılması güç lakırdılara daha fazla inanmaya

başladım. Zira Arnavutların baş reisi, hakkında bu kadar çok yazılan ve telgraf çekilen İsa Boletini önceki sultanın eski muhafızıydı. Sadece bir şakiydi, birilerini kesiyor, Arnavutluk'ta bir yerde soygunculuk yapıyordu. Abdulhamid böyle kişilerden kendi saray muhafız birliğini oluşturunuyordu. İsa Boletini çağırılmış, birkaç yıl hizmet etmiş, para biriktirmiş ve Arnavutluk'a gitmiştir. Orada talihsiz bir toprak sahibinin malikanesini zorla almıştır. Mağdur şikâyetçi olmayı denemiştir. Sultan ise konunun kapatılmasını emretmiştir. Birkaç yıl sonra İsa Boletini yeniden saraya girmiş ve Abdülhamid'in en nihayetinde düşüşüne değin hizmet etmiştir. Şimdi, Jön Türk hükümetine karşı Arnavut çetelerini idare etmekte.

Hem Arnavutların vahşiliği hem de söz konusu yerlerde Sırp, Bulgar, Yunan çıkarlarının kesişmesiyle karmaşıklaşan, zorlaşan Arnavut sorunu bu kadar mebcuri bir şekilde meclise geldiğinde, sorunun Arnavutlarda olmadığı hemen hissediliyor.

Karşımızda ihtiyar ve gençlerin hep aynı mücadelesi, ölmekte olan Türkiye ile yeniden doğmaya can atan Türkiye'nin mücadelesi var. Şimdi ihtiyarlar üste çıkmış durumda. Subay örgütlerinin desteğini arkasında hisseden Hilmi Paşa, ısrarcı ve kibirli bir şekilde meclisin çoğunluğunu baskı altında hareket etmeye, onun şartlarını kabul etmeye zorladı:

"Tüm beyannamenin çekincesiz bir şekilde kabul edilmesini tüm kabineye bütünüyle güvenoyu verilmesini talep ediyoruz."

Ve çoğunluk temsilcileri, her sözleri kin ve öfke püskürmesine rağmen, yine de güvenoyu verdiler.

Jön Türklerin kısmen Arapların etkisi altında böyle davrandıkları söyleniyor. Onlar 30 kişi. Eğer güvenoyu alınamazsa ayrılmakla tehdit ettiler; çoğunluk ise şu anda her tür bölünmeden kaçınmakta. Daha doğrusu, komite sadece şimdilik bir ihtilafa girmeyi ve meclisin feshedilmesi için kanuni bir bahane yaratmayı kendisi için faydalı bulmadı. Kabine, fesih usulü hakkın-da yeni bir yasa tasarısı getirmeyi düşünmekte. Kabul edilirse,

meclis yeni yasa gereğince sultanın iradesiyle feshedilecek. Kabul edilmezse, kabul edilmediği için yine feshedilecek. Öyle ya da böyle meclisin kaderi belirlenmiş.

Diplomatlar ve gazeteciler, parlamento ve kabine arasındaki mücadelenin nasıl sona ereceğini görmek için günbegün, saatlerce nöbet tuttular, fakat yine de göremediler. Kriz pazar günü, herkes şehrin sıcağından kurtularak İstanbul'un çekici banliyölerine kaçtığı sırada vuku buldu. Şehir boştu. Bu sırada, sadrazam senatoyu olağanüstü toplantıya çağırdı ve fesih hakkındaki maddenin özel olarak yorumlanmasını talep etti. Önceki mebus kadrosu, sürenin bitimine iki ay kala feshedilmişti. Kabineye göre şu anki kadro sadece bu iki ayı tamamlamak zorundaydı, sonrasında ise yetkileri iptal edilmiş sayılacaktı.

Senatörler arasında çoğunluk Jön Türk karşıtı olmasına rağmen, böyle bir usul onlara dahi yeterince inandırıcı gelmemiştir. Kapalı oturum öğlen birde başladı ve sadrazam ancak akşam 9'a doğru senatör efendilerin kararnamesini Yıldız Sarayı'na götürdü. 25'e karşı 5 çoğunlukla kabinenin madde yorumlamasını kabul etmişler. Kısa bir süre önce Jön Türklere "coup de grace"³ vuran Mahmut Şevket Paşa bile oy vermekten kaçınmış.

Resmi bildiride Gazi Muhtar Paşa'nın, Ayan Meclisi'nin kararını "anka kuşunun ayaklarının altında kül" haline getirdiği söylendi. Padişahın yüksek şahsiyetine yönelik bu Doğu hürmetinin arkasında, yeni efendilerin zayıf karakterli, ihtiyar V. Resad'a diktatörvari hitapları iyi gizlenemiyor. O şu anda ellerinde, onların isteklerini gerçekleştiriyor ve onu tahta çıkaran Jön Türklerden hiç kimse, bir kere bile ondan bahsederken, ağır bir söz kullanmadı. Herkes onun ne gücü ne de otoritesinin olmadığını biliyor. Fakat şu anda hakiki güç kimin arkasında, bilen bir kişinin olması pek muhtemel değil.

Meclisin yeni kabine ile ilk buluşmalarında, halk temsilcileri sanki taviz verdiler ve hatta geri çekildiler. Cumartesi ise aniden

3 Öldürücü darbe (ç.n.)

tavırlarını değiştirdiler ve kabine ve askeri grup arasındaki ilişkilerle ilgili sert bir gensoru verdiler. Gensoruda Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın asi subaylarla dostluğuna doğrudan işaret edildi.

Hükümet bu gensoruya yanıt vermek için gelmedi, Nazım Paşa ise dört gün sonra, perşembe gelmeyi taahhüt etti; aynı, hâlihazırda fesih yetkisi cepte olarak, Bialystok⁴ katliamı hakkında ilk Dumada açıklama yapmayı taahhüt eden Stolypin gibi.

“Hükümeti devirdik,” diye bugün sabah bir mebus, gururlu bir şekilde gazetecilere laf attı.

Daha dikkatli ve tecrübeli başka bir mebus ise, düşünceli bir şekilde bize şunu söyledi:

“Şimdi devrim en ateşli anında.”

“Yani, nasıl? Sokaklarda kavgı mı edeceksiniz?”

“Belki de edeceğiz. Büyük olasılıkla bu bizde iyi bir şekilde sonuçlanmayacak.”

Mebuslar, Cavid Bey'in ateşli, yüksek perdeden konuşmasından sonra hemen şimdi kulislere aktılar. Hükümet sabahtan bu yana fesih iradesi yollamadığından dolayı, Jön Türkler işbirliğine gitmeye karar verdiler ve güvenoyu vermeyerek, bizzat hükümeti reddettiler. Halil Bey, oylamadan sonra artık sadrazamın telgrafını çıkardı. “Eski” Meclis Reisine hitabendi ve hükümetin saat birde fesih ilan etmek için iştirak edeceğini haber veriyordu.

“İştirak etmeyebilirsiniz. Size güvenoyu vermedik. Artık hükümet değilsiniz”, diye yanıtladı Meclis Reisi.

Savaşçı bir coşku kulislere hükmetti. Gülümseyen ve memnun Talat Bey, gazetecilerin sorularını sakince yanıtladı.

“Elbette onları dinlemeyeceğiz. Gidiyoruz ve başka bir kabine geldiğinde, geri döneceğiz.”

“Ya, yine de onlar gelirse?”

4 Yazar, 1906 Haziran'ında Grodno vilayetindeki Bialystok şehrinde vuku bulan Yahudi katliamını kastetmektedir. Rus Başbakan ve İçişleri Bakanı Pyotr Arkadyevich Stolypin olaylara göz yumduğu ve gerekli önlemleri almadığı gerekçesiyle mecliste suçlanmıştır. (ç.n.)

“Bu onların sorunu,” omuzlarını kaldırıyor, “bizim için onlar artık hükümet değil.”

Kabine için ise, mebuslar artık parlamento değil. Durum herhâlde kendine özgü ve şakaya gelmez. Meclisin etrafındaki her avluda askerler var. Her adımda devriyelere rast geliniyor. İzmir’deki birliklerin kumandanı Abdullah Paşa, parlamento feshe-dilmezse, kuvvetlerini başkente hareket ettireceğine dair telgraf yoladı. İstanbul’un çevresinde subay mitingleri gerçekleşmekte. Bir yerde Jön Türk taraftarları, diğer yerde -kabinenin şu anki kadrosunda liberal ruh az olmasına rağmen- liberal olarak adlandırılanlar toplanıyorlar. Nihayet bu sabah, donanma subaylarının temsilcileri Meclis Reisinin huzuruna çıktılar. Siyasete karışma hakkını kendilerinde görmediklerini ve fırka mücadelesi henüz parlamenter bir karakter taşıırken bu mücadeleden uzak duracaklarını, yoldaşları adına beyan ettiler. Fakat meşrutiyetin tehlike altında olduğuna inandıkları anda, ellerinde silahla halkın hakkını korumak görevleri.

Bütün bunlar kulağa çok asilce geliyor, fakat sorun bu temsilcilerin arkasında hakiki bir güç var mı yok mu? Yoldaşlarının sayısı ne kadar? Genel olarak askeri, daha doğrusu subay gücünün mücadele eden iki taraf arasındaki sayısal dağılımı: Herkesin üzerinde kafa patlattığı asıl gizem bu, fakat hiç kimse, belirli hiçbir şey bilmiyor, hatta sanırım bizzat taraflar bile.

Bugün mebusların yüzlerine hâkim olan o azimli kararlılığa bakılırsa, arkalarında güç olduğunu hissettikleri ve oyunlarını henüz kaybedilmiş saymadıkları düşünülebilir.

Ancak nasıl hareket etmeyi düşünüyorlar ki? Hükümet sadece kötülerini değil, fakat eğitilmiş, iyi bürokratları, valileri de kendi yandaşlarıyla değiştirmekte. Beyoğlu valisi⁵ gibi fevkalade dürüst, Hamid zulümlerinden çok çekmiş, popüler kişiler ve ondan daha az popüler olmayan Bağdat valisi istifa etmek zorunda kaldılar. Şimdi, kriz bu kadar keskin bir hâl aldığı sırada, İttihat

5 Burada kastedilen Beyoğlu mutasarrıfıdır. (ç.n.)

ve Terakki'nin önde gelen yetkililerine karşı şahsi kovuşturmalar beklemek lazım. Bu kadar uzun süredir iktidarda olan fırka, buna neyle cevap verir acaba? Çoğunluk, komitenin bekleyeceğini düşünüyor, zira liberallerin popülarite kaybı çok hızlı şekilde artmakta. Fakat soğukkanlılıkları böyle bir bekleyişe yeter mi acaba?

Sabahtan beri "Vyborg manifestosu"⁶ sözü herkesin dilinde dolaşıyor. Hiç kimse nasıl bir üslupla oluşturulacağını bilmiyor; fakat herkes, zorla, Kanun-i Esasi'ye aykırı bir yöntemle feshe-dilen parlamentonun, Rus mebusların örneğini takip ederek ey-lemlerini açıklamak için doğrudan halka başvuracağından emin.

Tüm bu karışık ve tutkulu siyasi mücadele sırasında, Avrupalı diplomatlar elbette tarafsız gözlemci pozisyonlarını korumak-talar. Yine de, şimdiki kabinenin kadrosuna göz atan kamuoyu, oldukça birlik hâlinde Kâmil Paşa'nın İngilizlerin yardımı olma-dan yapamadığını düşünüyor.

6 İlk Duma'nın Çar tarafından dağıtılması üzerine buna tepki olarak Duma'da-ki liberal ve sosyalistler tarafından yayınlanan manifesto. Hükümetten Du-ma'nın tekrar açılmasını talep etmişler, halka Duma açılana değin hükümete asker ve para vermeme çağrısı yapmışlardır. (ç.n.)

Liderler*

Hüseyin Cahid Bey-Cavid Bey-Talat Bey

Geniş kesimlerin bilinçli ve faal bir yaşama çekilmiş oldukları, vatanlarının siyasi ve sosyal inşasına katılmaya alıştıkları Avrupa devletlerinde bile, liderlerin kişiliklerinin çok büyük önemi vardır; bu sadece onları yaratan çevreyi yansıtmalarından değil, fakat ayrıca kendi vatandaşlarının fikirlerini, isteklerini, iradelerini o veya bu tarafa yöneltmelerindendir. Türkiye gibi -daha çok dış görünüşte- eğitilmiş küçük kesimin kitlelerin genel hareketsizliğini dahi gizleyemediği bir ülkede, ayrı ayrı kişilerin önemi daha da büyüktür. Sanki sık ormandaki ağaçlık gibi kemikleşmiş, kollektif bir halk psikolojisi mevcut; halk dinin hükmü kalmamış yasalarına kör bir inançla; değişime, harekete, büyümeye şüphe ve güvensizlikle; otoriteye de aynı şekilde kör bir saygıyla yetiştirilmiş. Ve tüm bunlar inisiyatif alma becerilerinin tamamen yokluğu eşliğinde. Türkiye’de ne kırsal ne de kentsel yerel yönetim, vatandaşların siyasi okur yazarlığın abecesini öğrendikleri bu okullar mevcut değil.

Jön Türklerin en başta ilan ettikleri yasal yoldan kolaylıkla sapmış olmaları, geniş kitlelerin ataleti ve bilinçsizliği ve —bunlardan

* Bu bölüm, tarafımca hâlihazırdaki kitap için yazılmıştır. Günlüğümde, kusmen de hafızamda dağınık bir şekilde yer alan ve şu anda Türkiye’nin siyasetini elinde tutanların karakteristiğini yansıtan olgu ve izlenimleri özetlemeyi gerekli gördüm.

ileri gelen- yönetici çevrelerde kollektif bir temelin mevcut olmayışının bileşimiyle açıklanmakta. Siyasi arenaya katılırken sanki kamuoyunun önemini anlamaktaydılar, ona dayanmaya çalışıyorlardı, onu uyandırmaya, yaratmaya, şekillendirmeye gayret etmişlerdi. Fakat bu işle başa çıkamayacakları anlaşılmıştır. Ne bilgileri, ne soğukkanlılıkları, ne de en önemlisi manevi sağlamlıkları yetmemiştir. Abdulhamid rejimi taraftarlarının meşrutiyet karşısı isyanı ellerini çözmüş ve Jön Türklerin diktatörvari uygulamalarına görünüşte gerekçe sağlamıştır.

Aynı zamanda kendi zayıflıklarının, durumlarının istikrarsızlığının, engin devlet ve idare işlerine hazırsızlıklarının bilincinde olan Jön Türkler, devrik sultan döneminde ülkeyi yöneten üst düzey yetkililerle ilişkilerini kesmemelerinin yanında, tüm sadrazamlarını ve nazırlarının bir kısmını tam da onların arasından seçmişlerdir. Abdulhamid'den miras kalan yaşlı, sıklıkla bitkin paşa ve vezirlerin arasında, Jön Türkler dış görünüşte öncelikle bir gençlik izlenimi bıraktılar. 1908'de darbeyi gerçekleştirenler içinde çoğu ancak otuz yaşını geçmişti. Hatta Enver Bey daha da gençti. Bana, kabine ve idarenin renkliliğini açıklayan Hüseyin Cahid, ateşli bir şekilde şunu söyledi:

“Farklı hareket edemeyiz. Meclisteki çoğunluğumuz bir görüntüden ibaret. Gerçekte fena halde az kişiyiz. Mebuslarımızı her yerden, hem kendi adamlarımız arasından hem de başka yerlerden seçiyoruz. Aynı kişi birkaç görevi birden yerine getiriyor. Erzurum Valisi Mehmed Emin Bey aynı zamanda Bahriye Nazır Vekili. Sık sık, sorumluluk isteyen mevkilerde hizmet için eski rejimin açık yandaşlarını alıyoruz, sırf yönetim sanatını bizden iyi bildikleri için. Bunun hoşumuza gittiğini mi düşünüyorsunuz?”

Şefkatli, kara, parıldayan gözleriyle bana bakıyor ve böyle itirafların ihtiva ettiği siyasi güçsüzlük ve düşüncesizliğin derinliğini gerçekten anlamadığını görüyorum.

Bu kadar çok karşılaştığım tüm Jön Türk siyasetçileri arasında, İttihat'ın resmi organı *Tanin*'in editörü Hüseyin Cahid bende herkesten daha fazla güven ve sempati uyandırmıştır.

Sadece otuz beş yaşında ama güzel, düzgün yüzü, hareket ve fiziksel çabaya karşı duyulan, sırf Doğu'ya özgü tiksinti sayesinde hâlihazırda erken sarkmadan etkilenmiş. Buna karşın kafası tembel değil, iyi çalışıyor. Hüseyin Cahid sade, acele etmeden, deyim ve güzellemeler kullanmadan konuşuyor. Akıllı, sakın yüzü çok sık olarak bir şüphecinin hafif, alaycı gülümsemesiyle aydınlanıyor. Tabiatının yapısı gereği her şeyden önce bir gözlemci ve şair, sakın bir izleyici; kader onu sorumluluk isteyen ve nankör siyaset işinin sıcak koruna atmıştır.

Küçük bir Türk bürokratinin oğlu olan Cavid, kendisini gerçek bir Türk addetmekte; gerçi kendisinde bir zamanlar Kamenets-Podolsk'tan kaçırılmış Leh bir cariyenin kanı olduğunu söylüyor. İstanbul'da doğmuş ve büyümüş. Mülkiye'de okumuş. Bu bizdeki lise¹ benzeri, bürokrat yetiştiren, imtiyazlı bir okul. Sadece, Türkiye'de sınıf ayrışması olmadığı için sınavı veren herkes buraya kaydolabilir.

Öğrenimi hakkında Hüseyin Cahid sırtarak konuşuyor ve okulun ona neredeyse hiçbir şey vermediğini düşünüyor. Bildiği az şeyi, gizlice okumak durumunda kaldığı yasaklı Fransızca kitaplardan elde etmiş; zira Abdulhamid kitaplardan nefret etmekte ve okuyucuların hakkından gelmeyi becermekteydi. Fransız diline, Fransız kültürüne karşı küçük istisnalar hariç tüm eğitimli Türklere, hatta genel olarak Levant'ta yaşayan herkese has tutku, Hüseyin Cahid'in çevresinde çok açık bir iz bırakmış. Okul ve eğitim toplulukları Jön Türklüğün uyanışında büyük rol oynamışlardır. Vatan sevgisi, despotizme duyulan nefret, özgürlüğe ve kahramanlığa susamışlık, kendi gücünün tedirgin bir şekilde idrak edilmesi: İşte, Mülkiye'nin soğuk çatısının altında kapalı kalmış delikanlıları birleştiren, o ortak hisler. Bir yol göstericileri yoktu. Onlardan önce, Türkiye'yi öğrenmek amacıyla yapılmış kültürel bir çalışma yoktu. Bu nedenle, emelleri ya teorikti ya da

1 Çarlık Rusyası'nda lise genelde bürokrat yetiştirmek amacıyla kurulmuş, imtiyazlı bir orta veya yüksek öğretim kurumuydu (ç.n.) .

Batı örneğine özeniyordu. Etraflarındaki yaşam ise Avrupa'nın ulaşmış olduğuna hiç benzemiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda henüz halkın anlayabileceği bir edebiyat bile yoktu. Hüseyin Cahid'in çevresi her şeyden önce edebi bir şöhret hayalini kuruyordu. Şiirler yazmışlar, şiir sanatının üstünlükleri, özgün bir Türk edebiyatının oluşturulması, onun hükmü kalmamış Arapça kalıplardan kurtarılması ihtiyacı hakkında ateşli tartışmalar yapmışlardır. Bununla beraber, daha adil bir yaşam düzenine karşı belli belirsiz bir çekim ortaya çıkmıştır.

“Biz Yeni Zelanda'ya gitmeyi hayal ediyorduk,” gençliklerinin güzel uğraşlarını hatırlarken insanların yaptıkları gibi, o biraz hoşgörülü ve nihayetinde karşı konulamaz nazik gülümsemesiyle anlattı Hüseyin Cahid, “arazi satın almak ve bizzat onu işlemek istiyorduk. Hiçbirimizde para yoktu. O zaman dostlarımızdan biri malikanesini sattı. Bu parayla yola çıkmak zorundaydık. Cavid Bey de bizimle gelmeye hazırlanıyordu. Fakat sonuçta hiçbir yere gitmedik.”

Sosyal gençlik fantezileri gerçekleştirilmeden kalmışlar. Edebiyat hayalleri ise çok daha hayatın içinden idiler; zira genç çevrelerde hakiki yazarlık yeteneği olan insanlara rastlanıyordu. Hüseyin Cahid, bunlar arasında muhtemelen ilk sırada yer alıyordu. O, yerli edebiyatı Arapça sözcükler ve tümcelerden kurtararak büyük bir kültürel çalışma yapan, malum Türk yazarlarından biridir. Parlak bir biçemci olan Hüseyin Cahid, öyküler ve canlı ve coşkulu bir konuşma diliyle siyasi yazılar da yazmaktadır. Bu onu tamamen yabancı Arabizmle dolu, geçmiş, seçkin edebiyatla başa çıkamayan geniş kitlelere ulaşılır kılmaktadır.

İstanbul mebusu olarak seçilmiştir, fakat hiçbir zaman konuşma yapmamaktadır.

“Kürsüde bir çocuk gibi çaresizim,” Hüseyin Cahid, gülerek itiraf etti.

Hiç konuşkan biri değil. Dinlemeyi daha çok seviyor ve sadece seyrek olarak ağzını açıyor.

İstanbul'un merkezinde, matbaa ve yazı işlerinin de yer aldığı küçük bir evde yaşamakta. Makineler tıkırdıyor, boya kokuyor. Bekçi taze ilk dizgiyle koşuyor. Bekçinin kafasındaki kırmızı feş belirginleşiyor; fakat gazete koşturmacasının tüm aynı tanıdık ayrıntıları, Batı yaşamının ana çalar saati olan basın artık İstanbul'da da insanların uyumasına izin vermediğini hatırlatıyor.

Hizmetli, dar bir merdivenden bizi yukarı çıkarıyor. Frenklerin sık sık Cahid Efendi'ye misafirlğe gelmelerine alışmış. Hem diplomatlara hem de özellikle gazetecilere ve profesör ziyaretçilere bu küçük, sade ofiste sık sık rastlanıyor; burası, Türkiye'deki en etkili yayıncının ucuz bir yazı masasında oturduğu ve ince kâğıt şeritlerini sağdan sola doğru süratlice Arapça el yazısıyla doldurduğu yer. Yanında, neredeyse istisnai olarak Fransızca kitaplarla dolu raflar var; burada, romanların yanında siyaset, bütçe, meclis konularına dair makaleler duruyor. Zira zorlu devlet işlerine alışkın olmayan yurttaşlarına tüm bunları öğretmek zorunda; kanunlar, meclis ve hukuk hakkındaki temel bilgileri günlük gazetelerde popülerize etmek zorunda.

Duvarı, Avrupalı ressamların resimlerinden ucuz fotoğraflar asılı. Raflarda iki üç heykelcik var. Her şey, alçak gönüllü herhangi bir Batılı yazarın çalışma odasında olabileceği gibi. Pahalı, göze çarpan, çok moda olan hiçbir şey yok.

Hüseyin Cahid sade yaşıyordu ve öylece sade bir şekilde, gösteriş yapmadan ziyaretçilerini karşılıyordu. Sakin ve dikkatli, hakiki bir Türk gibi soruları dinledi ve hoş bir samimiyetle onları yanıtladı. Değerini biliyordu; fakat hiçbir zaman üstünlük taslamadı, iktidara yakın kişilerin yapmayı çok sevdiği gibi önemli veya gizemli biri gibi görünmeye çalışmadı.

"Gerçekten, biz Jön Türkler, hakkımızda söylendiği kadar kötü değiliz," Hüseyin Cahid kendi olağan, hafif alaycı gülümsemesiyle yeni gelenlere söyledi. "Pek çok şeyde hata yaptık. Eleştirecek şeyler bulursunuz. Ancak durumumuzun zorluğunu anlamayı deneyin ve adil olmaya çalışın."

Bizzat kendisi, Türkiye'nin parlamento hayatını bu kadar süratlice heba eden grup çatışmaları ve çekişmeleri arasında, ölçü ve adalet duygusunu korumayı diğerlerinden daha fazla becermiştir. *Tanin*'de komitenin görüşlerini ortaya koymaya ve onları desteklemeye mecburdu. Ancak parti içinde Hüseyin Cahid daha doğru siyasi faaliyet yöntemleri için mücadele etmiştir. Sözgeçlimi, 1912 yazında Jön Türkler iktidarı kaybettiklerinde ve yeni kabine meclisi feshettiğinde, Hüseyin Cahid Avrupa'da yaptığı tatil gezisini yarıda kesmek için acele etmiş ve İstanbul'a dönerek, devrim yapma girişimlerine karşı ateşli bir şekilde karşı çıkmıştır. Hatta *Tanin*'in basımını durdurmuştur; zira, şahsi fikirlerini orada ifade etme hakkını kendinde görmemiş, katılmadığı fikirleri ise basmayı istememiştir.

Ancak yine de ayaklarının altında hakiki, sağlam bir fikri zemin yoktu.

Nisan 1909'da İstanbul'da, sadece Abdulhamid'in değil, fakat eski düzenin taraftarlarınca da yönetilen bir karşı devrim patlak vermiştir. Kalabalık, fanatik hocaların liderliğinde *Tanin* yazı işlerine saldırmıştır. Hüseyin Cahid kaçarak kurtulmak zorunda kalmıştır. Onu Rus elçiliğinde saklamışlar, oradan yine bir Rus vapurunda doğrudan Odessa'ya geçirmişlerdir; burada birkaç saat General Tolmachev'in² misafirperverliğinden yararlanmıştır.

Meşrutiyetçi güçler, meşrutiyet karşıtlarını yenilgiye uğratarak, nihai olarak Abdulhamid'i tahttan indirdiklerinde, Hüseyin Cahid İstanbul'a dönmüş ve yeniden *Tanin*'i yayınlamaya başlamıştır. O zamanki makaleleri tutkulu bir kinle doludur. Onlarda, sadece pekâlâ yasal olan sivil hoşnutsuzluk değil, fakat küçük düşme ve korku karşısındaki kişisel intikam duygusu ve onun küçük düşürücü yansımaları da vardır. Güçlü yayıncılık yeteneğinin tüm ikna ediciliğiyle, eski rejimin taraftarları için şiddetli baskı, elebaşları için ise idam talep etmiştir. Bu makaleler, onun ilerici toplumsal eylemci ve hümanist yazar itibarında kara bir leke bırakmıştır.

2 Odessa Belediye Başkanı General Ivan Nikolaevich Tolmachev. (ç.n.)

Burada, egemen Türk halkının bilinçaltı alışkanlıkları kendini göstermiştir. Hüseyin Cahid, samimi olarak kendini Avrupa hümanizminin öğrencisi sayan, doğuştan yumuşak ve iyi bir insan, fakat sanırım düşmanla acımasızca hesaplaşmak onun için de bir ihtiyaç ve doğal. İnsan hayatının kendi başına değeri fikri, çocukluğundan beri Kuran ve şeriatın katı geleneklerini özümsemiş olan ruhuna yabancı. Bir keresinde onun yanındayken, Avrupalı gazeteciler idamdan iğrenerek bahsettiler. Hüseyin Cahid nazikçe, fakat açık bir kayıtsızlıkla dinledi. Sonra şunu söyledi:

“Niçin idama bu kadar karşısınız? Nihayetinde onsuz yapılamayacak olaylar vardır. Ayrıca, insanları uzun süreliğine hapse koymak gerçekten daha mı iyi? Hemen öldürmek daha basit.”

Birkaç ses ateşli bir şekilde karşı çıktılar. Ahlaktan, yaşam hakkından, insanın değerinden bahsettiler. Hüseyin Cahid gözlerini indirdi ve sustu. Savlarımızla sanki onu ikna etmişiz gibi davranmayacak kadar samimiydi. Sessiz kaldı, fakat aşikâr bir şekilde kendi düşüncesini muhafaza etti. Biz Avrupalılar ise, en kültürlü Türklerle yapılan görüşmelerde bile zaman zaman kendini hatırlatan, Batı ile Doğu arasındaki sınırı hemen hissettik.

Bu aynı Hüseyin Cahid siyasi mücadelenin en ateşli anında, *Tanin*'de muhalefeti hedef alan, olağan, saldırgan bir başyazı yerine sokakta karşılaştığı, dışarı atılmış bir çocuk hakkında aniden bir yazı dizisi basmıştır. Çocukları genel olarak seviyor ve kendi oğluna şaşırtıcı derecede nazik davranıyor. Çocuk, babasının iş ziyaretçileri varken, zaman zaman ofise koşarak giriyor.

“Bu benim oğlum,” Hüseyin Cahid gururla söylüyor ve çocuğa, hem gülümseyerek hem de onu yumuşak bir ses tonuyla onaylayarak Türkçe bir ifadeyle hitap ediyor.

Hüseyin Cahid'in karısı eğitimsiz bir kadın, sadece Türkçe konuşuyor ve kocasının içinde piştiği o karmaşık çıkar ve endişelerden çok uzakta. Yazı işlerinin dışında, Hüseyin Cahid'in evi Türk eski zamanlarının kemikleşmiş geleneklerine göre yaşamakta. Pencerelerdeki küçük parmaklıklar, onun karısını dış

dünyanın etkilerine karşı erişilmez kıldığını apaçık biçimde söylemekte.

Parlak ve şanslı, zeki, yetenekli, kendine göre iyi kalpli Hüseyin Cahid, kaderin onu ödüllendirdiği bu doğal özelliklerle her ülkede ilk sıralardan birini işgal ederdi. Ancak aynı kader 19. yüzyıl Türkiye'si'nde doğmasını sağlayarak onu bundan mahrum etmiştir.

Tamamen iyi dilekler taşıdığı hâlde, kalın bir ihmalkârlık, cehalet, laubalilik ağıyla sarmalanmıştır; çevresindekiler gerçekten düşünmeye ve kendi fikirlerinden yaşam için kesin sonuçlar çıkarmaya alıışmamışlardır. Hüseyin Cahid, Avrupai düşünme zehrinin unutulmaz tadına bakmıştır; fakat Türk okulunun sefilliği ve despotizmin aklını başında aldığı hükümetin kıskanç cimriliğinden dolayı sıkışmış durumdadır; hükümet kendi vatandaşlarının aklına ne bilgi ne de düşünce sokmamaya çalışmış, bu da onun faydalı hiçbir şey öğrenememesine neden olmuştur. Her şeyden önce kendi Türkiye'si'ni hiç tanımamaktadır. Bununla beraber, onu da kimse tanımıyor. Cahid'e Türk köyünde nasıl bir düzenin olduğunu, hangi gelenek ve yasalarla yönetildiğini sormayı denediğimde; *Tanin* editörü beni biraz şaşıracak, sanki bunun beni ilgilendirmesine hayret ederek dinledi. Sonra ise itiraf etti:

“Düşünebiliyor musunuz, ben hiçbir zaman bunun hakkından akıl yürütmemiştim. Biliyor musunuz, gelin beraber bir köye gidelim ve yerinde öğrenelim.”

Hakiki bir İstanbullu, ben oradayken ilk kez Asya'ya, Adana'ya gitmişti ve şaşkıındı:

“Bu hayret verici bir şey, Türkiye'nin ne olduğuna dair hiçbir fikrimiz yokmuş. Müthiş bir ülke..”

Hüseyin Cahid'in okul arkadaşı Cavid Bey, onun gibi yeni Türkiye'deki en etkili kişilerden, birkaç kez Maliye Nazırlığı makamında görev yapmış, tamamen farklı tabiatlı biri. Her zaman kendine has, çekici bir hayalciliğin izlerinin görüldüğü Türkler arasında, öncelikle itidaliyle ve romantik olmayışıyla ayrılıyor. Tanıdığım Jön Türkler içinde en tekdüze olanı. En ciddi

sahayı, bütçeyi kendi üzerine alması boşuna değil. Cavid Bey, meşrutiyetçi komploculuk yoluna henüz delikanlıyken, yirmili yaşlarda girmişti. O dönemde tüm ülke Abdulhamid'in casuslarıyla kaynamaktaydı. Cavid Bey, o zaman bir yeraltı partisi olan İttihat ve Terakki'nin kurulması ve güçlendirilmesinde Talat Bey ile beraber çalışmış ve aralarındaki yoldaşlık bağı o zamandan beri kopmamıştır.

Cavid Bey Selaniklidir. Dönmedir; yani uzun bir süre önce İslam'ı kabul etmiş, Avrupalı bir aileye mensuptur. İstanbul'da Mülkiye'yi bitirmiştir; Selanik'teki bir ticaret okulunda önce öğretmenlik yapmış, sonra ise müdür olmuştur.

1908 devriminden sonra diğer komplocularla beraber kendini iktidarda bulmuş ve ona sıkıca yapışmıştır. Abdulhamid'in baskıcı, kasvetli, acımasız despotizminden sonra ülke özgürlük, eğitim ve meşruiyet vaadeden yeni meşruti yönetim altında dinlenmekten memnundu. Fakat bu sözleri yerine getirmek o kadar kolay değildi.

Bayram ateşleri çabucak sönmüştür. İttihat ve Terakki Partisi'nin çok kötü hazırlanmış olduğu ortaya çıkmıştır. Ne gerçek bir plan ne de bunu icra edecek biri vardı. Bu noktada bir de eski düzen, kendi taraftarlarının yardımıyla restorasyon girişiminde bulunmuştur. Başarılı olmamış ama balayının illüzyonları parçalanmıştır. Jön Türkler, iktidara iki kat daha fazla bir açgözlülükle yapışmışlar ve henüz ne örgütlü bir kamuoyunun ne de siyasi koruma mekanizmalarına dair bir alışkanlığın olmadığı bir ülkede, iktidarlarının sınırsızlığıyla sarhoş olmuşlardır. Olağanüstü hâl, basına tahammülsüzlük, seçimlerin tahrif edilmesi, Makedonya'da ve Ermenistan'da muğlak bir idare; işte bunlarla suçlanıyorlar. Meşrutiyet bayrağı ellerinde olarak siyasi arenaya çıkmışlar ve bizzat kendileri onu ilk kez kirletmişlerdir. Sadece yalanla değil, fakat kanla da lekelemişlerdir. Zeki Bey vakası tek değildir. O zaman, büyük bir devlet kredisi için iki banka rekabet etmekteydi. Hırslı ve kullandığı araçlarda seçici olmayan Zeki Bey, Maliye

Nazırı ve onun borç alma yöntemine karşı kendi gazetesinde bir kampanya yürütmüş, Selanik komitesine, daha sonra mahkemede kamuoyuna açıklanan suçlayıcı mektupları yollamıştı.

Birisi Maliye Nazırı olmak üzere iki bankacının mücadelesinin adli sonucu, Zeki Bey'i inandırıcı kılmaktadır. Zeki Bey'i İstanbul civarındaki bir sayfiye yerinde, sokaktaki bir köşede vurmuşlardır. Çerkes Ahmed ve eski bir mesbusun kardeşi olan Türk Mustafa kendilerini sanık sıralarında bulmuşlardır. Tanık ifadeleri bunların sadece uygulayıcılar olduklarını, asıl suçlulara ise dokunulmadığı fikrine yol açmaktadır. Türk adaletinin yavaşlığında, davanın özünün saptanmadan kalmış olması muhtemeldir.

Halk rivayetleri ısrarla Talat ve Cavid'in adlarını gerçek katiller olarak dillendirmiştir.

Bununla beraber, şüpheçiler ise farklı şeyler söylemişlerdir:

“Eğer Zeki Bey komitenin iradesiyle öldürülmüş olsaydı, dava süreci diye bir şey hiç olmazdı. Zira henüz karşı devrim girişimi öncesi, muhalefet gazetesi *Serbesti*'nin editörü Hasan Fehmi Bey öldürüldüğünde katiller ortaya çıkarılamamıştı. Fakat herkes bunun komitenin işi olduğunu biliyordu. 1910'da *Sada-i Millet* editörü Ahmed Salim Bey gündüz bir köprüde öldürüldüğünde de aynısı olmuştu.”

Siyasi düşmanlarla kanlı hesaplaşmaya dair bu sıkça tekrarlanan söylenti ve suçlamalar Avrupalıları, bizzat Türklerden çok daha fazla endişelendirmiştir. Burada böyle vakalara göz yumulmakta, Hristiyan bilinci için anlaşılmasız olan bir hoşgörülle bakılmaktadır. Fakat bu kibar, ne dediğine dikkat eden insanlar düşüncesizlik ve saygısızlıktan hoşlanmıyorlar. Belki de bu nedenle Cavid Bey popüler değildi.

Bunun yanında, Cavid Bey büyük mali yetenekleri olan ve çalışmayı becerebilen bir kişidir. Osmanlı'daki insan yoksunluğunun ortasında bunun belli bir anlamı var. İstanbul'daki eski Rus elçisi N. V. Carykov, benimle konuşurken Cavid'i “dahi bir finansçı” olarak bile adlandırmıştı. Bu tanımlamanın abartı

olmadığını söylemek pek mümkün değil, fakat Cavid Bey'in kendine göre mali hizmetleri olduğu da şüphe götürmez.

İstanbul Üniversitesi profesörü olarak, ilk Türk siyasi ekonomi ders kitabını o yazmıştır; burada, henüz hiç kimsenin ne nüfus sayımı ne de istatistik çalışması yapmadığı Osmanlı İmparatorluğu hakkında oldukça hatalı, fakat yine de istatistiki bilgilere yer vermiştir. Kendi hükümeti için bile bu uçsuz bucaksız ülke "terra incognita"³ dır³ ve belli bir oranda doğru her bilgi özellikle değerlidir.

Cavid Bey daha zor bir hususta, ilk Osmanlı bütçesinin oluşturulmasında da yenilikçi olmak durumunda kalmıştır. Eski rejim sırasında bütçe hesaplanmamıştır. Abdulhamid'in otuz yıllık hükümdarlığı sırasında iki kere gelir gider tablosu basılmış, fakat yayınlanmamış, saklanmıştır.

İlk Türk parlamentosunda Cavid Bey bütçe komisyonu reisiydi; ilk Türk bütçesinin hazırlanması şerefi onun payına düşüyordu (1908). Bütçe inisiyatifi için Ermeni mebuslar çok şey yapmışlardır. Bütçe komisyonunun çalışmalarına verimlilik, bilgi getirmişler, diğer ülkelerdeki meclis düzeninden haberdar olunmasını sağlamışlardır. Fakat Cavid Bey komisyon reisi olduğundan dolayı ilk bütçe onun adıyla ilişkilendirilmiştir. Çalışmalarının temelinde, devlet gelir ve harcamalarının bir kısmının kayıtlı olduğu Dette Publique'den⁴ alınan rakamlar yatmaktadır. Fakat genel olarak parlamento ilkel bir kaos ile baş etmek zorunda kalmıştır. Cavid Bey şüphesiz ki bu kaosa ve aynı şekilde, vergi toplama yönteminin kendisine belli bir düzen getiren ilk Türk Maliye Nazırıdır. Bütçenin dörtte birini aşar denilen doğal arazi yükümlülüğünün oluşturduğu bir yerde bunu yapmak kolay değildir. Boyutlarının, toplanma düzeninin belirlenmesi, toplananların sonra paraya çevrilmesi, yani ekmek, pirinç, mısır vs. satışı; tüm bunlar her türlü suistimal, sahtekârlık, rüşvetçilik, bazen de basit soygunculuk için alan açmaktadır.

3 Keşfedilmemiş, bilinmeyen yer. (ç.n.)

4 Düyun-ı Umumiye. (ç.n.)

Cavid Bey bana, onun getirdiği daha düzenli vergi toplama sisteminin, ayrıca yeni düzende memurların daha az keyfiliginin geliri arttırdığını söyledi. Rakamlar onun sözlerini onaylamaktalar. 1909'da devlet geliri 25 milyon Türk paunduna (bir paund yaklaşık 10 rubledir) eşitken, 1911'de ise 30 milyona ulaşmıştır.

Onun hizmetleri arasına şunu da koymak gerekiyor ki Maliye Nazırı olarak, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın meclise askeri harcamalar hakkında rapor vermesi için yılmadan ısrar etmiştir. Türk ordusunun Balkan İttifakıyla yaptığı savaşdaki hazin durumu, cephe gerisi hizmetlerinin tam bir düzensizlik ve yoksunluk içinde oluşu Cavid Bey'in ısrarının bir temeli olduğunu göstermektedir; Trablusgarp Savaşı sırasında bunlar hakkında kamuoyu önünde konuşamamıştı.

İyi, hatta bazılarına göre parlak bir konuşmacı olan Cavid Bey mecliste sık sık ve istekli olarak söylev vermiş ve bütçe tartışmalarına her zaman en aktif şekilde katılmıştır. Ülkenin tüm siyasi gücünün bu kadar müsrifçe harcandığı sık kabine değişikliklerinde, Cavid Bey ya nazır ya da yeniden sadece mebus olmuştur. Fakat onun itirazlarından, eleştirilerinden, düzeltmelerinden her zaman ne söylediğini bilen, muhatap olduğu kişilerden kıyaslanmaz ölçüde daha bilgili bir kişi olduğu hissedilmiştir. Cahil, siyasi olarak iyi yetişmemiş mebus kitlesine meclis yaşamı ve çalışmasının temel prensiplerini değilse bile, uygulamalarını öğretmeye çalışmıştır. Küçük boyutlu ama Türkler için karakteristik olan bir parlamento çekişmesini hatırlıyorum.

Ziraat Nazırı 1911 Kasım'ında, Suriye ve Mezopotamya sınırları içerisindeki uzak bir vilayette açlık çekenler için Osmanlı parlamentosundan kaynak talep etmişti. Kaftan giymiş, beyaz sarıklı ve uzun siyah sakallı, iyi görünümlü bir hoca, bir vaiz için alışıldık olan düzgün ve gür bir sesle gerici din adamı mebuslardan hiçbir zaman duymadığımız bir çeşit şeyler söyledi. Hoca yardım etmeye gerek olmadığını kanıtlamaya çalıştı; zira köylüler

tembeldi, çalışmak istemiyor ve çalışmıyorlardı ve hükümet yardımı onları sadece daha da yozlaştırırdı.

Eski, geleneksel Türkiye ile ayrılmaz biçimde bağlantılı olan, gösterişli Arapça tümcelerle dolu konuşması bitmemişti ki ceketli, kırmızı kravatlı, sanki Avrupa giysisinin müsaade edilemez yeniliğini yumuşatması için kırmızı bir başlık, fes takmış küçük Cavid Bey kürsüye koştu. Onun atik, telaşlı hareketleri, hızlı, sinirli sözleri, sivri yontulmuş Selanik aksanı, hepsi bir önceki konuşmacının verdiği görüntüyle hiç uyuşmuyordu.

Cavid Bey, ağdalı konuşan hocanın argümanlarını kararlı ve otoriter bir şekilde reddetti. Dedi ki halk aç kaldığında, hükümet ona yardıma gelmek, bu husus için meclisten kaynak istemek zorundadır; ancak aynı zamanda, hükümet temsilcisi bu kaynak ve harcamanın anayasal garantilerle tedarik edilmesiyle ilgilenmek zorundadır. Bu arada, Ziraat Nezareti önce parayı harcamış, sonra meclise başvurmuştu. Bu nedenle, Cavid Bey kaynak talebinin reddedilmesini, tahsisatın ise yasal başvuru yoluyla yapılmasını teklif etti.

Meclisteki bu küçük vaka, Türk mali yetkilisinin, hem hükümet hem de halk temsilcilerinin önünde hakiki parlamentarizmin ne demek olduğunu vurgulama gayesini karakterize etmektedir.

Buradakilerin ne kadarı gösteriş ne kadarı hakiki yargılamaya kalkmayacağım. Şüphesiz ki eğitim, kavrama hızı ve uzmanlık hususlarında Cavid Bey sadece siyasi rakiplerinin değil, fakat fikirdaşlarının da çoğundan karşılaştırılmaz ölçüde yukarıda yer almaktadır. Elbette, belirli ve sağlam ilkelere sahip bir devlet adamı da değildi; ancak devam eden açgözlülük ve suistimal suçlamaları bana inandırıcı gelmedi.

Cavid Bey o zaman –Jön Türkler hâlihazırda dört yıldır iktidardayken- Avrupalı nazırların, üstelik de maliye nazırlarının çoğundan farklı olarak oldukça sade bir yaşam sürmekteydi. Çevresinde, eski rejim döneminde zenginleşmiş önemli paşa ve beylerin şaşaası yoktu.

Cavid Bey İstanbul'da, Babıali'nin yakınında küçük bir konakta oturmaktaydı. Holde beni Türk ihtişamının elzem refakatçileri olan muhtelif hizmetçiler yerine, kötü giyimli ihtiyar bir kadın karşıladı. Beni merdivenden yukarıya, oturma odasına götürdü; burası lüks olmaktan çok uzak, basmakalıp Avrupa mobilyalarıyla döşenmişti. Odadaki en şık ve büyük obje ev sahibinin yağlı boyayla yapılmış, altın çerçeveli portresiydi. Cavid Bey çok kısa bir süre sonra benim yanıma çıktı ve portrenin önünde durduğumu görünce, hoşnut, mağrur bir gülümsemeyle sordu:

"İyi mi? Gerçekten benziyor muyum?"

Gülmemek için kendimi zor tuttum. Fakat şu da bir gerçek ki bu aleni kibir, sanat veya siyaset sahnesine çıkmış diğer ülkelerdeki büyük insanlarda da sık sık gözlemlenmekte. Nasıl bir derin ve sağlam fikri temele sahip olmak gerekir ki bu genel insani zayıflığa boyun eğilmesin. Türkiye'de bu panzehir nereden alınabilirdi?

Maliye Nazırı sorularımı isteklice ve ustalıkla yanıtladı. Elbette, Rus bir gazetenin muhabiri olarak bana Türkiye'de işlerin mükemmel gittiği, İtalya ile savaşın bütçelerine etki etmediği, iktisadi hayatın büyümesinin doğru bir şekilde devam ettiği izlenimini aşılama çabıydı. Ben sorular sordum, yazdım ve Cavid Bey'in kredi almak için Paris'e yaptığı meşhur seyahatiyle ilgili o hasmane hikâyeleri hatırladım. En pahalı otellerden birinde, genelde kraliyet mensuplarının kaldığı lüks bir odayı nasıl kiralamış, kibirli davranmış, saygı gösterilmesini istemiş, yerler ve davetler hakkında tartışmış, sanki Moskova devrinden bir Rus boyarı.

Kredi için hangi garantileri verebileceğini sorduklarında, Cavid alınmış. Ne garantisi? O, Tanrı'ya şükür ki büyük bir devletin, Osmanlı İmparatorluğu'nun Maliye Nazırı, küçük bir prensliğin değil.

Onu reddetmişler. Parayı ise yine de bulmuş, yanılmıyorsam İngilizlerden; fakat elverişsiz koşullarda.

Elbette bütün bunlarda, kaderin hemen dünya finans işlemlerinin döngüsüne attığı dünkü öğretmenin kibirli bir tecrübesizliği vardı. Fakat Paris'e seyahat Cavid Bey'in popüleritesini

oldukça sarsmıştır. Üstelik, bürokratların asırlardır rüşvetçiliğine alışmış olan Türkler, Maliye Nazırının böyle bir seyahatte kendisi için hiçbir kazanç elde etmediği gibi bir düşünceyi akıllarından bile geçirmemişlerdir.

Biz Frankların –Levan'ta Avrupalılar, hâlen daha haclı seferlerinden kalan bu isimle anılmaktadırlar- hem Hüseyin Cahid hem de Cavid'le görüşmeleri ve konuşmaları Talat Bey'le olandan çok daha kolaydı.

Bilerek mi tesadüfen mi, bilmiyorum ama her zaman bir şekilde saklanıyor, ikinci sırada duruyordu. Herkes onun rolünü biliyordu, komitedeki en tecrübeli ve zeki örgütçü olduğunu, geri kalan herkesi elinde tuttuğunu biliyorlardı. Mecliste, basında, yabancı muhabirlerle sohbetlerde hep başkaları ön plana çıktılar, Talat Bey ise uzakta durdu. Ve resmi olarak sadece Posta ve Telgraf Nazırıydı.

Ancak meclisin kulislerinde; bu uzun, ahşap sütunlu, kalın kırmızı halılarla kaplanmış salonda Talat mebuslarla çevrili olarak dururken, herkes hafifçe onun tarafına doğru dönüyordu, oranın merkez olduğunu biliyorlardı. Zira meclis kulislerinde, ortasında liderin durduğu, mıknaş gibi çeken, merkezci akımlar her zaman açıkça hissedilmektedir.

Toplu, geniş, siyah bıyıklı, patlak gözlü, sakin ve kararlı bir yüzü olan Talat Bey hem tavırlarında hem de başkalarıyla konuşmalarında alçak gönüllü denebilecek kadar sadeydi. Özellikle de Fransızca konuştuğunda. Yoldaşlarının çoğunluğunun aksine bu dili iyi bilmiyordu. Doğduğu Selanik'teki bir okulda okumuştı. Annesinin bir Çingene olduğu söyleniyordu.

Devrim öncesi Talat postanede hizmet vermekteydi. Küçük, farkedilmeyen bir memurdu; fakat hâlihazırda Makedonya'daki Jön Türk hareketini hazırlıyordu. Kuvvetlerini İstanbul'a hareket ettiren Genç subaylar Enver Bey ve Niyazi Bey, bu sessiz ve otoriter posta müdürünün ellerinde sadece birer araçtılar.

“Talat Bey: Gerçek bir vatansever. Ateşli ve dürüst ve dürüst bir insan. Kendisi öldürebilir ama kiralık katil göndermez.”

İstanbul'da uzun süre görev yapmış ve Türkiye, özellikle de –dostluk yaptığı– Jön Türklerin uzmanı sayılan diplomatlarımızdan biri, Talat Bey'i bana böyle tarif etmiştir. Onunla Zeki Bey'in öldürülmesi hakkında konuşuyorduk. Diplomat, katillerin Covid tarafından gönderilmiş olmalarına ihtimal veriyordu ama Talat Bey'i koruyordu.

Daha sonra, İttihat ve İtilaf'ın mücadelesi kızıştığında ve Talat Bey her taraftan, suikastçilerden sakınması gerektiği hususunda tavsiyeler aldığı sırada, onun yiğit bir insan olduğuna ikna olmuştuk.

Ahbablarımdan biri; geçenlerde, yıldızlı bir gece İstanbul'un üstüne çökmüş olduğu sırada Talat Bey ile dar, yarı karanlık bir sokakta karşılaştığını, gülererek bana anlatmıştı. Gaz lambasıyla zar zor aydınlanan, açık bir kasap dükkanının yanında duruyor ve koyun eti alıyormuş.

“Burada niçin geziyorsunuz? Zira bu karışık ara yollarda sizi öldürmek çok basit. Muhalefetin sizi takip ettiğini söylüyorlar, değil mi?” diye ona sormuş ahababım.

Talat gülümseyerek omuzlarını kaldırmış ve Türkçe yanıtlamış: “Ne yapalım... Kader... Kismet.”

O zaman yeni evlenmişti ve ahabablarının söylediklerine bakılırsa aşık, düşünceli bir kocaydı. O kadar düşünceliydi ki genç karısını ev işlerinden kurtarmak için akşam yemeğini bile kendisi alıyordu.

Bu, siyasi mücadelenin en kızıştığı anda, muhalefeti açıkça destekleyen subayların yeniden devrim yapmasının, yani basitçe söylemek gerekirse tüm önde gelen Jön Türkleri yakalayıp kendi yöntemleriyle, Türk usulü olarak onların hakkından gelmelerinin her dakika beklendiği bir sıradaydı. Konu artık sadece muhalefetin kaptığı iktidarın kaybedilmesi değil, fakat hayatını kurtarmaktı. Yorulmak bilmez dedikoducular olan Rum gazeteleri, önde gelen Jön Türklerin nasıl ve nereye saklandıklarını kötü niyetle yazmaktaydılar.

Bu sırada biz, İstanbul'u Avrupa mahallelerine bağlayan köprüde güpegündüz Talat'la karşılaştık. Sakin, tüm yetkileri

alınmış, hiçbir yere yetişmesi gerekmeyen bir insan gibi acele etmeden yürüyordu.

“Niçin böyle geziniyorsunuz? Muhalefet gazetelerde o kadar açıkça sizi tehdit ediyor.”

Her zamanki, ne düşündüğü belli olmayan gülümsemesiyle tebessüm etti ve aynı favori kelimesiyle bize cevap verdi:

“Kısmet.”

Ondaki, atalarının geçmiş kaderciliği değil, daha çok kendi gücünü bilen ve kaderin güçlülere sevdiğini de bilen bir insanın inancı.

Hüseyin Cahid düşünceli bir yayıncı ve kabiliyetli bir sanatçı, Cavid Bey ise kurnaz, zeki ve hin bir uygulayıcı izlenimi bıraktılsa da, Talat Bey daha karmaşık, zor anlaşılır bir izlenim yaratmıştır. Onun kara, patlak gözlerinde güldüğünde bile ağır, kasvetli bir görüntü vardı. Ve bir vatansever olarak haklıydı. Avrupa, tabii ki Türkiye’yi açıkça avucuna almıştı. Talat rol yapmadı, yalan söylemedi, hatta cehaletini saklamaya bile çok çalışmadı. Genç diplomatlar, Osmanlı hükümeti ile Avrupa vatandaşları arasındaki çetrefilli her tür işten dolayı onu görmeye Babıali’ye gittiklerinde, Talat Bey hep aynı, biraz mağrur gülümsemesiyle şunu söylüyordu:

“Peki sen söyle canım, bizim Türkiye’de böyle bir kanun var mı yok mu? Yalnız doğruyu söyle, kandırma.”

Kendisi kanunları bilmiyor, zaten de devlet adamının onları bilmesine gerek görmüyordu. Enerjik, otoriter, kuşkusuz ülkesine sadık ve bizzat kendisi ülkesinin kanunu haline gelmiş biri.

Belki tam da Talat’taki ince Jön Türklük tabakasının altında, dermansız kalmış Türkiye’nin acımasız yüzü oldukça sert bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Zira o halk iradesinin sözcüsü. Yine o, Ermeni halkının yok edicisi oldu. Bu imhanın tarihi, Jön Türkler için kanlı harflerle yazılan hükmüdür.

Sonuç Yerine*

Avrupa'daki devletlerden hiçbirisi başkentinin hem güzelliğinin hem de iktisadi açıdan elverişli konumunun fevkaladeliliğiyle Türkiye kadar övünemez. İstanbul; Güney Avrupa, Batı Asya ve Kuzey Afrika arasındaki ticari ilişkilerin sınır merkezidir. Muazzam şehrin serpilmiş olduğu girintili çıkıntılı kıyıları, kadim zamanlardan bu yana muhtelif kökenlerden gelmiş denizcileri çeken doğal limanlar oluşturmaktadırlar. Bin yıl önce bile ticari denizciliğin kârı o kadar büyüktü ki imparatorluk ailesinin üyeleri dahi bu işi küçümsemiyorlardı. Şöyle bir efsane vardır: Bizans imparatorlarından biri Altın Boynuz'un misafirperver ve derin tersanesine yüzerek giren, yelkenli kalyon sürülerine sarayının penceresinden keyifle bakarken, bu zenginliğin kime ait olduğunu merak etmiş. Bunun, kraliçesinin şahsi mülkiyeti olduğunu söylemişler. İmparator kızmış ve tüm filonun yakılmasını emretmiş; zira ticaretle uğraşmak bir Kosmokratın¹ karısına uygun değilmiş.

O zamandan beri, zaman nehri Konstantin'in şehrindeki pek çok şeyi alıp götürdü, pek çok şeyi değiştirdi. İnsanlar, kurumlar, gelenekler, dil, her şey başkalaştı. Bir tek şahane, cömert, güneşli doğa aynı kaldı. Girintili çıkıntılı kıyıların çevresindeki deniz, aynı şekilde gümüş rengine bürünüyor ve mavileşiyor;

* Bu makale, daha kısaltılmış bir biçimde "Sovremennoe slovo" (Çağdaş Söz) gazetesinin ekinde yer almıştır.

1 Dünya hakimi (ç.n.)

bu kıyılarda bir zamanlar mermer villalar ve –Bizanslı Rumların hâlen inatla kendilerini adlandırdıkları gibi- Batı Romalıların sarayları vardı. Şimdi ise bu kıyılar sefil, ahşap evlerle tıkiş tıkiş dolu. Nadir olarak da bir Türk prenye ya da paşaya ait bir saray uzanmakta; bahçeyle çevrili olan bu saraylar ekseriyetle ahşaptan yapılmı, kirlı ve bakımsız ve sefaletin doruğunda.

Fakat ne kadar da güzel yükseliyorlar insan konutları üzerinde Asya dağlarının görkemli silsileleri; ne kadar hoş bir şekilde insanın gözünü alıyor güzel Prens Adaları'nın yeşilimsi kıyısı; mağrur hatlarını akşam göğüne yükselten minarelerin ve selvilerin belirgin, siyah uçlarıyla beraber ne kadar görkemli ve renkli parılıyorlar eski şehrin üzerinde günbatımının al, leylak, altın renkleri.

Doğa bu yörelere cömert bir tanrıça olarak gelmiş; güzellik, sıcaklık, güneş ve güçlü, verimli bir toprak vermiş; fakat insan bu topraklarda beceriksizce ve birbiriyle uyumsuz olarak yaşamakta.

“Niçin bahçenizi ekip biçmiyorsunuz?” diye bir Ruma sorduk; İzmit körfezinde, başkente bir saat uzaklıkta, tablo gibi bir arsaya sahipti.

Rum omuzlarını silkti:

“Hiç kimse yarın ne olacağını bilmezken, bahçe ekip biçmeye değer mi?”

Bu tüm ülkenin genel ruh hali. Tüm yönetim sistemi, askeri-klerikal despotizmin tüm yapısı halkın tükenmiş gücünü o kadar sarstı ki girişimciliği yok oldu. Bununla beraber, egemen olan halkın büyük kısmında iktisadi anlamda bir girişimcilik zaten yoktu. Hilafet hükümdarlığının yaklaşmakta olan yok oluşunun sebeplerinden biri Türklerin ülkede onun kurucusu gibi değil, fakat fatihi gibi yaşamaları. Alan olarak kocaman, üç kıta boyunca uzanan Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusunu oluşturan ırk, din ve dillerin renkli karışımına Türkler yabancı bir madde gibi girmişler ve beş asırlık egemenliğe rağmen, hâlen öyle kalmışlardır. Tüm halklar, zamanında bir yerden başka bir yere hareket etmişler, fetihler yapmışlar, birbirlerini yerinden

etmişlerdir. Göçebe Türk aşiretleri, zayıf düşmüş ama dirençli bir kültüre sahip, kurulu ve karmaşık bir siyasi yapısı olan engin bir imparatorluğa hücum etmişlerdir. Yönetim düzenini, iktidar sorununun çözümünü Bizans devlet siteminden almışlardır. Ve gariptir ki Bizanslıların bürokratizmi çok hızlı ve sıkı bir şekilde savaşçı Asya göçebelerinde kök salmıştır. Bürokrat saflarını yavaş yavaş egemen ırkın olmasa bile, egemen dinin temsilcileriyle doldurmaya çalışarak, bürokratizmi kendi yeni siyasi düzenlerinin temeline koymuşlardır.

Türklerin bir kısmı toprağa yerleşmiş, dürüst, çalışkan, geleneklerine ve alışkanlıklarına sıkıca tutunmuş köylülere dönüşmüşlerdir. İstanbul'un civarında bile Türk köyünün eskiyi, yerleşmiş olanı, ataerkilliği hatırlatan esintisi geliyor. Beyaz, toprak zeminli evlerin derinliklerinde, el dokuması giysiler giymiş kadınlar, değirmen taşında elleriyle tahıl öğütüyor, ipek böceği kozalarıyla uğraşıyor veya herhangi bir başka köy işini yapıyorlar. Öğlen namazından sonra erkekler acele etmeden meydana dinlenmeye gidiyor, köy kahvesinin terasının kenarındaki geniş bir banka oturuyorlar. Burada bir fincan sıcak kahve eşliğinde birbirlerine yeni haberleri iletiyorlar. Türkler votka içmemektedirler, kahvesiz ise yaşayamazlar. Bu keyif 10 para, bizim paramızla 2 kuruş tutuyor; bu küçük, kâğıt parçası kadar ince bakır sikke karşılığında Türk, insanlarla sohbet etme isteğini tatmin ediyor. Kahveyi sadece her sokak köşesinde değil, fakat en küçükleri de dahil olmak üzere her köyde bulabilirsiniz. Eğer yabancıların, hatta gavurların yolu böyle bir kır kahvesine düşerse, onları fazla meraklı ve çok soru sorarak karşılamayacaklardır. Kendi sakin misafirperverliklerinde Türk köylüsü, hâlihazırda renkli Asya giysisini Avrupalı giyimin tekdüze çirkinliğiyle değiştirmiş olan önemli şehirliyle aynı seviyede durmaktadır.

Hatta muhtemelen köylünün tavırları daha nazik ve ince olabilir. Kentliler hâlihazırda, öncelikle onları boyalı basınla, Paris uygarlığıyla ödüllendiren Batı'nın ucuz arsızlığından etkilenmiş durumdadır. Gerçi, bununla beraber Türklerin hakkını vermek

lazım ki genel Levant terbiyesizliği ve küstahlığının arasında, şehirde de kendi ölçülülük ve içten gelen ahlak duygularıyla ayırt ediliyorlar. Türkler hiçbir zaman gürültü etmiyor, bağırıyor, hakaret etmiyorlar (meclistekiler hariç). Kadınlara her zaman yol veriyor, sadece çocukları değil, hayvanları bile incitmiyorlar. Eğer İstanbul'da fesli bir kişi bağırıyor ve sopayla eşeğini dövüyorsa, demek ki o Türk değil, Levantendir. Fakat Türkün bu yumuşaklığı, dinine dokunulduğunda kayboluyor. O zaman her tür acımasızlığı yapabilecek hâle geliyorlar.

Son zamanlara kadar kentli Türkler nadiren tüccar, memur, asker veya hoca, yani molla oluyorlardı. Ticareti Ermenilere, Rumlara ve Yahudilere bırakmışlardı. Yahudiler Türkiye'de az, toplamda seksen bin. Bu genel olarak imparatorluğun özelliklerinden biri, içinde pek çok halk var, fakat hiçbirisi sayısal olarak baskın değil. Toplam nüfus 28 milyon kabul edilmekte; bunun içinde Türkler yaklaşık 8, Rumlar 5, Ermeniler 2, Slavlar 1.5, Araplar 6, Arnavutlar 1.5 milyon. Ancak bunların hepsi oldukça temelsiz istatistikler; zira Osmanlı İmparatorluğu hâlen kimse tarafından araştırılmamış, bununla en az ilgilenen de kendi hükümeti olmuştur.

Ülkedeki iktisadi hayat genel olarak Hristiyanların elinde. Bankalar ve doğmakta olan sanayi teşebbüsleri Rumlarca idare edilmekte, Ermeniler ise ticari işler yapıyorlar. Son zamanlara kadar —elbette köylüler hariç olmak üzere— Türkler çalışmayı, ticaret veya üretimle uğraşmayı pek münasip görmüyorlardı. Şimdi aniden ayırdına vardılar. Osmanlı Hristiyanlarıyla, Avrupalılarla ve Levantenlerle rekabet etmekten memnun olurlardı; fakat bunun için becerileri, dirençleri ve paraları yok. Türkler tabiatlarında müsrif birer barınlar.² Ekseriyetle bahşedilmiş, çok büyük çiftliklere sahip beyler, feodaller ile serf sahibi Rus derebeyleri arasında ortadaki bir yeri temsil ediyorlar.³ Yöre halkı için böyle

2 Çarlık Rusya'sı'nda soylu ve toprak sahibi üst kesimi nitelemek için kullanılan bir sözcük. (ç.n.)

3 Burada yazar, toprağını serfler aracılığıyla işleyen Rusya'daki tipik arazi sahipleriyle, toprağını kiracıyavererek işleten arazi sahiplerini kastetmektedir. (ç.n.)

bir derebeyi korku salar, hükümeti ise hor görür; vergi tahsildarını da öyle. Tahsildar, köylüden elbette vergi alabilir, toprak sahibinden ise her zaman değil. Toprak vergisi, daha doğrusu onda birlik aşar tüm bütçenin temelini oluşturduğundan, Türk maliyesinin dengede tutulmasının ne kadar zor olduğunu tahmin etmek mümkün.

Bu hususta Jön Türkler bir şeyler yapmayı başarmışlardır. Vergilerin toplanmasını bir düzene koymuşlardır; fakat bununla toprak sahiplerinin de yoğun hoşnutsuzluğuna neden olmuşlardır; bu hoşnutsuzluk muhalefeti birleştirmiş ve geçen senenin Arnavut hareketini doğurmuştur. Son isyanın başına geçen Arnavut, İsa Boletini Abdülhamid'in şahsi muhafız kumandanlığını yapmış, en tipik toprak sahibi feodallerden biridir.

Köylüler ve tımar sahipleri, memurlar, askerler ve hocalar; işte şu ana kadar Türkler bunlardı. Orta düzeyli her şeyi, çağdaş devlette bu kadar önemli rol oynayan orta sınıfın tüm makamlarını diğer Osmanlılara bırakmışlardır. İşçiler arasında bile az Türk var. Sözelimi İstanbul'da, Tekel'e ait bir tütün fabrikasındaki 2.500 işçiden sadece 200'ü Türk'tür. Zanaatçılar arasında da azlar. 7.000 kişilik hamal loncasının sadece yarısı Müslümandır, bunun da çoğu Kürtlerden oluşmaktadır. Mühendisler, doktorlar, avukatlar, emek ve yoğunluk gerektiren tüm serbest meslekler neredeyse tamamen, ekseriyetle Batı'da eğitim almış Hıristiyanlarla dolu. Zaten Abdülhamid, Müslümanları hiç istemeyerek Avrupa'ya göndermekteydi; yurttan ise onlar için okullar açmamıştır. Sadık tebaasının bir yerden bir yere taşınmasından hoşlanmıyordu. Başkente giriş veya çıkış için özel pasaportlar veya geçiş belgeleri gerekiyordu.

Genel olarak, sultanın otuz yıllık hükümranlılığı ülkeye pahalıya mal olmuştur. Acımasız ve had safhada şüpheli, titiz ve kör, fakat şahsına münhasır zeki ve güçlü olan Abdülhamid, tam bir karmaşık yönetim sistemi yaratmıştır. Bu sistem içte, sadece siyasi ve eğitimsel olanların değil, fakat tekniksel olanlar da dahil

olmak üzere her tür inisiyatifin durmaksızın bastırılmasından ibaretti. Abdülhamid yer altı zenginliklerinin çıkartılmasına izin vermiyor ve elektriği yasaklıyordu. Ne tramvay, ne elektrikli aydınlatma, ne telefon, hatta ne de Jön Türkler döneminde getirilmiş telgraf vardı. Hükümet binaları ancak 1911 yılında telefonla birbirine bağlanmış ve mebuslar meclis kürsüsünden çocuksu bir gururla vurgulamışlardır:

“Artık nazırlara telefonla çağırabiliriz. Zira telefonlarımız var ya.”
Ancak özel telefonlar o zaman henüz yoktu.

Abdülhamid döneminde telefonların yerini karmaşık casusluk ve jurnalcilik ağı almıştı. Jön Türkler onun sarayından bir yük arabası kadar jurnaller veya –basitçe söylemek gerekirse- raporlar çıkarmışlardır. Bunların çoğunun devrimden sonra Jön Türklere katılmış, şimdi Türkiye’de popüler olan kişilerce imzalanmış olduğu söyleniyor. Şu anda, siyasi çevrelerde “jurnalci” sözü en aşağılayıcı yakıştıрма olarak kalmıştır.

Ülkeyi içten yozlaştıran ve körelten Abdülhamid, dışta Türkiye’nin dengesini korumayı, diplomatik manevralar ve çelişkili vaadlerle yabancı devletlerin temsilcilerini kavga ettirmeyi becermiştir. Düşmanları, hatta İttihat ve Terakki Partisi mensupları bile onun bu yeteneğini kabul etmekteydiler. Bizzat kendileri, Avrupalılarla ilişkilerde eski rejime göre kıyaslanmaz derecede daha az sabırlı ve esnekler. Jön Türkler siyasi arenaya ellerindeki vatansever bayrakla girmişlerdir. Ülkeyi iç parçalanmadan ve dış egemenlikten kurtarmak için gelmişlerdir. Ve kendilerini iktidarda bulduklarından bu yana, Babiali nazıkçe, fakat inatla her adımda, Türkiye’nin henüz hâlâ Avrupa’ya değil, kendi kendine ait olduğunu elçilik temsilcilerine hissettirmektedir.

Ancak Avrupa hâlihazırda pençelerini uzağa atmış durumda. Kapitülasyon imtiyazları tüm yabancıları Türk kanunlarından muaf yapmakta, onlara hiçbir vergi ödememe fırsatı vermektedir. Yabancı alacaklılar Dette publique adlı mali kuruluşu kurmuşlardır; burası borçların kapatılmasına gidecek devlet gelirlerinin

toplanmasını kontrol etmekte ve devlet ekonomisinin en derinine kadar sızmaktadır. Bir devlet bankası yok, Fransız kapitalistlere ait Osmanlı Bankası var. Demiryolları, Mekke'ye giden haricinde ya Fransızlara ya da Almanlara ait. Gümrüğün başında bir İngiliz var. Tütün tekeli Fransızlara verilmiş. Liman ve şose yol yapımı için de bir Fransız şirketine imtiyaz verilmiş.

Türkler, Avrupa işgalinin sağlam atılmış bu ağından çıkmak için boşuna dövüşüyorlar. Onu yırtamazlar, çünkü öncelikle içte birleşmiş, tek, dost bir yapı meydana getirmiyorlar. Beş yüz yıl önce ülkede buldukları milli çeşitlilik tüm dokunulmazlığıyla korunmuştur. Fakat Hristiyan halklar, Hristiyan Batı kültürüyle olan bağlarını desteklemişler, Türkler ise İslamın katı geleneğiyle zincirlenmiş olarak Asya'da bir yerde, hatta Ortaçağ Asyası'nda kalmışlar, saplanmışlardır. Birden fazla kez, entelektüel Türklerin ateşli bir şekilde şöyle dediklerini duymuşumdur: Rumlar ve Ermeniler Türklerden daha mutlular; çünkü Türk hükümeti onlara eğitim görme ve kendi istedikleri gibi düşünme fırsatı verdi; dindarların bilinci üzerinde ise Osmanlı, bürokrat ve hocalardan oluşan ikili bir kontrol tesis etmiştir.

Puşkin yüz yıl önce şöyle yazmıştı:

İstanbul, Peygamberin yolundan ayrıldı.

Onda kadim Doğu'nun gerçeği var.

Onu baştan çıkardı kurnaz Batı.

Belki de çağdaş Türklerin trajedisi tam da bu; Batı'dan kurnaz ve sahte hediyeler alıyorlar, Doğu'da ise aynı şekilde uzun süredir hakikatı göremiyorlar. Asırlar boyunca sarıklı hocaların verdiği o kısa okul eğitimi anlaşılmaz, Arapça yazılmış Kuran'ı hatmetmeye zorlayarak, sadece çocukların beynini kirletmiştir. Okul başka hiçbir şey vermemiştir. Hatta, Türkçe okumayı Müslüman öğrencilerin hepsine öğretmemiştir. Türkçe kitaplar için kullanılan Arapça alfabede sesli harfler yoktur; bu nedenle hangi sözcüğün yazılı olduğunu tahmin etmek için sadece abeceyi bilmek ve okuyabilmek yeterli değildir, fakat dili de anlamak gereklidir.

Son zamanlara değin tüm ders kitapları Arapçaydı ve sadece küçük Arnavutlar ve Araplar değil, fakat küçük Türkler de hiçbir şey anlamıyorlardı; zira bu onlar için yabancı bir dil. Eğitimin gün doğumundan gün batımına kadar herhangi bir ara vermeden, tatiller olmadan devam ettiği bir okulda üç veya dört yıl oturduktan sonra ne fayda elde ettikleri hayal edilebilir.

Şimdi bu değişmekte. Meşrutiyet hükümeti öncelikle ordunun ve okulların reformize edilmesiyle uğraşmıştır ve şunu söylemek gerekir ki Türk gençliği çok ateşli biçimde öğretime başlamıştır. Bizde hem çocukların hem de yetişkinlerin kendini beğenmiş bir küçümsemeyle yaklaştıkları lise sınıfları, bu naif, uygarlığa daha yeni adım atan liseliler ve öğrencilerde neredeyse dinsel bir saygı uyandırıyor. Sadece okumuyorlar, sanki vatanlarına olan borçlarını ödüyorlar.

Vatanımız cahillik sayesinde yok oluyor ve her vatansever kendisi okumak ve başkalarına öğretmek zorunda...

Doğmakta olan Türk entelejensiyasından bu ifadeyi sürekli duyarsınız ve bu sözlerin bayağılığının arkasında hakiki ve etkin bir vatan sevgisinin saklı olduğunu hissetmemek mümkün değildir; o hakiki vatanseverlik ki hiçbir halk o olmadan gelişmek bir yana, varlığını dahi devam ettiremez.

Türk toplumunun Meşrutiyet Devrimi'nden sonra öne çıkan bilinçli kesiminde, bu aydınlanmacı vatanseverlik yapısı şüphesiz itici bir güçtür.

Türk şovenizmi hakkında çok ve sık konuşuluyor. Egemen halka özgü iktidara alışmışlık, buna ek olarak tüm geri kalan "pagan" dinler üzerinde Müslüman tektanrıcılığının üstünlüğü ve yanılmazlığına olan oldukça kuvvetli inanç, şüphesiz Türklerle belli bir iç kibir aşılmalıdır. Bundan dolayı, payına ıslahatçıların tarihsel rolü düşmüş olan şimdiki kuşağın, yan yana yaşadığı Hristiyan halkların, kendisini okur yazarlıkta, kültürde, örgütlenme ve çalışma becerilerinde geçtiğini kabul etmesi daha da zordur.

Bunu anlamış olan o az sayıdaki gazeteciler, siyasetçiler, öğretmenler, yazarlar artık eski tip şovenistler olamazlar. Vatansever enerjilerini başka halkların baskı altına alınmasına değil, fakat biz-zat Türklerde, kültürel bir milletin hayatını oluşturan beceri ve bilginin geliştirilmesine yönlendiriyorlar. Türk entelejesiyası arasında devam eden kitap, dergi, çeviri, halka açık derslerin yayınlanmaları, kendi kendini yetiştirmek ve milli tarihin oluşturulması için eğitim cemiyetlerinin örgütlenmesi, abece ve dil hakkında tartışmalar, Osmanlı için yeni olan tüm bu zihinsel yaşam ve kültür çalışması henüz sayısal olarak çok küçük ve siyasi karmaşa, gürültü, meclis çekişme ve kavgaları nedeniyle Avrupa'nın gözünden kaçmakta.

Tüm gücünü, en iyi temsilcileri vasıtasıyla şeriatın, ilahi geleneklerin, aptalca yasakların hükmü kalmamış yolunu parçalamaya yönlendiren Türk halkının henüz sağlam olmayan ilk adımları, siyasi ve paralı Avrupa için elbette ilgi çekici değil. Diplomatlar ve borsacılar sadece müsbet gücü dikkate alıyorlar. Batı'daki çok az kişiye anlaşılır olan Arapça harflerle basılmış küçük dergiler, yeni Türk Ocağı kulübünde toplanan coşkulu öğrencilerin sohbetleri, ateşli bir kadın vatansever olan Halide Hanım'ın İstanbul'da organize ettiği kadın konferansları; bunlar başka bir düzenin vakaları ve ancak silahlanma ve imtiyaz elde etme başarılarına kendini kaptırmamış gözlemcileri ilgilendirebilirler. Türkiye'nin devlet olarak, Türk halkının bu hakiki kurtarıcılarının çabalarının herhangi bir sonuç vermesinden önce ölmesi muhtemeldir. Dıştan gelen en acımasız işleme ve hasarların, onların milli çalışmaları için faydalı olması dahi muhtemeldir. Fakat çağdaş Türkiye hakkında, iktidar temsilcilerinin tüm Osmanlılara, özellikle de Osmanlı Hristiyanlarına karşı yaptıkları ve son günlere kadar devam etmekte olan tüm adaletsizlikler, kanunsuzluklar, acımasızlıklar hakkında düşünürken bu mükemmel ve acınası, kadim ve çocuksu ülkede de herhâlde kendini ve kendi halkını, düşünen insanlığın zihinsel hayatına eklemlenmeye susamış bir avuç insan olduğunu bilmek lazım.

Bu değişimi gerçekleştirmek için her şeyden önce Müslüman klerikalizminin zararlı etkisini aşmak gereklidir. Islahat Türkler, İşlam’a, özellikle de şeriata neredeyse Voltaire ve onun fikirdaşları-nın Katolik Kilisesine yaklaştıkları kadar bir nefretle yaklaşıyorlar. Yalnızca, onların durumları daha kötü; rol yapmak, nefretlerini gizlemek durumunda kalıyorlar, çünkü milli ve dinsel bilinçler Türk halk kitlesinde henüz bir arada ve şeriata dokunurlarsa geniş kesimleri kendilerinden uzaklaştırmaktan korkuyorlar.

Fakat bu riyakrlığın, görünürde şeyhülislamın önünde baş eğerek gösterilen hürmetin, dinle ilgili her şeyde sürekli yapılan ucuz Voltairecilikle beraber Jn Türkleri yozlaştırmaması mm-kn değildi. Bunun sonucunda, tamamen büyük bir rahatlık-la ark edebiliyor, yalan söyleyebiliyorlar. Konu ister Hristiyan yurttaşlarla yapılan siyasi anlaşmalar hakkında, ister devletlerle yapılan görüşmeler hakkında, ister konsolos ve tercümanların Babiali ile beraber yürütmek zorunda oldukları, Avrupa vatan-daşlarının çıkarlarına dair bitmek bilmeyen davalar hakkında olsun; Türk nazılar, diplomatlar, yüksek mevki sahipleri, bürokratlar birbirlerine sürekli yalan söylüyorlar. Tebessüm ediyor, doğrudan birbirlerinin gözlerine bakıyor, el sıkışıyor, söz veriyor, yemin ediyorlar. Ve muhakkak kandırıyorlar.

Elbette ilerinde dürüst insanlar da var. Fakat yaşlı kimseler şöyle demekteler: Halk tabakasından Türklere tümüyle güvenilebilir, Türk brokratına ise asla. Yönetim sisteminin kendisinde, tüm seviyelerdeki bürokratlara yalan söylemeyi aşılayan derin bir yozlaşmışlık olduğu ve bunun devam ettiği açık.

Köleliğin de bunda rol oynamış olması muhtemel. Gerçi, Türkiye’de köleliği yasaklayan uluslararası bir sözleşme vardı; fakat henüz 17 Ekim 1909 yılında, yani Meşrutiyet Devrimi’nden bir buçuk yıl sonra, oldukça muğlak bir şekilde hazırlanmış şu iradeyi yayınlamak gerekmiştir:

“İşlam ülkesinde özgürlük doğal bir olgudur ve kim olursa olsun hiç kimseyi kle saymak için herhangi bir girişim vuku bulmayacaktır.

Önceden köle oldukları tespit edilmiş ve sahipleri de onların kendi köleleri olduğunu iddia eden kişilere, şeriatla belirtildiği gibi davranılmalıydılar. Şeyhülislamın görüşü budur.⁴

Bunun yanında, kölelik kanunla yasaklanmış olduğundan ve bu yasak Kanun-i Esasi'yle de desteklenmiş olduğundan, köleliğe sadece bazı özel kurallara bağlı olarak ve bazı istisnai durumlarda izin verilmektedir. Tüm bunlardan dolayı, doğuştan özgür olan Çerkeslerin ticaret maddesi olmaları kabul edilebilir değildir.

Bu sebeple, tıpkı zencilerin olduğu gibi Çerkeslerin (yani Çerkes kadınlarının) ve diğerlerinin de alınıp satılmalarını yasaklamaya karar verdik. Sahipleri tarafından köle olduğu iddia edilen kişilere şeriatla göre davranılarak, hem şeriatla hem de kanuna göre özgür olan vatan çocuklarımızın kölelik zincirleriyle bağlı kalmaları önelenektir.”

Böyle sosyal kalıntıların bulunduğu bir yerde, büyük devlet olma ve meşrutiyet iddialarının oldukça acınası bir maskeli balo gibi görünmemesi mümkün değildir. Üstelik, Türkiye'nin toplumsal yapısında ölü ve ağır bir yük daha vardır: Müslüman kadınının durumu. Burada yine şeriat, çağdışı klerikal gelenek halkın gelişimini durdurmaktadır.

Ve burada Jön Türkler kurnazlık yapmak ve sıyrılmak zorunda kalmışlardır. Kadınların özgürleştirilmesine açıktan taraftar olamazlar. Meşrutiyet rejiminin başında, popüler Ahmet Rıza Bey'in uzun yıllar Paris'te yaşamış kız kardeşi de dahil olmak üzere bazı Türk kadınları peçesiz şekilde sokağa çıkmayı denediklerinde, kalabalık neredeyse onların işini bitiriyordu. Jön Türkler hemen kadınlara yüzlerini örtmelerini emreden kararname yayınlamak zorunda kalmışlardır.

Henüz 1912 Mart'ında şeyhülislam bir bildiri yayınlamıştır; burada şöyle demektedir:

4 Ancak Türkiye daha önce de şeriatla göre yaşamıştı ve bu İstanbul'un ortasında, Goethe'nin henüz geçen asrın 50'li yıllarında tasvir ettiği hakiki bir köle pazarının mevcudiyetine engel olmamıştı.

“Kadının kapanmasına dair İslamın talimatları tümüyle faydalıdır ve az kötülüğü önlememektedir. Bu talimatların üstünlüğü pek çok Avrupalı filozof tarafından da kabul edilmekte. Ne yazık ki kabul etmek gerekir ki bizde her geçen gün dini öğretilere ve onlarla bağlantılı halk âdetlerine daha az önem atfediliyor. Aynı şekilde, Müslüman kadınların kadim zamanlardan beri giydiği çarşafın görünüşü, şekli modaya uygun olarak değişiyor (burada kastedilen, vücut hatlarını ve omuzları kapatmayarak gelenekleri bozan kısa giysilerdir). Şu anki biçimi tüm makul insanlarda derin bir etki uyandırmaktadır. Kendi değerine, onuruna ve iffetine kıymet veren tüm Müslüman kadınlar bu dünyada büyük bir kötülük yaratan, öbür dünyada ise ağır bir cezanın habercisi olan böyle bir elbiseden şiddetle kaçınmalılar. Biz erkekler kızlarımızı ve karılarımızı, onları Müslüman ahlakından vazgeçiren böyle modalardan uzak tutmalıyız. Onları şeriatın gösterdiği sınırlara yeniden geri döndürmek, onlara milli geleneklere uyulmasını telkin etmek, yine de günah işleyecek olan kadınları ise uygun şekilde cezalandırmak zorundayız. Her halkın gelişimi ancak dinsel geleneklere ve yaşayan halk alışkanlıklarına uyulması durumunda mümkündür.” Bildirinin devamında, suçlular ve onları koruyanların kanuni kovuşturmaya uğrayacakları şeklinde doğrudan tehdit yer almaktadır.

İlginçtir ki Jön Türk hükümeti, –propaganda yaparken her zaman İttihat’ın Müslüman geleneklerine önem atfetmediğini öne süren- muhalefetle mücadelesinin en ateşli olduğu bir sırada, şeyhülislam aracılığıyla bu kararnameyi yayınlamayı gerekli bulmuştur. Hem de Kuran’ı iyi bilen kişilerin, Peygamberin öğretisinde kadınların örtünmesine ve genel olarak Müslüman, özellikle de Türk kadınının itildiği çocuksu, ikincil konuma dair hiçbir yerde doğrudan bir buyruk olmadığını temin etmelerine rağmen.

İşte, 1911 baharında yayınlanan “Association islamique” beyannamesinde, muhafazakâr Selanik komitesi nasıl argümanlar sunmuştur:

“Kuran kadının yüzünün erkek bakışlarından saklanması gerektiğini söylememektedir. Bununla birlikte, ilim adamları örtünmeyi zorunlu hâle getirmeyi münasip görmüşlerdir. ‘Yabancı bir kadının güzelliğine arzuyla bakmayın’ ve ‘Şeytan Batı kadınının yardımıyla erkekleri avlamaktadır’ diyen kutsal hadisleri takip etmişlerdir.

Artık sıkça olduğu üzere, eğer genç kadınlar, erkekler arasında açık yüzleriyle görünürlerse, erkeklerin onlara bakarken çekicilik hissetmesini kim yasaklayabilir? Elbette kadının yüzü yasaklı değildir. Ne yazık ki erkekler, kadınlardan daha az iffetlidirler ve bundan dolayı, kendi iyilikleri için kadınlar örtünmeye zorlanmışlardır.

Çarşaf giyilmesine karşı olanlar, kadınlarımızın toplumsal hayattan haberleri olmadığını, cahil olduklarını ve bu yüzden çocukları iyi bir şekilde yetiştiremeyeceklerini söylüyorlar. Kadınların cahil olduklarına katılıyoruz, onların bilgilenmelerini bizde istiyoruz. Fakat onların piyano çalmayı öğrenmelerini, romanlar yazmalarını, halk geleneklerini moda uğruna, şıklık uğruna görmezden gelmelerini istemiyoruz. Eğitim, öğretimle verilir, erkeklerle iletişim kurarak değil; erkekler kendi aralarında özgürce iletişim kuruyorlar ama bu onların büyük bir çoğunluğunun cahil kalmasına engel olmamakta.”

Bu son derece yaygın bir bakış açısı. Osmanlı İmparatorluğu’nun Müslüman erkek nüfusunun ezici bir çoğunluğu asırlık gelenek nedeniyle, kısmen de bilinçli olarak buna katılıyorlar. İlerici unsurlar elbette farklı bakıyorlar.

Karşılaşmak durumunda kaldığım neredeyse tüm Jön Türkler, kadının durumunu halkın gelişimi için en zararlı engellerden biri addetmekte. Bunun boş bir ifade olmadığına ikna olabildim, çünkü Halide Hanım’ın eğitim faaliyetlerine o kadar anlayışlı ve itina ile yaklaşıyorlardı ki. Onun yalnız olmamasına, körelten ve yozlaştıran münzevi ortama rağmen, Doğu bilincinin derinlerine kök salmış, işsizliği kadın hayatının ideali sayan

alışkanlığa rağmen Türk kadınında çok hızlı bir şekilde yeni taleplerin uyanmasına ne kadar memnun olmuştuk. Bizzat kendim de sadece gazete okumakla kalmayan, fakat düştüğü küçük durumu da anlayan ve kendi kızları için daha iyi bir şans hayali kuran halktan kadınlarla karşılaşmışımdır. Fakat böyleleri daha az sayıda. Büyük çoğunluk geleneğin kölesi ve kurtarıcı kadınların durumu çok zor. Bizzat Maarif-i Umumiye Nezareti, Halide Hanım'a oldukça anlayışlı yaklaşmış, her adımında ona yardım etmiştir. Fakat yine de 1912 baharında, birkaç senedir çalıştığı kadın eğitim seminerini bırakmak zorunda kalmıştır. Ciddi, ilkel bir anlaşmazlıktan dolayı da değil; sadece, kadın yazar öğretmenler odasında elini tanıdık bir öğretmene, Akçura'ya (Kazan Tatarı) uzattığı için; o durumda, şeriata göre onun önünde olağan Doğu selamını vermesi, fakat asla yabancı bir adamın ellerine dokunmaması gerekiyordu.

Hâlihazırda bir hükmü kalmamış, fakat hâlâ yaşayan insanlar üzerinde otorite sahibi kural ve emirlerin böyle bunaltıcı atmosferinde yaşamanın ve faaliyet göstermenin ne kadar zor olduğu hayal edilebilir. Çağdışı olanın otoritesi Türkiye'de her adımda hissedilmekte. Ülkeye renklilik, parlaklık veriyor, beklenmeyen ve geçmiş olanın ilgi çekiciliğiyle gezgine keyif veriyor, fakat yerlilerin hayatını kolaylaştırmıyor.

Bu koşullar altında güçlü, Avrupa tarzında örgütlü bir devlet kurmak hiçbir şekilde mümkün değil.

Küçük Dokumacılar

Küçük, esmer, siyah saçlı, koyu basma elbisesi içindeki kız uzun bir sıranın ucunda oturuyor ve kaygılı, gergin bir yüz ifadesiyle, ince, çocuk elleriyle iplik yumaklarını çabuk çabuk ayıklıyordu. Zayıf parmakları o kadar ustaca hareket ediyordu ki küçük dokumacının resme göz atmaya, dizlerinden uygun renkli ipliği alıp onu çözgüye bağlamaya, kesmeye, yeniden bir sonraki rengi seçmeye nasıl yetiştigini anlamak zordu. Çocuğun, sanki sihirli bir değnek değmiş gibi ustaca hareketleri sonucu, motifler kıpkırmızı halı tabanında iç içe geçtiler, görülmemiş narin çiçekler açıldılar. Fakat bu renkli sihir bize keyif vermedi.

Siyah saçlı kızın mekanik, kaygılı telaşında korkunç bir şeyler vardı. Onu omuzlarından tutup, kocaman, genişliği 10 arşın olan, üzerinde halının gövdesinin tavana kadar dikey olarak uzandığı tezgâhtan uzaklaştırmayı dilerdim; minicik işçiyi güneşin göz kamaştırıcı şekilde yeryüzünü ısıttığı, dallanmış çınarların ve ceviz ağaçlarının serin gölgelerinin karardığı, denizin, milyonlarca mavisi tebessüm saçarak neşeli bir şekilde gürlediği yere, dışarıya götürmeyi dilerdim. Orada, sıcak ve nemli kumda zayıf gövdecığı dinlenir, küçük elleri acele etmeden iyi deniz kabuklarını ayıklardı; kaygısız çocuk oyunları bu esmer, güzel yüzünün üzerindeki, çocuklara uymayan o tasayı yavaş yavaş silerdi.

Fakat o zaman tüm dünyanın zengin insanları için büyüleyici, renkli, yumuşak, el yapımı –ki muhakkak el yapımı- halıları kim

dokuyacak ki? Prensler ve tüccarlar, endüstrinin şövalyeleri, başarılı oyun yazarları, nazırlar ve hoş kadınlar; kaderin başarı ve parayla şımarttığı herkes, bu şansı pahalı ve güzel eşyalarla pekiştirmek istiyor. Bizzat ev sahiplerine önem ve itibar katan böyle eşyalar arasında halılar son sırada yer almamakta. Kendine saygı duyan her insan, evini halılarla kaplamak zorunda ve eğer ayaklarının altında bininci dokumayı açarsa, kendine olan saygısı daha da artacaktır.

Üzerinde küçük Rum kızlarının esmer ellerinin çalıştığı, koyu kırmızı renkli, mavi ve sarı ayrımlı halıya burada, atölyede 6-7.000 ruble fiyat biçiliyor. Bu bir servet eder. Uzun, dar sırada, tezgâhın önünde oturan ve hızlıca onu ustalıklı bir eski Pers resmiyle kaplayan kız çocukları ve genç kızlar, bütün hayatları boyunca bile bu kadar tomar parayı hayal edemezler. Bu lüksten onların payına sadece metelik kalmakta. Birkaç yıl ağır çalışmanın sonunda işçi kız iki-üç büyük altın sikke elde ediyor, onları bir iple boynuna bağlıyor ve artık kendini zengin bir kadın, her damat adayının kur yapabileceği çeyizli bir gelin olarak hissediyor.

Samimi ve tatlı bir genç Türk kadını olan kadın kâhya tezgâhların yerleştirilmiş olduğu, toprak zeminli, büyük bir barakada bize eşlik ediyordu. Artık öğle tatili saati yaklaşıyordu ve pek çok sıra boşalmıştı, fakat çalışanlar hâlâ çevremizde gürültü ediyorlardı. Sanki bu bir atölyede değil de, okuldu. Renkli, parlak elbiselerinde küçük kızlar, sanki oyun oynayan küçük bir fare gibi neşeli ve rahat bir şekilde öne arkaya fırlayıp duruyorlardı. Onların üzerinde bir yerde, yetişkin kadınların cilveli kafaları gözüktükçe duruyordu.

“Bizde yedi yaşında olan da var,” kadın kâhya açıklıyor, “biz herkesi alıyoruz, bırakalım öğrensinler.”

Uzun entarili, dağınık, kıvrıkcık, karmakarışık saçlı kız sırada uzanmış ve uyuşukça, önündeki kendisi gibi minik işçinin tuttuğu yün yumağını çözüyordu. Yakınlaştık. Kıvrıkcık kafa kalkıyor, uykulu çocuk gözleri rehavet ve yorgunluğu güçlkle aşarak bize bakıyorlar.

Sandalete benzeyen, ahşap takunyalar sağlam zeminde yüksek sesle çatırdıyorlar. Bizim ortaya çıkışımız tüm karınca yuvasını canlandırdı. Sultanın Hereke'deki halı atölyesinde ecnebilere alışmamışlar. Hereke, Asya demirolundaki küçük bir istasyon, İzmit Körfezi kıyısında, İstanbul'a sadece üç saat uzaklıkta. Fakat burası sapa bir yer; kızılımsı kayaların arka planında belirgin biçimde ağaran görkemli ağaçlarla, üzüm bağlarıyla, zeytin ağaçlarıyla kaplı gerçek bir köy. Yukarıda, vadinin üzerinde muhtemelen Bizans'tan kalma eski bir yapının kalıntıları romantikçe yükseliyorlar. İmparatorlar mavi körfezin kıyısında kır saraylarını inşa ettirmeyi seviyorlardı. Buraya da şehir hayatının saray adabından dinlenmek için gelmiş olmaları muhtemeldir. Fakat şimdi etrafta bir zamanların ihtişamından hiçbir eser yok. Her yer atölye yapı ve binalarıyla dolu ve ecnebilerin görünmesi hem yetişkinlerin hem de çocukların merakını cezbediyor.

Çocuk kalabalığı bizi her yandan sardı, çınlayan sesler refakatçimizin sorularına istekle yanıt veriyorlar. Çoğunluk Türkçe ve Rumca konuşuyor. Çevremizdekiler Hristiyanlar; Rumlar ve yine Rumca konuşan Ermeniler. Kıyafetleri aynı değil. Ermeniler entari veya elbise giymişler. Rumlar geniş ve uzun şalvar giymişler. Omuzlar ve göğüs dar korseyle sıkılmış. Kafalarda kenarlarına püsküller veya begonviller işlenmiş başörtüsü. Her şeyleri ucuz; basmadan, pamuklu kadifeden, soluk, yırtık pırtık ve yine de parlak ve renkli.

En parlak olanlar bizzat yüzler, serpilen güney güzelliğinin hakiki bir çiçek bahçesi. Tebessümler parıldıyor; kalın kirpiklerin saçaklarıyla kaplanmış kara gözler kıvılcım saçıyorlar; narin, al dudaklar bir dizi beyaz, düzgün dişi ortaya çıkartarak cilveli şekilde gülüyorlar. Oval bir yüz, sert, uyumlu bir burun çizgisi, kafanın güzel bir şekilde oturması; her şey kadim, güzel Yunan ırkını işaret ediyor. Sarışın yok. Yüzler ya siyah, kıvrıcık saçlarla sarılı olarak esmer ya da kızıl saçların darmadağınıklıyla çevrili olarak, hafifçe pembe renkli. Eski Bizans resmi yapmak isteyen bir ressam buraya model bulmak için gelebilir; Bizans saray yaşamına o kadar çok

tutukulu kargaşa getiren o cezbedici, Yunan kadın güzelliği tipi burada daha temiz ve parlakça muhafaza olmuş.

Ancak geçmişin hiçbir yankısı işçi kadınların bilincine ulaşmıyor. Ezici çoğunluğu okuma yazma bilmemekte. Çalışmadan kendilerine gelmeye zamanları yok; iş sabah yaklaşık 5'te başlıyor ve akşam 5'te bitiyor. Öğlen yemeği için bir saat ara var. Türkiye'deki herkes gibi yetersiz besleniyorlar. Bir avuç haşlanmış fasulye, ekmek, keçi peyniri, haftada bir küçük bir parça koyun eti veya balık. İşte hepsi bu. Bir de bayram günlerinde idare yağlı pilav ve ceviz ikram etmekte.

Bu mütevazî yemek bile bir ayda yaklaşık 90 kuruşa (bir kuruş 8 kopek¹) mal olmakta. Bu arada, kızlar atölye işinin ilk aylarında günde 2-2.5 kuruş almaktalar. Daha sonra, maaş dalgalı bir seyir izliyor, en hünerli işçilerin maaşı 10 kuruşa kadar yükselebiliyor. Fakat bunun için, bu yaş için hiç uygun olmayan şekilde yoğun bir hızda ve ara vermeden çalışmak gerekli.

Barakanın büyük, kirli pencelerinin arkasında, kışın muhtemelen kızların soğuğa alışkın ellerini bile donduran bunaltıcı hava şimdi mavileşiyor. Güneş parlak sarı bir leke halinde açık kapılara kadar sızdı. Yarı karanlık, yüksek baraka tamamen tozla kaplı; fakat denizden gelen rüzgâr sağanak halinde esiyor ve göğüs daha rahat nefes alıyor. Neşeli kız kahkahası çınlıyor, halının büyük kumaşı sanki çiçeklerle kaplı bahar bahçesi gibi renkleniyor. Onun yanında, turuncu kıvrımlar cüretlice altın yaldızlarla süsleniyorlar. Her şey o kadar renkli, canlı, hayat ve hareket dolu ki bu küçük dokumacıların yaşamlarının katlanılmaz taraflarını hemen kavrayamıyorsun.

Bu hızlı, hoş genç kızlar ve kız çocuklarının nasıl karanlık ve geçilmez bir sömürü ve yokluk ormanında yaşadıklarını anlaşılır biçimde hayal edebilmek için rakamların kuru diline geçmek, görkemli halının etrafına üşüşen sekiz işçiden her birinin ne kadar küçük bir avuç gümüş aldıklarını düşünmek lazım.

1 Rus madeni parası. (ç.n.)

Kendileri henüz bunu anlamıyorlar: Kızlar, çocuklara özgü bir kayıtsızlıkla kuşlar gibi yaşıyor, günden güne memnun olmayı becererek böyle bir hayatta bile keyif buluyorlar. Mazlum, ezilmiş, aşağılanmış kimse yok. Türkler genel olarak yumuşak bir halk, çocuklara iyi davranıyorlar ve kadın kâhya da kendine tabi olanlara korku telkin etmiyor. Türk işi disiplinsizlik burada kurtarıcı hâle geliyor.

Fakat Müslüman kadınların çalıştığı kısım çok daha sessiz, kahkaha bu kadar çınlamıyor, genç sesler bu kadar gürültülü bir yankı uyandırmıyorlar.

“Müslümanları ayrı oturtuyoruz, çünkü daha iyi çalışıyorlar,” kâhya kadın bize açıkladı. “Az sayıdalar, elli kişi. Toplamda bizde 700 kız çalışıyor, bir de 300 erkek. Fakat erkekler halı de-ğil, kumaş dokuyorlar.

Müslüman kadının bulunduğu durum onun psikolojisine öyle bir damga vurmuş ki atölyeye, ağır emeğin eşitleyici men-genesine de yansımakta. Küçük Türk kızları dış görünüş olarak da Hristiyan kızlara benzemiyorlar. Onlar da renkli basmalar giyiyorlar, fakat üstlerindeki daha temiz ve düzenli. Rumların geniş, renkli şalvarlarının yerini dar, çirkin, erkeklerin giydiğine benzer şalvarlar alıyor. Kafa ve omuzlar beyaz bir örtüyle örtülü, zira Müslüman kadın başı açık gezemez. Hristiyan kız kalabalığında hayran hayran bakmanın mümkün olduğu o gürlük bollağını, Müslümanların kısmında artık görmedik. Fakat esas fark tavırlar ve yüz ifadelerinde. Kapalı, teskin edici bir şey var İslamın bu kızlarında. Üzerlerinde, kaderin önünde boyun eğmiş bir teslimiyetin damgası var ve ekseriyetle güzel olan kara gözle-lerinden üzücü bir kafa karışıklığı yansıyor; sanki, hayatın onların mutlulukla ilgili gençlik hayallerinin önüne neden böyle ağır en-geller koyduğunu anlamaya çalışıyorlar.

Aynı şekilde üzücü, serzeniş dolu bir ifadeyi İstanbul’daki Türk kız öğrencilerin yüzlerinde fark etmiştim. Orada bu bel-ki daha nadir bir durumdu; çünkü genç, hâlihazırda çalışmaya

teşvik edilmiş kafalarda kendi kadınsal mahrumiyetlerine dair daha net bir bilinç vardı.

Müslüman işçi kızlar civar köylerdeki ailelerinin yanında yaşı-maktalar. Hristiyanların çoğunluğu ise atölyede yaşıyor; zira daha uzak, renkli ormanlık dağ vadilerinde yayılmış, körfezin diğer kı-yısına doğru inen köylerden toplanmaktalar. Onları toplayan kişi köylerde geziyor ve yeni küçük dokumacı kadrolarını getiriyor.

“Ebeveynler beni tanıyor. Ondan dolayı izin veriyorlar. Bu-rada iyiler,” diye kendine güvenerek konuşuyor Rum toplayıcı.

O aynı zamanda yatakhaneden sorumlu kıdemli kâhya ve Rum “parapapa”, yani baba vekili unvanını taşıyor. Kaba bir yüzü var, yumruğu kocaman. Her Türk köylüsünde karşılaşılan o Müs-lüman terbiyesi onda yok. Aksine arsız ve nahoş bir şeyler var.

“Neden işçi kızlar sizi dinliyor ki?”

“Yani daha neler!” sırtarak konuşuyor. “Dinlemezlerse, onla-rın hakkından gelmeyi bilirim.”

Yatakhane duruyoruz. Yatak odalarının kapıları iki taraftan koridora çıkıyor. Şu an hepsi ardına kadar açık. Temizce süpürül-müş toprak zemin, basit kap kakaklı raflar, yastık ve örtülerin yı-ğılmış olduğu bir köşe görülüyor. Hiçbir mobilya yok. Sadece bir duvar kenarında bir dizi sandık var; bir de duvarda Meryem Ana, Gorgiy Pobedonoset, Nikolay Ugodnik ikonları asılı. Üzerlerin-deki yazılar Slavca, zaten ikonlar Moskova’da yapılmış, Galata’da bir Afon Kilisesinden² alınmış olmalılar.

“Dinlemezlerse, böyle saçlarından tutarım,” parapapa ciddi-yetle tekrar etti.

Bizi çevreleyen kızlarda rahat bir hareketlilik vardı. İleride yedi-sekiz yaşındaki ufaklıklar, onların arkasında daha büyük ço-cuklar, daha ileride ise on altı-on yedi yaşlarında çok güzel iki kız birbirlerine sarılmış hâlde gösteriş yapıyorlardı. Daha büyük

2 Burada kastedilen Rus Afon (Aynaroz) Manastırları’na bağlı olarak Galata’da faaliyet gösteren kiliselerdir. Kutsal topraklara giden Rus hacılar, yol üzerinde bu manastırlarda konaklamaktaydılar. (ç.n.)

yaşta kimse yok; sadece, burada onları adlandırdıkları üzere bakıcılar veya Karapapa. Tüm bu genç kız kalabalığı kaba, acımasız ve ağır, kıllı bir yumruğu olan bir adamın otoritesine teslim edilmiş. Ve yine güneydeki güneşin şefkatinin arasından, bu çocukların gözlerinden akan hayvani bir yaşama sevincinin arasından, onların herhangi bir haklarının olmayışı ve çaresizliklerinin verdiği korkunç his bize kadar ulaşıyor. Elbette Türkiye’de ne koruyucu yasalar ne de denetleme henüz söz konusu bile edilmemekte. Yerel basın mevcut değil, başkent basını sadece siyaset ve siyasi dedikodular ve entrikalarla ilgileniyor. Kamuoyunun adı zikredilmiyor bile. Açgözlü ve kötü bakışlı bu şişman insan ve burada yönetimi oluşturan herkes üzerinde nasıl bir düzenleme ve denetleme olabilir ki? Bu henüz dokunulmamış, yarı bilinçli kız işçiler ne kadar çok kadınsal dram yaşıyorlardır. Türk ve Rum entelejensiyası, demokratik kitlelerin hayatı, yaşam tarzı, psikolojisiyle ilgilenecek kadar gelişmemiştir. Salonlar onları daha çok çekiyor.

Bu arada, sultanın Hereke’deki halı atölyesine benzer emek köşeleri Türkiye’nin her tarafına dağılmıştır. Sadece bir İngiliz halı anonim şirketi genelde kadınlardan, daha doğrusu çocuklardan oluşmak üzere 400 bin el emekçisini çalıştırmaktadır. Ve ne devlet ne de toplum onları sömürüden en azından biraz korumak, işin katlanılmazlığından ruh ve bedenlerini esirgemek için parmağını kıpırdatmamıştır.

Padişaha ait olan atölyede bize eşlik eden görevliler, halifeye fena olmayan bir gelir getiren tüm bu teşebbüse, görünüşe göre halk için bir lütufmuş gibi bakıyorlar.

“Sizde okul var mı?” kadın kâhyaya sorduk.

“Hayır, niye ki,” naif bir şekilde cevapladı, “atölyenin kendisi artık bir okul. Çocuklar geldiklerinde hiçbir şey beceremiyorlardı, şimdi ise bakın, nasıl çalışıyorlar.”

Sırada tek başına oturarak kendi şeridini acele bir şekilde bitirmekte olan daha büyük bir kızı gururla gösterdi. Parmaklar görünüp görünüp kayboluyorlardı, sırtı öne doğru eğilmişti, gözleri

desenden ayrılmıyordu ve tezgâha doğru yönelmiş çok zayıf vücudu gerginlik ve telaş doluydu. İnce ve şık desen her bükmeyle, büyücünün ince ellerinin azıcık değdiği yerlere yayılıyordu.

Avrupa, Amerika ve Asya burjuvazisi emin olabilir ki Türkiye daha uzun süre Şehrazat'ın şatafatlı masallarını hatırlatan, en hakiki el yapımı halıları ona gönderecektir. En verimli topraklarda yarı aç yaşayan ebeveynler, topraklarına farklı şekilde davranmayı öğrenene kadar; Türk idareciler, kendileri tarafından koyulmuş vergilerin yükünü azaltana kadar halılar gönderilecektir. Ya da büyük ihtimalle, insanlar birbirlerine daha itinalı davranmayı öğrenene, çocukların hepsinin çocuk olduğunu, dünyada ne kadar çocuk varsa hepsinin çiçekler gibi kaygısız, güneşli, neşeli yaşamaları gerektiğini anlayana kadar.

Böyle bir zaman bir gün gelecek, değil mi?

Narodnik* Öğrenci

Türk siyasetinin artıklarının toplandığı küçük gruplarda mücadele devam ediyor, tartışmalar kızışıyor, iki taraftan da iftiralarla kirlenmiş karşılıklı suçlamalar uçuşuyor, birisi iktidara yapışıyor, öbürü iktidarı kendi tarafına çekmeye çalışıyor. Dik başlı, küçük, şahsi politikacılığın ne makul programlara ne de esas olarak sorumluluk sahibi eylemlere yer olmayan nahoş gösterisi vuku buluyor. Eğer henüz uyanmış Türkiye’de tüm hayat meclisten ve orada mücadele eden iki partiden ibaret olsaydı, uzun ve karanlık despotizmden zayıflamış ve yozlaşmış bu ülkeden muhtemelen umut kesilebilirdi.

Fakat Türkler ne şanslılar ki onlarda da ışık huzmeleri, yamsal ve kültürel amaçların taze esintisi var. Bunu ilk kez kadınların arasındayken, önde gelen bir kadın yazar ve fedakâr bir vatansever olan Halide Edip ile yaptığım görüşme sayesinde hissedebilmişim.

Doğmakta olan Türk entelejensiyasının genç temsilcisi İbrahim ile yaptığım konuşmalarda da vatana aynı doğrudan, dokunaklı adanmışlık kokusunu almıştım. Vatan sözcüğü, İbrahim onu her telaffuz ettiğinde gözlerini yumuşak, mutlu bir ışıltıyla parıltatıyor, sanki sevdiği kadının adını telaffuz ediyormuş gibi dudaklarının nazik bir gülümsemeyle açılmasını sağlıyor.

* Rusya’daki Narodnik hareketine ithafen, “Halkçı” anlamında kullanılmıştır. (ç.n.)

İbrahim bir tıp öğrencisi. Küçük, taşra şehrinden o şahsa münhasır yumuşaklığı ve kadim Türk kültürünün görünüşteki ana belirtisi olan o çekici nezaketi getirmiş. Türk yetkililerle görüşmelerde istemsiz bir sırtıtmaya neden olan, İstanbul Türklerinin o yüzeysel böbürlenmesi ve ucuz kendini beğenmişliği onda yok. İbrahim'e bakınca, Türkiye'nin kendi başkentinden daha iyi olduğunu söyleyen yaşlı insanlara inanıyorum.

İbrahim tamamen yeni fikirlerle dolu. Dar görüşlülüğü ve fanatizmi nedeniyle şeriatı tabii ki uzaklaşmış. Fakat onda nihilizmin de izi yok.

"Halk eski inancından koparılamaz. Onlara hemen bilgi aşılayamayız. O zaman ellerinde ne kalır ki?" ikna edici ve ateşli biçimde konuştu.

Neşeli bir şekilde parlayan, kara, vişne gibi yuvarlak gözleriyle ve bir köpek yavrusu kadar beyaz dişleriyle kendi Halep'inden nasıl kurtulduğunu anlatıyor. Ailesi zengin değil ve az eğitilmiş. Babası hayattayken, oğlunu "zararlı" okul öğretiminden korumak için her şeyi yapmış. Fakat görünen o ki daha meşrutiyet devrimi öncesi ülkede yeni fikirlerin kıvılcımları yayılmış, kurtuluş emellerinin ve kültürel amaçların fidanları çıkmış. Böyle bir kıvılcım İbrahim'in ruhuna da düşmüş. Okuma isteği evdeki tüm engellerden daha güçlü çıkmış ve onu liseye kadar ulaştırmış. Oradaki öğretmenler cehaletin Türk halkının baş düşmanı olduğu, her vatanseverin öncelikle aydınlanma için savaşması gerektiği bilincini onda uyandırabilmişler. Öğrencilere demişler ki bilgiyle temas etme şansı olan herkes, onu başkalarına dağıtmalı, bu nimeti paylaşmalı. Oğlanlar, çocukların çoğunun sıkıcı bir görev gibi yaklaştıkları okul öğretiminden gerçekten tutarlı ve değerli bir şey yapmışlar ki adım adım, her çevrede temas edenleri sayısal olarak arttırarak bu bilgileri elden ele vermek gerekliymiş.

Yazın, tatilde kendi küçük şehrine giden İbrahim, okumak isteyen herkese bedava dersler vermiş. Öğrencileri arasında bir tanesi çok yetenekli çıkmış. Küçük bir dükkân sahibi olan babası

günde 10-15 kuruş kazanmaktaymış. Çocuğun önünde ışığa giden bir yol yok gibi gözüküyormuş. Fakat İbrahim bir çıkış bulmuş. Kendisi hâlihazırda liseyi bitirmiş ve İstanbul'da tıp okuluna girmeye hazırlanıyormuş. Bundan önce babası ölmüş ve işleri kardeşi yürütüyormuş. Her ay belirsiz bir rakam, bazen 3, bazense 5 Türk lirası göndermeye söz vermiş. Rus parasıyla 25-40 ruble etmektedir.

“Kardeşim eğitilmiş değildir, onda vatan hissiyatı hiç yoktur,” diye pişmanlıkla, sanki kendini aklarak konuştu İbrahim. “Kardeşim, yanıma bir yoldaş alacağımı ve her şeyimi onunla paylaşacağımı öğrenince kızdı. Ona hiçbir şey öğretmediler, eğitilmiş insanların vatana ne kadar lazım olduğunu anlamıyor.

İbrahim'in esmer, çirkin, hareketli yüzü hem kardeşine karşı yumuşak bir hoşgörü hem de kendi haklılığına olan coşkulu bir inancı ifade ediyor. Onun sararmış, kara gözleri özgürlüğün mutlu balayı günlerinde, henüz lise öğrencisiyken kadim, yarı Arap Halep'in meydanında nutuk attığı sırada nasıl da parlamışlardır. O öğrenci yoldaşları arasında mükemmel bir konuşmacı olarak tanınmaktadır ve etki sahibidir. Sadece öğrencilik işlerine zamanı yetmemektedir.

İbrahim kendi fikrinde ısrar etmiş, öğrenciyi yanında getirmiş ve idadiye, yani liseye yerleştirmiştir. Büyük pazarın yakınındaki dar bir İstanbul sokağında, kışın duvarlarının arasından soğuk, iğne gibi batan kuzey rüzgarının girdiği yoksul, ahşap evlerden birinde yaşıyorlar. Tek odaları var, durumun sefaletine rağmen halılarla kaplı, temizlenmiş, düzenli ve rahat. Ayakkabılar Türk geleneğine göre koridorda çıkarılıyor, odada ise sadece çorapla oturuyorlar. Üniversite ve lise öğrencisi kendi yemeklerini mangalda, Türklere Bizans'tan geçmiş bu tufan öncesinden kalma, karbonmonoksitli, tehlikeli maltızda kendileri hazırlıyorlar. Tabii, bu öyle bir yemek ki çok fazla zahmet gerektirmiyor. Sabahtan çay, –kahveye para yetmiyor- bazen ekmekle beraber, sıklıkla tek başına. Sonrasında herkes kendi okuluna koşuyor.

Tıp Fakültesi Asya kıyısındaki Haydarpaşa'da, yani İbrahim neredeyse saat 7'de evden çıkmak zorunda kalıyor. Sabah saat yaklaşık 11'de derslere kahvaltı için ara veriliyor. O zaman ekmek, peynir, tereyağı alınıyor, hepsi altı kopek tutuyor. Üniversitenin çevresinde, her şeyin alınabileceği lokantalar var. Fakat İbrahim'in fikrine göre oralar pahalı.

"Bunlar zenginler için," hor görerek söylüyor.

"Peki öğrencilerin çoğu nasıl, zengin mi fakir mi?"

"Hayır. Yaklaşık % 90'ı bizim gibi yaşıyor. Her şeyi kendileri yapıyorlar."

Saat 4'te eve dönüyor ve öğlen yemeği hazırlıyor. Pilav, fasulye, patates ve biraz koyun eti. 1.5 paunda üç günlük yemek alınıyor. Fakat bu da her zaman değil. Eğer kardeşi parayı düzenli gönderirse her şeye yetiyor. Ancak aylık bütçe ekseriyetle 3 liradan ibaret oluyor ve o zaman ikisi de çok güçlük çekiyor, zira kitaplara ve ders materyallerine yaklaşık 1 lira harcanmaktaydı. İbrahim bunu ciddiyetle ve aynı zamanda neşeyle anlatıyor. O düzenli bir Müslüman, temiz çarşafı, muntazam elbiseleri, hamama gitmeyi seviyor ama bunların hepsi para tutuyor. Her adımda harcamaları azaltmak ve özel ders vermek zorunda kalıyor; bunu yaparken yemek hazırlamaya, temizliğe, anatomiye ve laboratuvara da yetecek şekilde bir zaman ayırıyor, zira fakültede çok iş var. Onun ırkından olan insanlarda çok nadir görülen bu çalışma yoğunluğu, ona ağır gelmiyor. Dinç, neredeyse tamamen bir keşişin iyi niyetiyle dolu olarak, kahramanlık değilse bile, büyük ihtimalle hakiki bir görev bilinciyle yaşıyor.

"Meclise nasıl yaklaşıyorsunuz?" diye ona soruyorum.

İbrahim alaycı bir şekilde gülümsüyor ve bir Arap masalıyla yanıt veriyor. Anlatıcı olarak iyi ve tüm yüzü oynayarak ve gözlemindeki kurnaz ateşlerle ve şahsa münhasır, tamamen Türklere özgü kaş hareketleriyle kıssanın anlamını destekliyor ve aydınlatıyor.

Hükümdarın oğlu kör olmuş. Hükümdar bilgini çağırmış. Ya tedavi et ya da kafanı kopartırım demiş. Bilgin kabul etmiş.

Prens görmeye başlayacak ama kalbi vahşileşecek ve acımasız olacak demiş. Böyle de olmuş. Büyücü, köre kedi gözleri takmış ve hükümdar sevinmiş. Delikanlının ruhuna giren tüm kötü, şeytani şeyleri ise babası fark etmemiş. Bir gün bilgin, hükümdarın verdiği ziyafete gelmiş ve böğründen fareleri salıvermiş. Prens masadan fırlamış ve misafirlerin gözleri önünde, bir kedinin açgözlülüğüyle canlı fareleri yiyip yutmuş. Hükümdar ancak o anda oğluna ne yapıldığını anlamış.

“İşte mebuslar da o prens gibi hiçbir kazancı, faydalı hiçbir teşebbüsü göremiyorlar. Şimdi, hop!” manalı biçimde masaya parmaklarıyla vurdu ve sonra hızlıca elini böğrüne soktu. “Eskiden belki ilkeleri vardı, fakat iktidarda olduklarından bu yana vatan sevgileri, yumurtanın kubbenin üzerinden yuvarlanması gibi aşağı doğru yuvarlandı.”

“Peki, siz şimdi bizzat hangi partiye sempati duyuyorsunuz?”

“Hiçbirine. Ben meşrutiyetçiyim. Üniversitede siyasetle uğraşmamız mümkün mü ki? Eğer vatanın bizim kuşağımızdan beklediğini yerine getirmezsek, tarih bizi yargılar. Ülkeye doktorlar, avukatlar, mühendisler, öğretmenler, bilgili bürokratlar gerek ve eğer çalışmazsak, vatani yok olmaktan kurtaramayız.”

Cehaletinin, hazırlıksız oluşunun, toplumsal becerilerden yoksun oluşunun, çalışmaya alışmamışlığının idraki: Tüm bunlar düşünen Türklerde var. Kilise cemaatlerinin uzun süre önce okula başlattığı Hristiyan halkların, okuma yazmada ve genel kültür seviyesinde onlardan üstün olduklarını görüyorlar.

Okul yetmiyor, kitap yetmiyor, ders kitabı neredeyse yok, üniversite iyi değil, toplum bilimcileri yok. Dahası iktisadi anlamda, para kazanma ve değer üretme becerisinde Türkler Türkiye’de yine son sırada bulunmaktalar. Türk nüfusta bilimsel ve emeksel becerilere ilgi uyandırmak için İstanbul’da Türk Ocağı cemiyeti kurulmuştur. Onun başta gelen yetkilisi bizim Volga Tatarlarından Yusuf Akçura’dır. Kurucuları arasında hem herhangi, bir partiye mensup olmayanlar, hem muhalefet üyeleri

hem de İttihat ve Terakki yetkilileri vardır. Siyaset sahasında düşmanlık eden insanlar, kendi Türk halkının geri kalmışlığıyla mücadelenin gerekliliğine olan bilinç içinde, burada ortak çalışmada birleşmek zorundalar.

“Nasıl hareket edeceksiniz ki?” diye yeni toplumun kültürel görevleriyle çok meşgul olan İbrahim’e soruyorum.

“Tabii ki öncelikle propaganda. Ben, hâlihazırda kendi sınıfımdaki bütün öğrencileri çektim,” bir gencin mağrurluğuyla konuşuyor İbrahim. “Hepsi, Türkleri yeniden eğitmek gerektiği konusunda hemfikirler. Örgütlendiğimiz zaman ise fikirlerimizi her yerde, özellikle de işçiler arasında yayacağız.”

O pozitif biri olarak hoşuma gitti. Fes giymiş tutkulu biri; hem tıpla uğraşmaya, hem yemek hazırlamaya, hem yarı aç hemşehrilerini karanlıktan çıkarıp okul ışığına götürmeye, hem öğrenci kasasında çalışmaya, hem de Türk enerjisinin uyandırılması için bir cemiyet kurmaya yetişiyor. Hayat heyecanlı umutlarını kırsa ve dondursa da, şu anda ondan taze ve hakiki bir esinti geliyordu, özellikle de meclis müzakerelerindeki üçüncü sınıf kurnazlık ve küçük Doğu politikacılığından sonra.

“Gençler arasında sizin gibi düşünenler çok mu?”

“Elbette çok,” canlı bir şekilde yanıtladı İbrahim, “içinde vatan duygusu uyanan herkes.”

“Vatan” kelimesi yine yüzünü yumuşaklaştırıyor ve aydınlatıyordu. İçimde, onunla Halide Hanım arasındaki benzerliğe dair garip bir duygu yayılıyor. Halide Hanım’da da aynı aydınlanmışlık var; sadece daha saklı, ince, kişisel kültürün dizginlemesiyle gizli kalmış ve belki de büyük gözlemciliğin, büyük yaşam tecrübesinin acısıyla süslenmiş; kadın yazarın güzel, mağrur yüzünde birden çok kez bunu fark etmişimdir. Hem yetişme tarzı hem de kişisel kabiliyetleri bakımından birbirlerine bu kadar benzemez olmakla beraber, ortak vatansever hislerin benzerliğiyle birbirlerine bağlılar. Müslümanlığın eski dinciliği onlardan uzaklaşmış, onun yerine dinsel bir yoğunluğa ulaşmış bir vatan sevgisi

doğmakta. Bu, küçük, yarı vahşi Japonya'dan güçlü ve düzgün bir devlet yaratan aynı his.

“Vatan hakkında aynı sözleri Halide Hanım'dan da dinlemiştim, biliyor musunuz?”

Öğrencinin yüzü çocuksu bir neşeyle aydınlandı.

“Gerçekten mi? Benim Halide Hanım'la aynı görüşleri mi ifade ettiğimi düşünüyorsunuz? Ne kadar mutlu oldum. Elbette onu sadece ismen tanıyorum. Fakat onunla gurur duyuyorum. Eğer onun gibi kadınlar bizimle aynı işi yaparlarsa kaderin vatanımıza sadece çile değil, fakat merhamet de bahsettiği söylenebilir.”

Bu cafcacı ifadeyi gırtlaktan gelen, tümüyle Asyatik seslerle dolu kendi kırık Fransızcasında dile getiriyor. Ancak onun sözlerinde boş bir belagat yok, fakat henüz doğmakta olan halkçılıktaki naif tutkunun hakikiliğinin ve romantizmin esintisi var.

Halide Hanım

Tüm genç Türkiye, Halide Hanım'ı sadece kabiliyetli bir romancı olarak değil, fakat ateşli ve faal bir vatansever olarak, adı Osmanlı halkının yenilenmesi ve uyanması için duyulan umudu seslendiren bir kadın olarak da tanıyor. Onun da ait olduğu entelektüel üst kesim, Batı'dan akan yabancı, Hristiyan uygarlığının doğurduğu yeni fikirler ve hislerle, amaçlar ve taleplerle dolu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun esasında sayıca az, fakat hâlen hükmeden, siyasi olarak egemen halkının en iyi temsilcileri arasında çok zor bir iç faaliyet sürmekte. Batı'ya kıymet veriyor ve saygı duyuyorlar ama kendi Doğularını da reddetmek, Avrupa kalabalığının arasında kaybolmak istemiyorlar. Bu kültürel eylemciler arasında en saygı değer yerlerden biri Halide Hanım'a ait.

Romancı olarak diğer çağdaş edebiyatçılardan daha dikkatli, yaşam tarzını değilse bile kendi çevresinin kırılan psikolojisini iyi aktarıyor. Görünüşe göre onun içinde gerçek bir yazar sanatçılığı var, çünkü dile de pek çok çağdaşından daha hâkim. Yetenekli kadın yazar, hem yazarların hem de yegâne ve cılız Türk bilim adamı topluluğunun hakkında telaş ettiği, tartıştığı, teoriler ürettiği o Türk dilinin eskimiş; ağır Arapça ve Farsça sözcüklerden arındırılması işini kendi kendine yapmaya muktedir. Esnek ve canlı bir halk diliyle yazıyor ve yeni sözcükler değilse bile, yeni ifadelerin kollektif olarak üretilmesi işine kendi renkli ve zengin katkısını yapıyor.

En azından *Tanin* editörü, kendisi önde gelen edebiyatçı ve biçemcilerden olan Hüseyin Cahid bana böyle söylemişti. Konuşmasının tonundan, zeki gözlerinin vakur şekilde parlamasından bu kadınla gurur duyduğu görülüyordu. Nihayet Türk yaşamının sığılığının, karışıklığının, bazen de kirliliğinin arasında bana güçlü ve hakiki bir şey göstermekten memnundu. Ve gurur duymakta haklıydı.

Halide Hanım beni çalışma odasında kabul etti. Türk evlerinde her zaman olduğu gibi, pencerelerin altında dar bir divan uzanıyordu. Duvarın yanında Amerikan yazı masası. Yüksek koltuklar, kitaplarla dolu raflar. Birkaç portre ve çeşitli resimlerden çekilmiş fotoğraflar. Gereksiz, gösterişli hiçbir şey yok. Yaşam savaşında henüz güçlük çeken, hakiki bir yazar odası.

Her şeyden önce Halide Hanım'ın güzelliği beni şaşırttı.

Önümde küçük, ince, zarif bir kadın duruyordu. Gergin, dar yüzündeki iri, haşın gözleri bana kara gibi geldi. Daha sonra onların değişken, yeşil rengini fark ettim. Yüz hatları tamamen düzgün değildi. Eğri burnunun delikleri genişti, ince dudaklarının kıvrımlarında kederli, yorgun bir şeyler vardı. Bu parlak, kaygısız Doğu güzelliği değildi. Bu karmaşık, zengin ve zorlu manevi yaşam ateşinin yandığı, çekici bir kadın yüzüydü. Fakat hareketlerinde, gülümsemesinde, odaklanmış ve konuşan gözlerinde ne kadar derin ve sanatsal bir kadınlık, Avrupa sadeliğinin Doğu akıcılığıyla büyüleyici bileşimi var. Önümde böyle renkli, ipek bir Paris bluzuyla, omuzlarından dökülen pembemsi bir tül şal takmış hâlde, gür, kızılımsı saçlarının topuzlu, karmaşık modeliyle onu telaşlı, kendi değerini bilen bir çağdaş kadın olarak tasvir etmek mümkün.

Sadece, kahverengine boyanmış serçe parmakları; kediye benzer, ürpermiş bir hareketle küçük, beyaz ellerini yuvarlak, bakır mangal üzerinde ısıtması bizim Avrupalı olanları değil, başka türlü alışkanlıkları hatırlatmakta. Muhtemelen, sıcak odun kömürüyle doldurulmuş böyle kızartma mangalları Bizans hanımefendilerinin odalarını da ısıtmıştır.

Ona bakarken, Türk kadınlarının çoğundaki sessiz, yumuşak sesini dinlerken onun bir kulede kendi içine, yazarlığına, yaratıcılığın neşe ve üzüntüsüne dalmış olarak yaşadığını düşünüyorum. Fakat ilk sözlerinden itibaren bunun böyle olmadığını görüyorum. Bu, kaderin şımarttığı biri değil, mevkisinde sertçe duran bir asker. Cazibeli, sanatçı kabuğunun altında güçlü ve dirayetli bir toplum emekçisi var. Tam olarak hiçbir işi hakir görmeyen bir emekçi. Bizde küçümsenerek, ufak kültürel iş olarak adlandırılan şeyi gönüllü olarak, inançla omuzlarına almış ve bu yükü henüz dösenmemiş Türk yollarının batan taşlarının üzerinde taşımakta

“Yapmak zorunda kaldığım her şeyi bilseydiniz,” diye ağzından kaçırıyor ve gülümsemesinin ardında, kara gözlerindeki bastırılmış kederi, hayatını kendi ülkesinin tarihinin bu kadar trajik bir anıyla birleştiren kadere sitemi görüyorum.

Zira, etrafta henüz hiçbir şey yok; ne edebiyat, ne bilim, ne toplumsal beceriler, hatta ne okuma yazma. Her şeyi hemen yapmak gerekli ve öncelikle, etkili din adanlarının cehaleti ve fanatizmiyle mücadele etmek lazım. Yetenekli, duyarlı, talepkâr bir 20. yüzyıl Avrupa kadını, sadece kendi zamanının felsefi, toplumsal, sanatsal fikirlerini kavramakla ve özümsemekle kalmamış, fakat kendinde onların geliştirilmesine katılma kabiliyetini de gören bir 20. yüzyıl Avrupa kadını hayal edin ve bu kadının 17. yüzyıl Rus terem evlerinde faaliyet göstermeye ve ortaya çıkmaya mahkûm edildiğini düşünün; işte o takdirde Halide Hanım'ın kendini nasıl bir kahramanlığa mahkûm ettiğini anlayabilirsiniz. Hayatının her ayrıntısı, doğa tarafından ona verilmiş her şey, Galata'daki mükemmel bir Amerikan kolejinde aldığı bu eğitim ve terbiyeyi uyandıran ve geliştiren her şey; tüm bunlar onu çevreleyen Türk yaşamıyla sürekli bir çelişki içerisindedir, tüm bunlar bu yaşamın köklü temelleri için sadece gereksiz değil, ancak doğrudan düşmanca. Kadınlara dair eski Müslüman görüşünün otoritesi o kadar yüksek ki çoğu özünde her tür dinden uzaklaşmış Jön Türkler kendilerini koruma içgüdüsüyle,

kadınların sokaklarda yüzleri açık olarak dolaşmaya cüret etmemeleri için bir emir yayınlamışlardır.

Bundan sonra polis sokaklarda yüzleri açık gezen kadınları sadece uyarmakla kalmadı, fakat onları evlerine de gönderdi. Burada vasileri –ki Türk kadınlar kanun gereği her zaman vesayet altındadırlar- onlara münasip telkini yapmak zorundaydı.

“Gerçekten siz de mi çarşaf çıkıyorsunuz?” Halide’ye sordum.

“Tabii ki, başka türlü nasıl olabilir ki,” oldukça kayıtsız bir şekilde yanıtladı, “aksi takdirde sokakta bana çamur, taş atarlar, sadece aşağılamakla kalmayıp, doğrudan öldürebilirler. Zaten şimdilik bu önemli değil. Çarşaf: kendisine karşı mücadele edeceğimiz son şey. Ben bizzat ona o kadar alıştım ki Avrupa’ya yolum düştüğünde herkesin yüzümü görmesi ilk günler beni utandırıyor.

Bu sadece onun şahsi fikri değil. Beni götürdüğü kadın kulübünde, genç Türk kadınları çarşaf hakkında hayattaki bir ayrıntıymış gibi konuşuyorlar. Bu kulüp Halide Hanım’ın yaratımlarından biri. Romanlar yazmaya; *Manchester Guardian*’a röportajlar göndermeye; en muhtelif konular hakkında, edebiyat, siyaset, hatta donanma üzerine dersler vermeye; kendi tarzında ilk olan, Türk kadınlarının, istisnai olarak kadınlardan oluşan bir salonda olsa da nihayet sahnelemeye cesaret ettikleri bir Türk temsilini yönetmeye zamanı ve enerjisi yetiyor. Ancak tüm bunlar planlamadan o esnada yapılıyor. Şu anda onun hayatının ana görevi: Öğretmenlik. Açık zihnini, kendi ülkesinin ihtiyaçlarına olan tutkulu duyarlılığını öğretmenliğe bahşetmiş ve pedagojik hizmet onda hakiki vatansever bir misyon boyutuna yükselmiş durumda. Türk halkını, onu kemiren ailevi köleliğe karşı tedavi edecek, düşünen, faal kadın kadrolarını kurmak için hararetle bir yoğunlukla acele ediyor.

“Siz Türk kadınlarına nasıl yardım edilebilir?” Türkiye’deki kadın sorununu araştırmaya gelmiş İngiliz kadın romancı, benim önümde Halide Hanım’a oldukça uygunsuz bir şekilde sordu.”

“Bize yardım mı etmek istiyorsunuz? Okullar kurun, basit, küçük, ilkokullar,” diye yanıtladı Halide. “Fakat zengin mahallelerde değil, en fakir yerlerde, kenar mahallelerde.”

“Erkekler için mi, kızlar için mi?” ayrıntılı olarak soruyor soluk benizli İngiliz kadın.

“Elbette kızlar için,” hızlıca açıkladı Halide.

Kadın kulübünde oturuyorduk. Hem kulübün tasarrufundaki küçük tek oda hem de burada toplanan Türk ve Avrupalı küçük kadın zümresi için bu adlandırma bana aşırı derecede iddialı geldi. Toplamda sadece 30 kişiler. Halide Hanım ve Türkle evlenmiş birkaç Avrupalı kadın genellikle edebiyat ve sosyoloji üzerine konferanslar, daha doğrusu sistematik dersler vermektedirler. Siyaset onların sohbetlerinden dışlanmış. Muhtemelen, şu anki haliyle onlara aşırı derecede önemsiz geldiğinden dolayı.

“Eğer o zaman meşrutiyeti elde edemeseydik hepimiz ölürdük, boğulurduk,” diye Halide Hanım birçok kişiden hâlihazırda duyduğum ifadeyi dile getiriyor.

Ancak, tüm önde gelen Jön Türk reisleriyle dostluk içerisinde olmasına rağmen Halide Hanım siyaset hakkında isteksizce ve acıyla konuşuyor. Beni onun yanına Hüseyin Cahid getirmişti. Hüseyin Cahid ona misafir olabiliyor, çünkü Halide Hanım onun ailesiyle yakın. Fakat dindar Türklerin, Halide Hanım’ın onu –üstelik de başı açık bir şekilde– ağırlamasını doğru kabul edeceklerinden hiç emin değilim. Konuşmalarından, birbirlerini anlama ve tamamlama hızlarından Halide Hanım ve Hüseyin Cahid’in eski yoldaşlar olduklarını görüyorum. Hüseyin Cahid bizzat bunu onaylıyor. Halide Hanım’a siyasi bir soru sorduğumda ise şöyle cevap verdi:

“Siyasetle uğraşmıyorum.”

Hüseyin Cahid güldü:

“Peki ya İstanbul mebusu olmam için kim bana yardım etti? Siz olmadan hiçbir zaman meclise giremezdim.”

Halide Hanım bunu tartışmadı. Fakat biz Hüseyin Cahid'le, durumun hiç iyi olmadığı Makedonya ile ilgili konuşurken, kendini tutamadı ve araya girdi:

“Benim önümde Makedonya hakkında konuşmayın. Komitenin Makedonya sorunundaki eylemlerini onaylamadığımı biliyorsunuz. Ve fikrimi sonuna kadar söylerim, hoşunuza gitmez.”

Hüseyin Cahid Türklere özgü, kara gözleriyle bana biraz göz ucuyla baktı ve hemen konuyu değiştirdi.

Hüseyin Cahid, Halide Hanım'ın muhtelif kültürel faaliyetlerini saygı ve ilgiyle takip etmekte. Bizzat Halide Hanım Türkiye'nin kurtuluşunu zihinlerin uyandırılmasında, henüz halk bilincine yabancı, yeni çalışma becerilerinde görüyor.

“Biz kendimiz için değil, gelecek kuşaklar için çalışıyoruz. Onlar sahneye çıktıklarında bize ihtiyaç kalmayacak,” Halide, görevine katı bir bağlılıkla konuşuyor. “Vatanımıza, onun şu anda her şeyden çok ihtiyacı olduğu şeyi vermeliyiz, yani; eğitim, eğitim, eğitim. Biz karanlıkla savaşıyoruz ve sokağa çıkarken, hiçbir zaman beni neyin beklediğini bilmiyorum. Herhangi bir fanatik hoca beni her zaman öldürebilir,” diye hafifçe sesini alçaltarak ekledi.

Bir anlığına herkes sessizliğe büründü. Ve kulübün küçük, sade odasının yeni yaşamın çekirdeği olduğunu anladım. Bu sessiz, ölçülü kadınlar kurban değillerse bile, gönüllüler.

Türk kadınları hâlihazırda belli bir duyarlılık gösterdiler ve istekle okumaya gidiyorlar. Yeni okullar açılıyor. En ilginç, Halide Hanım'ın öğretmenlik yaptığı ve yönettiği Kız Mektebi.

Lise olarak adlandırmanın daha doğru olacağı bu okul 1911 yılının sonbaharında kuruldu. Onun öncesinde sadece ilk okullar, daha yüksek seviyedeki ortaokul gibi birkaç okul ve tüm Türkiye'de tek olan Kız Öğretmen Enstitüsü¹ mevcuttu. Fakat tüm bu öğretim kurumları az sayıda ve programları yetersizdir. Kız Mektebi, nezaretin kadın orta öğrenimini tesis etmek için ilk

1 Dar-ül Muallimat (ç.n.)

girişimidir. Kapılar ardına kadar açıktır ve oraya on dört-on sekiz yaş arası isteyen herkesi kabul etmekte. Hatta otuz yaşında, evli bir kadın gelmiştir. Onu da kabul etmişlerdir. Öğrenim seviyeleri çok farklılık göstermektedir ve bu kadar muhtelif öğrenci bileşimini dört sınıfa ayırmak pedagoglar için kolay olmamıştır. Lise öğrencileri toplamda 120, aralarında bürokrat, tüccar kızları var, fakat gerçekten fakir olanlar da var. Okul ücreti sadece 2 lira, yani yılda 17 ruble; zaten müdür ödeyemeyecek olanları bildiği takdirde, onları muaf tutuyor.

Müdür yaşlanmış, sakın, kendi işine bağlı bir insan izlenimi yaratıyor. Ana zorluk kadın öğretmen aramak. Erkeklerin gözlelerinden kadını saklayan kutsal gelenek yüzünden, erkek öğretmen almaktan kaçınılmak veya yaşlılar alınmak zorunda kalınıyor. Eğitimli kadın ise neredeyse yok.

“Halide Hanım olmasaydı ne yapardık bilmiyorum,” müdür, beni Halide Hanım’ın çalıştığı sınıfa götürürken böyle söylüyor.

Gelişimiz üzerine öğrenciler ayağa kalktılar. Siyah çarşaf lar içerisinde, çene altlarına tutturulmuş örtünün, sıkı bir şekilde bağlanmış katmanlarının sardığı genç yüzleriyle, genç itaatkâr kalabalığına benziyorlardı. Ve güzel yüzlerde, kara, ürkek gözlerde manastıra ait bir şeyler vardı. Belki sadece kendinden büyüklerin önünde uyulması gereken, kuvvetli bir mahcupluk hâlidir. İyi terbiye ve ölçülülük Türkiye’de tüm halk katmanlarına derinlemesine nüfuz etmiş. Bu özellikler, bilhassa kadınlara güçlü bir şekilde aşılansmış.

Ben tarih dersine denk geldim. Bu Halide Hanım’ın esas uzmanlık alanı. Tarih dışında sosyoloji ve etik dersleri vermekte.

“Bu tehlikeli bir şey. Sıkıcı kuramcılığın içine saplanmak kolay,” dedim.

“Hayır, bundan korkmuyorum,” kendinden emin yanıtladı Halide. “Milli karakterimizi yeniden eğitmemiz gerek. Tarihsel ve edebi örneklerle halk olarak neye ihtiyacımız olduğunu açıklıyorum. Özellikle, zamanında erdem olan ama şimdi eskimiş,

taşlaşmış ve milli yetersizlik haline gelmiş nitelikler hakkında konuşmaya gayret ediyorum.”

Bu dersleri dinleyemedim ama bulunduğum tarih dersi, canlılığı ve öğrencilerde fikirler uyandırma kapasitesiyle beni şaşırttı. Mısır tarihi sorularını yanıtlamak zorundaydılar. Öğrencilerin önünde, bizdeki gibi rahlelerin üzerinde, iyi basılmış ders kitapları duruyordu; Mısır, Asur, Yunanistan anıtlarının ve sanat eserlerinin görüntüleriyle örneklendirilmişlerdi. İyi bir ders kitabı Türkiye’de hâlen nadir bulunur bir şey. Ancak şimdi hazırlamaya ve çevirmeye başlıyorlar. Halide, Osmanlı İmparatorluğu hakkında bile bir kitap olmadığından yakınıyordu.

Tahtaya on altı yaşındaki bir kızı çağırdı. Kız ince, hafif beyaz yüzlü; küçük, al dudaklıydı; ciddi, kara gözleri üzerindeki kaşları kederli bir şekilde çatılmıştı. Yabancı bir insanın önünde hafifçe mahcup olan kız, verili dersin tüm planını anlattı. Onun müziksel, mırıldayan Türkçesinden tek bir kelime anlamadım; aynı şekilde onun kara tahtada Arap harfleriyle çabucak sağdan sola doğru yazdığı güzel karalamaları da anlamamıştım. Fakat Halide her şeyi benim için hemen Fransızcaya, çok acele ettiğinde ise İngilizceye çevirdi, zira bu onun tamamen ana dili gibiydi. Kara gözlü kızın iyi akıl yürütebildiğini gördüm. Dersin planını mantıken düzgün bir şekilde oluşturdu. Önce coğrafi konum. Nil. Halk. Sonrasında, şöyle dedi:

“Yönetim şekli.”

Ve hemen sıralaradan bir itiraz fısıltısı geçti, genç yüzlerde ise kurnaz gülümsemeler görüldü.

“Onu düzeltiyorlar,” diye bana açıkladı Halide. “Önce yaşam şeklini, sonra ise yönetimi koymak gerektiğini söylüyorlar, çünkü gelenekler devlet düzeninden önce oluşuyorlar.”

Tahtadaki öğrenciler değiştiler. Bazısı daha iyi cevapladı, bazıları daha kötü ama sürekli olarak sınıfta herkesin katıldığı canlı bir kolektif çalışma devam etti. Öğretmenin onlarda bilime yönelik hakiki bir ilgi uyandırmayı, düşünme ve genelleme alışkanlığı

yaratmayı becerdiği görülüyordu. Bu derslerde mekanik, harici, yavan hiçbir şey yoktu. Halide Hanım çeşitli sorularla, açıklamalarla, karşılaştırmalarla dikkatlerini eski, yok olmuş Mısır'dan canlı, gençleşmeye çalışan vatana yöneltti. Ve öğretmenin yumuşak sesi, Mısırlı rahiplerin kibirli dışa kapalılıklarının, halkın anlamadığı, Arapça yazılı Kuran'larıyla Müslüman hocaların kibrine benzediğini işaret ettiğinde, kızların düşünceli yüzleri karşı ateşle parladılar.

Türk halkına bu kadar uzun süre yegâne zihin gıdası olarak hizmet etmiş ilahiyat ataletini reddedişini, ustalık ve ısrarlı bir şekilde genç kızlara aktarmaya çalışmakta. Hem o hem de Hüseyin Cahid, Türk halkının gelişimin önündeki ana engelin din adamları olduğunu bana boşuna anlatmadılar.

"Her şeyde bize karışıyorlar; hayatın tüm ayrıntılarına, siyasete, aileye, yaşam şekline kadar giriyorlar," sinirlice söyledi *Tânin* editörü ve Halide onu tekrar etti:

Dersinde oturdum ve genç fikirleri nasıl maharetle uyandırdığını, genç beyinleri cansız, hayattan kopuk bilgilerle doldurmadığını, fakat vakaların bağlantısını ve öncelikle yurtları Türkiye'nin hastalık ve acılarını göstermeye çalıştığını izledim; kendi pedagojisini ne kadar büyük bir vatansever işe dönüştürdüğünü gördüm.

Ancak Halide Hanım'ı, daha doğrusu onu değil, fakat Türk toplumunun gelişmesindeki yerini beni vakıf idaresine ait eski tip bir kız okuluna, yani bizdeki piskoposluğa bağlı kız okulu tarzında bir yere götürdüğünde anladım.

İhtiyar, sakallı, somurtkan, büyük sarıklı bir Türk önümüzdeki ağır kapıları açtı ve kızgınlıkla çok hasmane bir şeyler homurdandı. Henüz yolda, bizi sonbahar yağmuruyla taşmış, çamurlu İstanbul sokaklarında taşıyan faytondayken, Halide beni özellikle nazik bir ağırlama beklemememiz konusunda uyarmıştı. Halide'nin öngörülü bir şekilde yanında getirdiği Kız Mektebi hademesinin öncülüğünde hızlıca yarığa benzeyen sıkışık, dar avludan gelen yetersiz bir ışıkla aydınlatılmış, kemerli bodruma girdik; burada kızlar mavi giysileriyle terbiyeli biçimde dolaşıyorlardı. Kız Mektebinin

Marmara Denizi'ne açılan ferah, neşeli odalarından sonra bu eski, soğuk, sessiz binaya girmek pek rahat değildi. Çocuklar ürkerek bize bakıyorlar ve hızlıca, avuçlarını önce başlarına, sonra kalplerine koyarak selamlama hareketini yapıyorlardı.

Yukarıdaki ferah, yetersiz döşenmiş, sert divanlı, resimsiz, kitap rafı olmayan, herhangi bir öğretim materyalinin veya okula dair simgenin olmadığı çıplak duvarlı odada yaşlı bir kadın oturuyordu. "A la franca" giyinmiş kadını görünce bizi karşılamak için kalktı ve Türkçe olarak beni selamladı.

Düz, geniş, ekoseli pamuklu kadife ceket, düzgün bir şekilde yatırılmış, ipek tokayla bağlanmış saçlarıyla eski tabiatlı bir Rus kadın tüccara benziyordu. Büyük, eğri burnu, sıkıca büzülmüş dudakları, zeki ve soğuk, yuvarlak gözleri, yüzü ve davranışlarında görülen otoriter birşeyler bana "Grozi'daki" ihtiyar kadın Kabaniha'yı² hatırlatmakta. Bu Türk kadın, aynı Rus kadın tüccarın kendi ailesine yaptığı gibi okulunu korku içinde tutuyor. Ofisindeki ahşap bir ızgarayla kapatılmış, bir zamanlar Bizans at yarışlarının yapıldığı hipodroma açılan pencere dışında, loş koridorda bir pencere daha var. Bu koridorun sonunda, uysal bir şekilde ellerini göğüslerinde üst üste koyan, rahibeler gibi gözlerini indiren kız öğrenciler sırayla sınıfa girdiler. Müdire onlara bakmamasına, pencereden uzakta yürümelerine rağmen her biri, sanki yanından geçtikleri odada kutsal bir şahsiyet varmışçasına hürmetle tüm Doğu usulü selamlamaları yaptılar.

Kötü giyimli kadınlar, yine başlarında örtüleriyle aşağı eğilerek odaya girdiler ve sessizce köşelere oturdular. Solmuş, duyarsız yüzlerinde unutulmuş, korkmuş bir şey vardı. Bunlar öğretmenlerdi. İçlerinden birisi, genç olanı eğilerek Halide Hanım'la bana birer fincan geleneksel kahve verdi.

"Düşünün, bu tarih öğretmeni," refakatçim hoşnutsuz bir şekilde bana fısıldadı, "bu kadın hepsini ne hâle getirmiş. Zira onun hizmetçisi pozisyonundalar!"

2 A. N. Ostrovski'nin "Groza" (Fırtına) adlı eserindeki temel karakter. Kabaniha zengin bir tüccar. Ancak tüm ailesini sürekli olarak korku içinde tutuyor. (ç.n.)

Müdire ise dik ve ciddi şekilde oturuyor, bana samimi bir merakla bakıyordu ve Halide Hanım'ın ona Türkçeye çevirdiği tüm sorularımı isteklice yanıtladı. Ben ondaki gibi başörtülerini Rusya'da evli kadınların taktıklarını söyledim.

"Elbette Müslümanlar değil mi?" emin bir şekilde sordu müdire.

"Hayır, tam olarak Ruslar."

Şaşırmış biçimde kaşlarını kaldırdı ve açık, kibirli bir kötü niyetle Halide'ye göz atarak söyledi:

"Şeriatı göre kadınlar başlarını örtmek zorunda. Fakat elbette bizim zamanımızda şeriat kanunlarına benim okulumdaki kadar uyulan okul artık pek bulamazsınız."

Refakatçimin ifadeli yüzünden tehlikeli bir gölge geçti; fakat kendini tuttu, ben durumun tersliğini bastırmak için, gerçekten zarif olan Türk selamlamasının güzelliğini övmeye başladım.

"Evet, fakat şeriatı göre elle yere ancak Allah'a dua ederken dokunulabilir," geçmişin savaşçı muhafızı hızlıca yanıtladı.

"Padişah da mı böyle yapabilir?" diye sordum.

"Padişah değil, Halife," diye ince bir gülümsemeyle, sultanın dünyevi ve manevi iktidarı arasındaki farkı vurgulayarak beni düzeltti.

Bütün cevapları şeriat kaynaklıydı ve kulağa eski kanunun haklılığına sarsılmaz bir inanç gibi geliyorlardı. Hangi dersleri en önemli addettiğine dair soruma karşılık olarak keskin, kartal kafasını daha yükseğe kaldırarak sertçe yanıtladı:

"Elbette Kuran ve din dersleri," sonra ekledi: "ve kadın erdemleriyle ilgili ilim."

Bunlar Farsça ve Arapça gibi onun bizzat verdiği dersler. Batı dillerini bilmiyor ve bu diller onun hâlihazırda yirmi senedir zorbaca yönettiği okulda öğretilmiyorlar. Çevresinde hükmeden düzenle gururlu ve övüneceği şeyler olduğundan emin olarak, bize tüm kasvetli ve hüznü bina boyunca eşlik etti ve üst sınıftaki öğrencilere birkaç soru sordu. Tanrısallığın nitelikleri hakkında veya Muhteşem Süleyman'ın hükümdarlığı hakkında, ne cevap

verirlerse versinler kızların sesleri plaktan gibi çıkıyordu, yüzlerinde ise her şeyi ezberlemiş ve herhangi bir sözcüğü unutmaktan korkan, ürkmüş bir öğrenci aceleciliği vardı. Müdire, öğrenciler cevap verdikleri sırada düzenli olarak başını sallayarak olumlu-
yor ve kendinden hoşnut şekilde bizim tarafımıza göz atıyordu. Halide ise bana “Kadın Erdemi Hakkında” diye incecik bir ders kitabı gösterdi ve bölümlerin başlıklarını çevirdi:

“Kocayı dinleme... Düzenlilik... Ebeveynlere saygı... Kocanın alışkanlıkları... Sahiplik... Alçak gönüllülük... İtaat...”

Müdire solgun yüzlü bir kızı çağırdı. Bu okuldaki öğrenciler kara çarşaf değil, hafif beyaz şallarıyla kafalarının çevresine sarılmış keten bezi elbise giymekteler. Bu giyim onlara, muhtemelen yüz ifadelerine daha çok uyan, daha sade bir görüntü veriyor. Burada, Kız Mektebi’ndeki öğrencilerin yüzlerini aydınlatan o iç ruhsal canlanmadan eser yok, sadece soluk bir itaat var. Neredeyse çocuk yaşta olan, çirkin ve sessiz kız, karşımızda hissettiği utancın ve müdirenin önündeki korkusunun üstesinden gelerek yine ezbere, sanki kutsal metne atıf yapıyormuş gibi, kocadan nasıl bir minnetle hediyeler kabul edilmesi gerektiği hakkında konuştu. Kocayı kızdırmamak için onun hangi saatlerde yemek yemeyi ve ne zaman uyumayı sevdiğini bilmek lazımdı.

“Onun kölesi olmak gerekli ve belki o zaman onu da kendi kölen yapabilirsin,” korkuyla fısıldıyor kız.

Şefkatli bir gülümseme Kabaniha’nın ince dudaklarını hareket ettiriyor. Tepeden bakan kafasını bize çeviriyor ve Halide Hanım’ın gergin, güzel dudaklarında da bir gülümseme görüyor, fakat ironik ve acı gülümseme. Bu iki uzlaşmaz derecede düşman vatanseverin bakışları, iki çelik jilet gibi birbiriyle kesişiyor. Zira ikisi de Türkiye’yi kendine göre ateşli bir şekilde seviyor ve birbirlerinden bundan dolayı böyle nefret ediyorlar. Birisi hareket-sizliğin ve geleneğin somutlaşmış hali, ötekisi hareket ve araştıran bir zihinle dolu; aralarında nasıl bir uzlaşma olabilir ki? Bu uzun ve acımasız bir savaş.

Derin, yeşil gözleriyle fedakâr, narin kadın, insan materyalinin yaratılmasına, ruhun uyandırılması ve halk karakterinin eğitilmesine çalışıyor. Bunun uğruna, sarhoş eden yaratıcı hayallerden kendisini mahrum bırakıyor ve günlük, monoton öğretmenlik işine gidiyor.

Ve bu feragati, onun tehlikeye aldırmasından, görüntüsüyle bu Türk Kabaniha ve yakın fikirdaşlarının ve Allah adına Halide Hanım'ı öldürmeye muktedir, eğitimsiz hocaların fanatizmini kendine karşı kıskırtmasından daha kahramanca.

Türk Edebiyatçı*

“Her birimizin, her Türk yazarının eserlerinde saklı bir keder bulacaksınız. Başka türlü olamaz. Ruhumuz karamsarlıkla zehirlenmiş durumda. Zaten, kadın refakati gibi böyle yaratıcı, böyle güzel bir keyiften mahrum bırakılmışken başka türlü olabilir mi?”

Ahmet Hikmet yarı şakayla konuşuyor; sesinde ise onun büyük, ifadeli hatlarıyla zeki, hafifçe yorgun yüzünden her zaman parlayan neşesiz bir ironi duyuluyor. Siyah bıyıkları tombul dudaklarının ancak yarısını kapatıyor; bu dudaklarda hem hayat hırsı hem de yaşamını dilediği gibi kurmanın imkânsızlığı karşısındaki bir boyun eğiş var. Kara, patlak gözleri her şeye, hangi ırka ait olursa olsun edebiyatçıların yüzünde sıkça gözlemlemenin mümkün olduğu o özel, dağınık dikkatle bakıyor. Sadece kırmızı fesi, karşımızda Avrupalı entelektüel merakların Doğu kalıntıları ve alışkanlıklarıyla birleştiği başka bir kültürden “yabancı” bir insan bulunduğunu hatırlamaya bizi mecbur ediyor.

Prens Adaları’ndaki yazlığımızın terasında oturuyoruz. Tam olarak önümüzde, akşam göğünün sıcak arka planında kavisli, çam ormanının hafif saçağıyla tüylü Heybeliada’nın çizgisi nakşedilmiş. İlk ateşler sık, kozalaklı korular arasında saklanmış, çok eski, Bizans zamanlarından bu yana hayatta kalmış Rum Ruhban Okulu’nun tepesinde yanıyor. Bahriye Mektebinin beyaz binası denizin koyulaşmış maviliğine ince, kıpırdayan ateş şeritleri

* Bu makale *Russkie Vedomosti*’de basılmıştır.

bırakıyor. Aynı şekilde akşam şekerlemesiyle kaplanmış büyük yelkenli yat da güneşin son yansımalarıyla yaldızlanmış bir hâlde, yavaşça kıyı kayalıklarımızın yakınından geçiyor. Uzakta, ufukta İstanbul minarelerinin uçları beliriyor. Asya dağlarının ilk, denize doğru yaklaşan sırtları daha yakından leylak rengine bürünüyorlar. Hava, gök, deniz ve dağlar tüm hatlarıyla, değişken ve büyüleyici tüm tonlarının taşkınlığıyla doymak bilmez güzellik keyfini, derin düşünmeyi, büyük ve mükemmel bir şeyle bir olmanın teskin edici ve mutlu hissini uyandırıyorlar.

Türk yazarın kederli gözleri, aşına olduğu bu çizgiler ve renklere doğru süzüldü. Doğa hissiyatı, acele etmeden ondan keyif alma becerisi: Türk halkının sadece arıtılmış üst kesimlerinde değil, fakat az okuma yazma bilen, hatta hiç bilmeyen aşağı kesimlerinde de olan şiirsel özelliklerinden biri. Belki de bu hissiyat bu kadar güçlü olduğu, ruhuna organik olarak bu kadar uyduğu için Ahmet Hikmet, Prens Adaları'nın büyüleyiciliği karşısındaki hayranlığımıza cevap olarak sadece hoşgörülü bir şekilde gülümsedi. İsteklice ve çok konuşmuş olmasına rağmen, misafirimizden, akşamın bu duygusal vaktinde herkesin dilinden kolayca dökülen hiçbir bayağı kelime, hiçbir bayat karşılaştırma duymadık.

Ahmet Hikmet Bey hızlı ve ilginç, parlak ve keskin zekâlı bir sohbet arkadaşı. İyi Fransızca biliyor ve hatta nihayetinde ona yabancı olan bu dilde, konuşmayı beceren sanatçıların sohbetlerinde bu kadar çekici olan parlak, şişirilmiş ayrıntılarla konuşuyor. Kıyafet ve tavırlarında hakiki bir iyi yetişmiş Avrupalı; fakat mimiklerinde, esas olarak da kaşlarının ve göz kapaklarının hareketlerinde, Doğu sohbetine Batı gözleri için yeni olan o canlılığı veren, özgün, renk tonlarıyla dolu oyun var. Müslüman, özellikle de Türk jestleri sevmez, el kol hareketleri yapmayı kabalık sayar. İnsana özgü olan, söylenen sözlerin herhangi bir kas hareketiyle güçlendirilmesi ve vurgulanması ihtiyacı Türklerde kendine sadece göz çevresindeki yüz kaslarının hafif hareketlerinde çıkış buluyor. Ahmet Hikmet Bey de böyle yapıyor. 1870 yılında,

eskiden beri bürokrat olarak hizmet vermekte olan bir ailede doğmuş. Galatasaray'da, Fransız lisesi tarzında kurulmuş, Avrupa terbiyesinin Türkiye'deki ilk yuvalarından biri olan bu Türk okulunda okumuş. Okuldan sonra Hariciye Nezaretine girmiş, Poti'de konsolosluk yapmış, oradaki Ruslarla dostluk kurmuş ve yeniden, şu anda Ticaret Dairesi Müdürü mevkisinde bulunduğu Hariciye Nezaretine dönmüş.

"Sizinle ticaret arasında ortak ne var?" gülerek soruyoruz.

"Sizi temin ederim ki dairemi mükemmel idare ediyorum," o da gülerek yanıtlıyor. "Şairsel uğraşlarımı bu dönemde kilit altında tutuyorum. Zira bir şekilde yaşamak lazım. Türk yazarı edebiyatla yaşayamaz, biz bunun için oldukça fakiriz. En büyük başarıda, kitap 2-3 bin kopya dağıtılıyor."

Ahmet Hikmet başarısının ne olduğunu biliyor. Rusya'da yetişmiş entelektüel Türkler, onu Türk Çehov'u olarak adlandırmaktalar; başkaları –belki de daha adilce- onu Türk Maupassant'ı olarak adlandırmaktalar. Roman yazmıyor, tiyatro konusunda sadece hayal kuruyor ve şu ana kadar sadece birkaç öykü kitabı verdi. Bunlarda lirik, yaşamla; ince şüphecilik ise yumuşak, bazen de tutkulu bir nezaketle iç içe geçmekte. Stil olarak Türk edebiyatının Arabizm ve Persizmden temizlenmesi için mücadele eden genç, enerjik pleyadalar¹ arasında. Ahmet Hikmet sanatsal ideallerini Galatasaray ve Üniversitede verdiği Osmanlı edebiyatı derslerinde geliştiriyor. Yazarlık görevlerine geniş bakıyor. Genel olarak Ahmet Hikmet genel fikirleri, tasarıları, amaçları bulunan, ne yazık ki az sayıda olan o Türklerden biri. O da her Türk gibi bir vatansever, fakat vatanseverliğe de kendine has yaklaşıyor. Halkının tüm yetersizliklerini görüyor, uyuyanları kaldırmak, uyandırmak, sarsmak istiyor. Onun için yabancı dil kalıplarıyla mücadele sadece bir stil ve estetik sorunu değil, fakat aynı zamanda milli bir görev. Ona göre, Türk şairlerin daha önce yazdıkları, az sayıdaki kişi içindi, kitleler için anlaşılabilir kaldılar;

1 Belli bir devirde, belli bir alanın en önde gelen şahsiyetleri. (ç.n.)

halkı yeniden edebiyatına yakınlaştırmak, ona edebiyatını geri vermek ve bu edebiyat aracılığıyla Türk milletinin kendinde saklı bulunan iç gücü hissetmesini sağlamak lazım.

Ahmet Hikmet bize fikirlerini ateşli ve tutkulu biçimde açıkladı. Hayatının ana uğraşısı hakkında konuşan insanın güzel kendine güveniyle, ani dokunuşlarla bize Türk tarihini çizdi.

“Biz gittik ve gittik, dalga halinde uzak Asya steplerinden aktık. Nasıl bir güç, ne kadar kurbanlar, kahramanlık, itaat ve cesaret! Engin toprakları fethettik ve onların üzerinde engin bir devlet kurduk. O zaman bizzat devlet, onun uğruna hepimizin kurban verdiği bir idol haline geldi. Sadece biz, yalnız Türkler... diğer halklar, hatta Müslümanlar devlet için hiçbir şey yapmadılar. Araplar, Türk ordusuna asker vermiyorlardı; Arnavutlar vermiyorlardı, Kürtler de vermiyorlardı. Sadece biz ve Lazlar. Sonrasında Yeniçerileri bulduk² ve Osmanlı, Türkleri bir kenara itti. Türk kendi kökenini unuttu. Ona sorun, kim o? Müslüman olduğunu söyleyecektir. Elinden her şeyi aldılar, dili bile. Sağlıklı, sade Türk dilinin yerine yabancı, anlaşılmaz, Farsça ve Arapça sözcüklerle lekelenmiş bir dil veriyorlar. Ona şiiirini geri vermeli, öz bilincini yükseltmeli, onu yeniden insan yapmalıyız.”

“Ve belki ondaki eski savaşçı ruhu yeniden uyandırırırsınız, değil mi?”

Ahmet Hikmet kaşlarıyla olumsuz bir hareket yaptı ve doğrudan yanıtladı:

“Hayır. Ben savaşa karşıyım. Ben anti-militaristim. Tabii ki özgürlük için savaşılabilir ve savaşılmalıdır da. Fakat onlar olmadan yaşanabilecek şeyler için insanların savaşmasını istemiyorum. İşte Almanlar bizi iktisadi olarak yeniyorlar. Bırakalım yensinler. Buna karşı ne yapabilirsin ki? Buna gerçekten savaşla mı karşılık vermek gerekir? İtalyanlar ise bankacılarının iradeleleriyle kendi işçilerini, bu kadar neşeli ve hayat dolu delikanlıları

2 Yeniçeriler Hristiyan çocuklardan oluşturulmuşlardır. Zorla ebeveynlerinden alınmış, Müslüman yapılmış, askerlik sanatı öğretilmiş ve saray muhafızlarına dönüştürülmüşlerdir.

katliama gönderdiler. Floransa'da bulundum. Orada her bir taş güzellikle dolu ve halk onu kendisinin yarattığını görüyor, hissediyor, biliyor. Mükemmel olan, onlara bu kadar yakinken niçin ölsünler? Bizim Türk askerleri ise farklı bir konu. Onların öyle bir yaşamları var ki kaybedecek hiçbir şeyleri yok," Ahmet Hikmet kederli bir gülümsemeyle kabul ediyor.

"Bakın, siz anti-militarist olduğunuzu söylüyorsunuz, peki ya öyküleriniz? Sözelimi tüm oğulları Ruslara karşı savaşlarda ölen "Nakiye Hala". Zira onların kahramanlıklarını övüyorsunuz, değil mi?"

"Yani bu uzun süre önceydi, ben bunu gençken, damarlarımdaki kan kaynarken yazmıştım. Şimdi ise barış taraftarıyım. Ve şovenizme karşıyım. Eğer başka milletleri yenmek istiyorsak ve yenebilirsek, bunu sadece yaratıcılığın gücüyle yapmalıyız. Bizimle beraber yaşayan halklar, yabancı gibi yaşadılar ve onlar için hiçbir şey yapmadık, sadece efendiler, galipler olduk. Şimdi bu geçmişte kaldı; artık biz yaratmak zorundayız, başkalarına verebilmek için kendimiz zenginleşmek zorundayız. O zaman kendileri bize gelecekler..." ateşlice konuştu.

İfadeli yüzünde bir anlığına bir ateş alevlendi ve yine neşesiz, şüpheli bir gülümseme onun yerini aldı.

"Belki de gelmezler. Belki biz hâlihazırda geç kalmışızdır. Bu hususta Rusya ve Rusları kıskanıyorum. Sizde de dinlerin, dillerin ve kavimlerin aynı renkliliği var. Fakat siz herkesi birleştiren büyük bir ortak kültür yarattınız. Edebiyatınız, entelejensiyanız, demokrasiniz ortak, büyük bir şey. Bunu hem Rusya'da görevli olduğum sırada hem de burada, sizin oradan gelip Türk hayatına giren Müslümanlarda görmüştüm. Beraberlerinde getirdikleri demokratlığı seviyorum.

Bunu, siyasi, diplomatik veya iktisadi gerçekliklerle değil, vakalar ve fikirlerle ilgilenen insanların önünde özgürce ve cesurca fikirlerini dile getirmekten memnun olan bir insan gibi, sade ve samimi bir şekilde söyledi. Bizim aklımızı çelen ise kitlelere

yakınlaşma ve kitleleri kendine yakınlaştırma isteği, lordvari yetiştirilmiş, üst düzey bürokrat, diplomat kariyerli bir insanın bu halkçılığı oldu. Gerçekten Ahmet Hikmet her şeyden önce Tanrı'nın iradesiyle bir sanatçı ve bu sadece keskin zekâsının parıltılarında, kullandığı sözcüklerin doğruluğunda ve parlaklığında değil, fakat ne hakkında konuştuğunu aydınlatan o şahsına münhasır, bir şablona oturtulamayan tavrında da hissedilmekte. Bize evliliğinden bahsetti ve bu yarı şaka yarı ciddi hikâye her tür araştırmadan daha açıkça Müslüman ailesinin en eğitilmiş çevrelerde bile nasıl saçma bir şekilde kurulduğunu bize gösterdi.

"Annem artık beni evlendirme zamanı geldiğine karar verdiğinde yaklaşık yirmi beş yaşındaydım. Sorduğu yegâne soru: 'Kimi istersin, sarışın mı yoksa esmer mi?' Ne kadar biliyordum ki? Hayal gücüm işlemeye başladı. Tüm kadınları seviyordum; sarışınlar ve esmerler ve hatta kızılar. Annem aramaya başladı ve bana gelini buldu. Bu önde gelen ailelerden biriydi. "A la franca" yaşıyorlardı. Ancak yine de düğün tüm geleneklere uygun düzenlendi. Ben nişanlımı sadece bir kez, uzaktan, annesiyle birlikte bir dükkândayken görmüştüm. Elbette hemen âşık oldum ve ona benzer gelen bir kukla satın aldım. Fakat kiminle evlendiğimi o kadar az biliyordum ki kukla açık renk saçlıydı, karım ise siyah saçlı çıktı. Söylemeye gerek yok ki karımla ben düğüne kadar bir çift laf etmeye fırsat bulamadık. İki taraf için de tümüyle bir belirsizlik vardı. Ve ilginç olan ne biliyor musunuz?" kurnazca dinleyicilere baktı. "Galatasaray'da okurken, bir dostluk grubumuz vardı ve ona giren herkes karılarını özgür bırakmaya yemin etmişti. Evlendiğimizde ise herkes gibi yaşadık. Ben arkadaşlarımla karılarıyla tanışık değilim ve onları da kendi karımla tanıştırmıyorum."

"Yani eski zamanlardaki gibi hakiki bir haremlik mi?"

"Hakiki," Ahmet Hikmet kabul etti ve artık gülmeden ekledi, "gerçi bir yazar olarak bu benim için berbat bir şey. Kadınları bilmeden nasıl yazabilirim? Annemi, halamı, kız kardeşlerimi ve

karımı zaten tasvir ettim, onların dışında ise kimseyi tanıımıyorum. Bu nedenle bizim şairlerimiz hep ya köleleri ya da Avrupalı kadınları tasvir ederler, sadece onların üzerine çarşaf atarlar. Milli kültür için bu doğrudan öldürücü. Bu onu güzellikten, kokudan, gerçeklikten mahrum bırakıyor. Bir de ben kadın refakatinin olmayışının bizi daha fakir hâle getirdiğini açıkça idrak ediyorum. Ağır bir tatminsizlik, boşluk, hüznün kalıyor. Bu yazdığımız her şeyi gölgeliyor, şiirin esas kaynağını kurutuyor. Sözgelimi en büyüleyici Türk şiirlerinden birini el alın: Şeyh Galib'in "Aşk ve Güzellik" şiiri. Tamamen tutku yoğunluğuyla yanıyor; ince, tamamen mistik güzelliğin harikulade şairane imgeleriyle dolu. 'Gül şakıyor, bu bin tane pembe kanadı olan bir bülbül'. Bu gerçekten harika değil mi? Galip böyle bir şeyi nasıl yazabilmiş? Sadece şöyle ki bizzat çok güzel bir aşk trajedisi yaşamış. Sultanın kardeşine âşıkmiş. Bir yerlerde onunla gizlice buluşuyormuş. Hissettiği ve çektiği her şey, yirmi dört yaşındayken ona böyle bir eser yaratma gücünü vermiş. Birkaç sene sonra derviş şeyhi olunca ise artık başka hiçbir şey yazmamış.

"Fakat önceden savaş ve din sizde şairlere ilham veriyordu, aşktan da daha fazla ilham veriyordu değil mi?"

Omuzlarını silkti, pembe akşam pusuyla çizilmiş deniz çizgisine baktı ve biraz susarak, yanıtladı:

"Evet din... Elbette... Biliyor musunuz, hep düşünmüşümdür ki her dinin kendi rengi vardır. Musa siyahtı. Sizin peygamberiniz İsa maviydi. Bizim peygamberimiz ise tamamen kırmızı. Ve bu ağır bir şey... Dinimizin boyu bize uymamaya başladı, şu anda bizim için aşırı derecede büyük. Bizi eziyor. Bunun yanında, bizi fikirler sayesinde değil, ses, melodi sayesinde yönetiyor. İşte size Kuran'dan bir ayet okuyayım.

Fransızca konuştuğu o pürüzlü, değişken sesiyle değil; tamamen başka türlü, derin ve gırtlaktan gelen, sanki vadi üzerinde ki bir karganın bağırması gibi kabaran bir sesle Ahmet Hikmet, bize ezberden, -hafiften göz atarak- yüksek sesle pirinç levhada

toplanmış ayetleri okudu. Çoğumuz onları anlamadık ama ezberden okuyanın sesinde, kutsal ayetin ayırt edilen seslerinde güçlü, korkunç, kaçınılmaz olan bir şeyler vardı.

“Duyuyor musunuz? Gerçekten buna karşı çıkmak mümkün mü?” gene Fransızca söyledi. “Herhalde burada bir depremden bahsedildiğini düşünüyorsunuz. Yankısı, hiçbir şey anlamayanlara bile öyle geliyor. Doğru, değil mi? Aslında ise sadece şöyle deniyor: Hz. Muhammed değneğini almış ve gitmiş. Eğer Kuran’ı herkes anlamaya başlarsa, bundan kötü bir sonuç çıkar. Kuran’da her şey aşırı derecede belirlenmiş, her şey önceden kararlaştırılmış, belirtilmiş, anlatılmış. Onun tehlikesi de burada. Eğer çevrilirse, insanlar okur ve şaşırarak şöyle derler: Hepsi bu mu? Her şeyi bu kadar kolay anlayabilir miyim? Bunun neresi ilahi bir kitap?”

“O zaman, belki de onu çevirmemek daha iyi, değil mi?”

“Hayır, Kuran’ı muhakkak çevirmek lazım. Sadece bunun için Luther gerekli. O, uygun sözcüğü bulmak için onlarca gün uğraşıyordu. Burada ya bir biçemci lazım ya da hiç kimse.”

Bir yazar, sanatçı olarak Ahmet Hikmet kendisini ayrılmaz şekilde, trajik olarak Türk halkıyla, onun tarihiyle, yaşam tarzıyla, diniyle ve kendine özgü psikolojisiyle bağlı görüyor. Ve bu nedenle onun, uzun sohbetimizin sonunda söylediği şu sözler karakteristiktir:

Geçmişimizi seviyorum, Türk halkının geleceğine inanıyorum ve nihayetinde benim için kolay olmayan bir sonuca vardım: Doğu ve Batı olmak üzere iki kültür yok. Kültür tek. Ya Batı kültürüne girmemiz lazım ya da yok olmamız lazım. Başka seçenek yok.

İndeks

A

Abdullah Paşa 117

Abdul Paşa 99

Abdülhamid, II. 17, 18, 21, 23, 54, 56,
73, 75, 78, 79, 81, 91, 92, 95, 104,
107, 108, 110, 113, 114, 140, 141

Ahmet Hikmet 178, 179, 180, 181,
182, 183, 184, 185

Ahmet Muhtar Paşa 106

Ahmet Rıza 39, 86, 146

Alemdar gazetesi 41, 42

Almanya 13, 19, 30, 60, 65, 71

Asım Bey 55

Avusturya 19, 20, 40, 60, 62, 63

Azamat gazetesini 74, 83, 84, 85, 86,
88

B

Babıali 19, 21, 40, 61, 107, 108, 132,
135, 141, 145

Bağdat Demiryolu 80, 81

Bulgaristan 17, 19, 49, 62, 63, 73

C-Ç

Cavid Bey 25, 41, 79, 83, 89, 93, 100,
104, 105, 106, 110, 116, 119, 122,
126, 127, 128, 129, 130, 131, 132,
135

Charykov, Nikolai 60, 62

Çanakkale Boğazı 12, 35, 40, 51, 55,
56, 61, 64, 67, 68

D

Dahiliye Nezareti 71

Duma 70, 84, 118

E

Enver Bey 91, 120, 133

Ermenistan 71, 81, 127

F

Ferid Paşa 95

Fransa 13, 49, 57, 79

H

Hacı Adil Bey 71, 89, 93

Hakkı Paşa 31, 40, 41, 111

Halide Hanım 5, 13, 144, 148, 149,
163, 164, 165, 166, 167, 168, 169,
170, 171, 173, 174, 175, 176, 177

Halid Ziya 53

Hariciye Nezareti 180

Hilmi Paşa 100, 110, 111, 112, 114

Hurşid Paşa 101

Hürriyet ve İtilaf Partisi 30, 32, 44, 77,
98

Hüseyin Cahid Bey 30, 64, 70, 119

İ

İngiltere 12, 71, 88

İsmail Hakkı Bey 41, 88

İtalya 11, 16, 27, 61, 62, 64, 69, 70, 132

İttihat (bkz. İttihat ve Terakki Partisi)

İttihat ve Terakki Partisi 72, 77, 102, 111, 127, 141

J

Jön Türkler 13, 17, 18, 19, 20, 21, 26, 28, 42, 43, 44, 46, 47, 56, 59, 60, 74, 75, 76, 77, 78, 86, 89, 90, 95, 99, 100, 102, 104, 107, 116, 120, 123, 124, 126, 127, 131, 135, 140, 141, 146, 148, 167

K

Kadetler 4, 85

Kamil Paşa

Kenan Bey 57

L

Le Jeune Turc gazetesi 19

Lütfi Fikri Bey 20, 24

M

Mahmut Şevket Paşa 91, 115, 130

Makedonya 12, 17, 18, 20, 25, 33, 34, 40, 42, 43, 45, 46, 56, 63, 71, 72, 75, 76, 78, 91, 92, 93, 101, 127, 133, 170

Matbuat gazetesi 20

Meclis-i Mebusan 9, 39

Mehmed Emin Bey 120

Mehmed Reşad, V. 52, 54

Milyukov Pavel 70, 84

N

Nazım Paşa 99, 109, 116

Niyazi Bey 24, 25, 91, 133

O

Osmanlı Bankası 25, 79, 142

Osmanlı Donanması Komitesi 29

Osmanlı İmparatorluğu 7, 8, 11, 12, 13, 19, 20, 21, 23, 27, 29, 30, 33, 34, 59, 60, 62, 69, 70, 73, 74, 99, 107, 122, 129, 132, 137, 139, 148, 165, 172

P

Pastırmacıyan, Karekin 77, 79, 80

Petersburg 4, 37, 69

R

Rumeli 12, 34, 39

Rum Metropolitisi 20

Rusya 4, 5, 8, 9, 10, 12, 16, 17, 20, 30, 44, 59, 60, 62, 64, 69, 70, 82, 84, 85, 88, 95, 139, 158, 175, 180, 182

S-Ş

Sada-i Millet gazetesi 128

Sadık Bey 32, 91, 98, 107

Said Paşa 53, 54, 73, 101, 111

Selanik 12, 25, 27, 31, 40, 41, 42, 44, 48, 50, 61, 63, 74, 101, 127, 128, 131, 133, 147

Serbesti gazetesi 128

Süreyya Bey 94, 95, 96, 97, 112

Şahin Bey 94, 111, 113

T

Talat Bey 41, 79, 86, 89, 90, 100, 104, 109, 111, 116, 119, 127, 133, 134, 135

Tanin 19, 23, 30, 31, 33, 35, 59, 61,
64, 70, 71, 94, 100, 101, 120, 124,
125, 126, 166, 173
Taşnaksüryun 26, 48, 74, 84, 88, 89
Trablusgarp 9, 15, 16, 19, 27, 41, 56,
59, 60, 61, 62, 70, 71, 112, 130
Türk Ocağı 144, 162

V

Vramyan, Arşak 86, 87, 89, 90

W

Wilhelm, II. 40, 81

Z

Zeki Bey 25, 41, 105, 127, 128, 134

Rusya Çarlığı'nın oldukça çalkantılı ve karmaşık son döneminde gazeteci, yazar ve siyasetçi olarak yoğun faaliyet göstermiş olan Ariadna V. Tyrkova, 20. yüzyıl başı Rus entelejensiyasının benzersiz şahsiyetlerinden biridir. Onu özel kılan sadece savaşlar, isyanlar, iç çatışmalar, darbelerle dolu bir dönemde bir kadın olarak ön saflarda yer alması değil, inandığı değerlere olan bağlılığıdır. Düşünceleri uğruna hapse girmeyi, kovuşturmaya uğramayı göze alan Tyrkova, 1905 Devrimi'nden 1917 senesine, Çarlık rejiminin yıkılışına değin pek çok liberal ve meşrutiyet yanlısı gazetede yazılar yazmış, Anayasal Demokrasi (Kadet) Partisi'nin tek kadın üyesi olarak siyasette aktif faaliyet göstermiştir.

Çarlık rejiminin kovuşturmaları nedeniyle sık sık yurtdışına çıkmak zorunda kalan Tyrkova, 1911-12 yılları arasında İngiliz *Morning Post* gazetesinin muhabiri olarak aralıklarla Osmanlı topraklarında bulunmuştur. Tıpkı Rusya gibi son derece çalkantılı bir süreçten geçen Devlet-i 'Aliyye'nin durumunu İstanbul'dan, içten gözlemlene fırsatı yakalayan Tyrkova, gerek üst düzey devlet adamları ve siyasetçilerle, gerek Türk yazarlarla, gerekse halktan kimselerle yaptığı görüşmelerle, yerinden aktardığı izlenimlerle gazetecilik becerisini göstermiştir.

II. Meşrutiyet Devri'nde iktidar-muhalefet ilişkilerindeki gerginliğe, Trablusgarp Savaşı'nın başkentteki yansımalarına, 1912 Meclis-i Mebusan seçimlerine birinci elden şahit olan ve ayrıntılı gözlemlerini kâğıda döken yazar, ayrıca dönemin önemli İttihatçı liderleri ve Türk aydınları olan Hüseyin Cahit Yalçın, Halide Edip Adıvar ile de görüşmeler, sohbetler yapmış, onları canlı bir şekilde tasvir etmiştir.

Tyrkova, Türkiye'ye dair tüm gözlem ve notları Rusya'daki çeşitli yayın organlarında basıldıktan sonra, 1916 senesinde,

I. Dünya Savaşı sırasında tek bir kitap halinde birleştirmiştir.

II. Meşrutiyet Devri'ne dair birinci elden bir kaynak olan **Jön Türkler ve İstanbul**, okuyucuya dışarıdan, bir Rus liberalinin gözünden Türk tarihinin bu kritik dönemini zengin, canlı bir anlatımla kavrama fırsatı verecektir.

Kronik

kronikkitap.com

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

₺25,00
KDV'den muaf.

ISBN: 978-625-7631-47-1

